

Doświadczenia w ochronie krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz Chin

NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE

10-lecie wejścia w życie Konwencji UNESCO z 2003 roku
w perspektywie zrównoważonego rozwoju

Doświadczenia w ochronie krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz Chin

NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE

pod redakcją Hanny Schreiber

10-lecie wejścia w życie Konwencji UNESCO z 2003 roku
w perspektywie zrównoważonego rozwoju

Tytuł

Niematerialne dziedzictwo kulturowe: doświadczenia w ochronie krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz Chin.
10-lecie wejścia w życie Konwencji UNESCO z 2003 roku w perspektywie zrównoważonego rozwoju.

Redaktor naukowy

Hanna Schreiber

Recenzent

Andrzej Rottermund

Redakcja i korekta językowa

Aleksandra Zych, Hanna Schreiber

Korekta techniczna

Aleksandra Zych

Tłumaczenie

LIDEX

Projekt graficzny oraz skład

Magdalena Piotrowska-Kloc, Printomato

© 2017 Narodowy Instytut Dziedzictwa
ul. Kopernika 36/40,
00-924 Warszawa

ISBN 978-83-63260-94-1

Wydrukowane przez

Łódzkie Zakłady Graficzne

Artykuły zebrane w niniejszym tomie przedstawiają opinie ich autorów i nie reprezentują oficjalnego stanowiska instytucji, w których ci pracują, w szczególności stanowiska Narodowego Instytutu Dziedzictwa oraz Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

PRZEDMOWY

Niematerialne dziedzictwo kulturowe w sercu zrównoważonego rozwoju ... 12

Timothy Curtis

Słowo wstępne ... 16

Magdalena Gawin

Przedmowa ... 20

Chen Fafen

**Narodowy Instytut Dziedzictwa w procesie wdrażania w Polsce postanowień
*Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa
kulturowego z 2003 roku ... 26***

Małgorzata Rozbicka

**Słowo wstępne z okazji otwarcia I Forum Ekspertckiego Chiny – Europa Środkowa
i Wschodnia na temat ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego ... 34**

Leszek Zegzda

Kraków i jego dziedzictwo wobec Europy ... 40

Jacek Purchla

ARTYKUŁY OTWIERAJĄCE

**Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego:
globalna kampania i jej realizacja w Chinach ... 52**

An Deming

**Polskie doświadczenia w zakresie wdrażania *Konwencji UNESCO*
w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku ... 70**

Jan Adamowski

CZĘŚĆ 1. NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE I DOBRE PRAKTYKI W JEGO OCHRONIE

**Polityki i praktyki mające na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego
w Chorwacji. Realizacja *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego
dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku na terenie Chorwacji ... 86**

Mirela Hrovatin, Martina Šimunković

**Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego na Łotwie:
wkład organizacji pozarządowych ... 102**

Gita Lancere, Anita Vaivade

Niematerialne dziedzictwo kulturowe na Litwie ... 116

Vida Šatkauskienė, Loreta Sungailienė, Skirmantė Ramoškaitė

**Realizacja *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego
dziedzictwa kulturowego* na terenie Węgier ... 134**

Eszter Csonka-Takács, Vanda Illés

CZĘŚĆ 2. NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE: BADANIA I DOKUMENTACJA

Strategia ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego Republiki Czeskiej ... 150

Martin Šimša

Estoński rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Przypadek drzew krzyżowych ... 164

Marju Kõivupuu

**Niematerialne dziedzictwo kulturowe Albanii i wyzwania
związane z tworzeniem krajowej ewidencji oraz listy zjawisk i elementów ... 178**

Silva Breshani, Arta Dollani

**Ambiwalentność systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego
w Republice Macedonii ... 198**

Welika Stojkowa Serafimowska, Iwona Opetczeska Tatarczewska

**Wdrażanie *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa
kulturowego* w Republice Serbii: dokumentacja Krajowego rejestru niematerialnego
dziedzictwa kulturowego w Muzeum Etnograficznym w Belgradzie ... 212**

Danijela Filipović

Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Bośni i Hercegowinie ... 230

Milica Kotur

**Realizacja *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*
na Słowacji ... 242**

Eva Ryšavá-Záhumenská

Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Bułgarii ... 256

Ałbena Georgiewa

**Dokumentacja jako forma ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego
w Chinach: praktyka i doświadczenia ... 272**

Deng Xuechen

CZĘŚĆ 3. BUDOWANIE SYSTEMU OCHRONY NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO – OBECNE WYZWANIA

**Niematerialne dziedzictwo kulturowe Rumunii: sytuacja obecna
i perspektywy na przyszłość ... 282**

Marta Nedelcu

Niematerialne dziedzictwo kulturowe Słowenii i działalność Koordynatora ... 296

Nena Židov

**Sieci ekspertów ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego
na Węgrzech ... 310**

Eszter Csonka-Takács

**Niematerialne dziedzictwo w systemie ochrony dziedzictwa
kulturowego w Polsce ... 316**

Katarzyna Zalasieńska

**Co mamy na myśli, mówiąc o „niematerialnym dziedzictwie kulturowym”?
Przypadek wesela w Galiczniku ... 324**

Iwona Opetczeska Tatarczewska

Koncepcja „świętości świata” jako element niematerialnego dziedzictwa kulturowego w nowoczesnym świecie ... 330

Vida Šatkauskienė

Ochrona i przekazywanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego – przypadek Surwy w kontekście muzealnym ... 342

Iglika Miskowa

Stowarzyszenie Twórców Ludowych i jego działalność na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Polsce ... 360

Waldemar Majcher, Paweł Onochin, Katarzyna Smyk

CZĘŚĆ 4. NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE I ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ

Listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego – początek czy koniec zrównoważonego rozwoju? ... 376

Eva Románková-Kuminková

Niematerialne dziedzictwo kulturowe i zrównoważony rozwój: studium przypadku przestrzeni kulturowej Suiti na Łotwie ... 398

Anita Vaivade

Religijność potoczna jako element dziedzictwa niematerialnego w aspekcie zrównoważonego rozwoju ... 408

Katarzyna Smyk

Znaczenie współpracy międzyinstytucjonalnej dla ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i zrównoważonego rozwoju.

Przypadek budowania techniką suchego muru ... 424

Mirela Hrovatin

Działania na rzecz zapewnienia zrównoważonej przyszłości niematerialnego dziedzictwa kulturowego Rumunii: korzyści i czynniki ryzyka ... 440

Adina Hulubaș

Przerwa w przekazie międzypokoleniowym – pytania i zagrożenia.

Studium przypadku pieśni Głasoeczko, Republika Macedonii ... 452

Welika Stojkova Serafimowska

PODSUMOWANIE

Dziesięć spostrzeżeń z okazji 10-lecia wejścia w życie

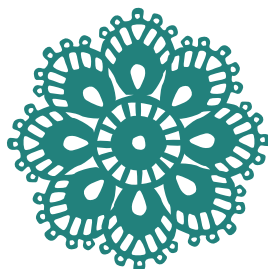
Konwencji UNESCO w sprawie ochrony

niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku ... 464

Hanna Schreiber

Podziękowania ... 504

Hanna Schreiber

CZĘŚĆ 3.

BUDOWANIE SYSTEMU OCHRONY
NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA
KULTUROWEGO – OBECNE WYZWANIA

Niematerialne dziedzictwo kulturowe Rumunii: sytuacja obecna i perspektywy na przyszłość

Marta Nedelcu*

* Radca w Ministerstwie Kultury i Tożsamości Narodowej (Ministerul Culturii și Identității Naționale), Bukareszt, Rumunia,
e-mail: marta.nedelcu@cultura.ro.

...jednym z priorytetów Ministerstwa Kultury i Tożsamości Narodowej w ciągu ostatniego roku było opracowanie zasadniczego instrumentu prawnego w obszarze dziedzictwa kulturowego, obejmującego także niematerialne dziedzictwo kulturowe – Tezele codului patrimoniului cultural (Podstawy kodeksu dziedzictwa kulturowego). W listopadzie 2016 roku odbyły się konsultacje społeczne, a wkrótce później podstawy te zostały zaaprobowane przez odpowiednie organy władzy publicznej. Omawiany dokument jest w istocie wstępnym etapem na drodze do opracowania Codul patrimoniului cultural (Kodeksu dziedzictwa kulturowego), mającego na celu zharmonizowanie ustawodawstwa krajowego z przepisami na szczeblu europejskim.

Wprowadzenie

Przez okres ostatnich trzech dziesięcioleci coraz większe grono specjalistów z całego świata wyrażało swoje obawy odnośnie do niekorzystnych konsekwencji postępującej globalizacji dla różnorodności kulturowej narodów, w tym szczególnie dla żyjącego dziedzictwa ludzkości rozumianego jako dynamiczne zjawisko ulegające nieustannym przemianom. Zwracali oni uwagę na konieczność zastosowania środków mających na celu zapewnienie ochrony i zachowania tego dziedzictwa dla przyszłych pokoleń.

To właśnie w tym kontekście UNESCO podczas 32. sesji Konferencji Generalnej uchwaliło *Konwencję w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* – pierwszy tego rodzaju instrument prawny o charakterze międzynarodowym. Już sam początek tekstu Konwencji stanowi wyraźnie, że

procesy globalizacji i przemian społecznych, chociaż tworzą nowe warunki dla dialogu między wspólnotami, powodują, podobnie jak zjawisko nietolerancji, poważne zagrożenie w postaci degradacji, wyginięcia i zniszczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza w przypadku braku środków na jego ochronę¹.

Nieco ponad dwa lata później, 29 grudnia 2005 roku, Rumunia ratyfikowała *Konwencję w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku², stając się tym samym trzydziestym Państwem-Stroną tej Konwencji.

¹ *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r.* (polskie tłumaczenie: http://niematerialne.nid.pl/Konwencja_UNESCO/Tekst_Konwencji_o_ochronie_dziedzictwa_niematerialnego).

² *Ustawa nr 410/2005 o ratyfikacji Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przyjętej w Paryżu 17 października 2003 roku (Legea nr. 410 din 29 decembrie 2005 privind acceptarea Convenției pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial, adoptată la Paris la 17 octombrie 2003, Monitorul Oficial [Dziennik Ustaw] nr 17, 9 stycznia 2006).*

Warto jednak w tym momencie zaznaczyć, że istotne działania mające na celu zapewnienie ochrony żywego dziedzictwa podjęto w Rumunii już kilka dekad wcześniej. Najlepszym przykładem jest tutaj pierwsza inicjatywa w zakresie dokumentacji tradycyjnej kultury Rumunii, której autorem był Dimitrie Gusti (1880–1925), postać o fundamentalnym znaczeniu dla rumuńskiej kultury w okresie międzywojennym, założyciel Szkoły Socjologii w Bukareszcie, socjolog, filozof i esteta. Opart on swoje badania na koncepcji, że jakiegokolwiek próby naukowego zgłębienia istoty narodu muszą rozpocząć się od badania życia na wsi, będącego podstawą egzystencji Rumunów jako nacji. W 1925 roku Dimitrie Gusti rozpoczął szeroko zakrojoną kampanię, w ramach której interdyscyplinarne zespoły badaczy – socjologów, etnografów, geografów i innych ekspertów – przeanalizowały istotne przejawy życia wiejskiego.

Dziesięć lat później ten imponujący projekt nabrał bardziej realnych kształtów w postaci Muzeum Wsi Rumuńskiej (Muzeul Satului Românesc), założonego w 1936 roku i będącego jednym z pierwszych skansenów w Europie. Mimo że początkowo celem projektu było prowadzenie badań naukowych, podczas badań terenowych członkowie zespołów naukowych zgromadzili liczne przedmioty o charakterze reprezentatywnym – meble, ceramikę, tekstylia, narzędzia – następnie zaś uznali, że najlepszym sposobem na ich zaprezentowanie zwiedzającym będzie umieszczenie ich we wnętrzach wiejskich domów pochodzących z różnych obszarów etnograficznych. Decyzja ta doprowadziła do powstania wioski w samym centrum Bukaresztu, zwanej Narodowym Muzeum Wsi im. Dimitrie Gustiego (Muzeul Național al Satului 'Dimitrie Gusti') (Gusti 2010).

Na przestrzeni ostatnich stu lat zrealizowano szereg innych istotnych inicjatyw mających na celu zapewnienie ochrony i promocji żyjącego dziedzictwa Rumunii; działania te – a także zebrane w ich trakcie doświadczenia – stały się solidnym fundamentem dla ratyfikacji i wdrożenia Konwencji z 2003 roku.

Krótkie wprowadzenie do historii i aktualnej sytuacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego Rumunii

Rumunia dzieli się na trzy regiony historyczne (patrząc od centrum kraju do jego zewnętrznych granic): obszar śródkarpacki ograniczony przez łuk Karpat, obszar położony na wschód od gór oraz tereny na południe od nich, z granicą na Dunaju – najdłuższej rzece Europy, oddzielającej region Karpat od Półwyspu Bałkańskiego.

To właśnie specyficzne ramy geograficzne oraz historyczne miały decydujący wpływ na rumuńską kulturę oraz towarzyszący jej etos. Tożsamość Rumunii uformowała się jako mieszanka kultury dackiej oraz rzymskiej, choć różnego rodzaju wpływów było oczywiście więcej. W starożytności oraz średniowieczu najbardziej istotnymi czynnikami kształtującymi tutejszą kulturę stały się wpływy ludów słowiańskich oraz Cesarstwa Bizantyjskiego.

Pierwsze, wyrażane przez środowiska naukowe, obawy co do dalszego losu niematerialnego dziedzictwa kulturowego (folkloru) pojawiły się w drugiej połowie XIX wieku. Na szczególne uznanie zasługuje tutaj Bogdan Petriceicu Hașdeu (1838–1907), rumuński pisarz i filolog, który po raz pierwszy podszedł do zagadnienia folkloru od strony stricte naukowej, formując zasadnicze związki między tą dziedziną wiedzy a innymi obszarami nauki: historią, filologią i psychologią (Chițimia 1968, 671–74).

Wraz z upływem czasu powstawały rozmaite definicje tego wewnętrznie zróżnicowanego zjawiska, a do jego określenia sformułowano bogatą i różnorodną terminologię, przy czym każdy ze stosowanych terminów skupiał się na innym jego aspekcie. Intensywne dociekania badaczy w omawianej dziedzinie oraz niestąbnące zainteresowanie kwestią tego, jaka przyszłość czeka kulturę ludową oraz etnografię, przyczyniły się do powstania obszernych zasobów wiedzy na temat tożsamości narodu rumuńskiego.

Różnorodny zasób tradycji, zwyczajów, obrzędów oraz praktyk społecznych można dzisiaj podzielić na 9 zasadniczych regionów etnograficznych: Transylwanię, Marmaros, Kriszanę, Banat, Oltenię, Muntenię, Dobrudżę, Mołdawię oraz Bukowinę.

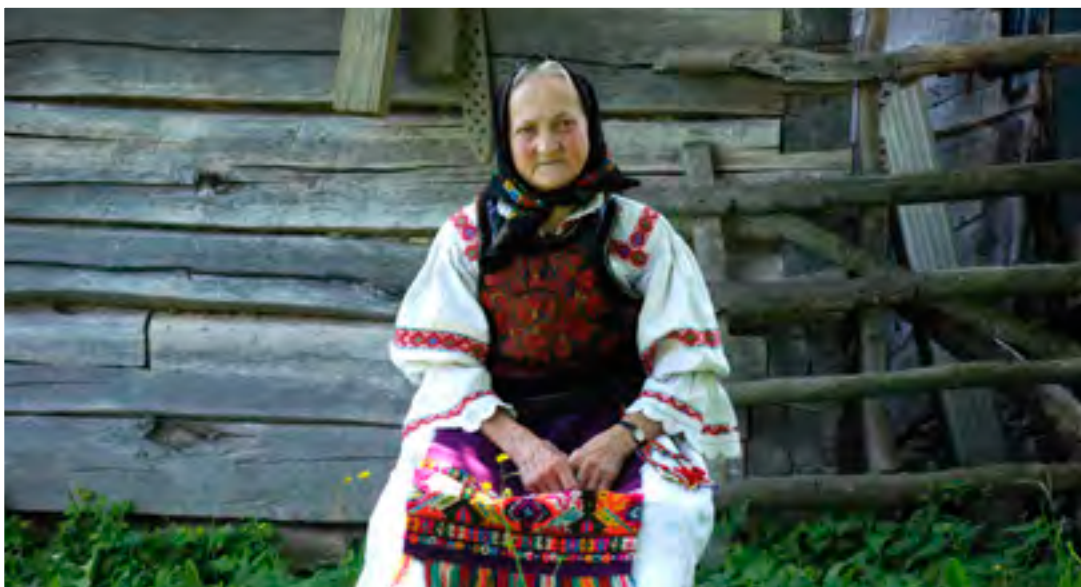
Na terenie Rumunii działa szereg instytucji i organów rządowych i pozarządowych, operujących na szczeblu lokalnym oraz ogólnokrajowym i odgrywających – w sposób pośredni bądź bezpośredni – zasadniczą rolę w procesie zarządzania i promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Kompetencje poszczególnych instytucji określone zostały w treści podstawowego aktu prawnego w obszarze NDZK, jakim jest Rozdział IV ustawy nr 26/2008 o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Zgodnie z art. 17 tej ustawy Ministerstwo Kultury i Tożsamości Narodowej (Ministerul Culturii și Identității Naționale) odgrywa tutaj zasadniczą rolę, zajmując się „koordynacją na poziomie ogólnokrajowym działań instytucji publicznych odpowiadających za obszar niematerialnego dziedzictwa kulturowego”³.

Wśród innych realizowanych zadań w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymienić należy opracowywanie polityki i strategii oraz udzielanie wsparcia finansowego insty-

³ *Legea nr 26 din 29 februarie 2008 privind protejarea patrimoniului cultural imaterial*, Monitorul Oficial nr 168, 5 marca 2008.

Doina © Instytut Etnografii i Folkloru „Constantin Brăiloiu”, Akademia Rumuńska.

Tańce Lad w Rumunii, © Motoc Ioan.

tucjom odpowiedzialnym za identyfikowanie, ochronę, konserwację oraz promocję niematerialnego dziedzictwa kulturowego na terenie Rumunii. Ministerstwo Kultury i Tożsamości Narodowej udziela również wsparcia instytucjom zaangażowanym w proces wdrażania strategii ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Instytucją bezpośrednio odpowiedzialną za ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest jednak Narodowy Instytut Dziedzictwa (Institutul Național al Patrimoniului), instytucja publiczna o znaczeniu ogólnokrajowym, podporządkowana Ministerstwu Kultury i Tożsamości Narodowej poprzez Departament Zachowania i Promocji Kultury Tradycyjnej (Direcția Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale). Zgodnie z treścią art. 18 ustawy nr 26/2008 jego zasadnicze zadania to „inicjowanie i rozwijanie projektów oraz programów w zakresie zachowania, ochrony i promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, „koordynowanie na poziomie metodologicznym działań instytucji kultury w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego” oraz „wdrażanie programów edukacyjnych w obszarze tradycyjnych przejawów kultury”. Jednak najważniejszym chyba obszarem działalności Departamentu Zachowania i Promocji Kultury Tradycyjnej jest obsługa organizacyjna i zarządzanie Narodowym rejestrem niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Zgodnie z postanowieniami Konwencji z 2003 roku (art. 13 – Inne środki ochrony) w roku 2008 władze Rumunii wyznaczyły organ właściwy do spraw ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego występującego na terytorium kraju: Narodową Komisję ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial). Komisja ta odgrywa istotną rolę w ramach działań związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jest to organ badawczy nieposiadający osobowości prawnej, podległy Ministerstwu Kultury i Tożsamości Narodowej. Organizację i funkcjonowanie Komisji oraz zasadnicze zadania przez nią realizowane określają przepisy zawarte w art. 13, 14 i 15 ustawy nr 26/2008 oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury nr 2102/2014⁴. Na tym etapie warto wymienić zaledwie kilka spośród rozlicznych zadań Komisji: „koordynowanie działań związanych z ochroną i promocją niematerialnego dziedzictwa kulturowego zgodnie z polityką kulturalną Ministerstwa Kultury i Tożsamości Narodowej”, „opracowanie Narodowego Programu Ochrony”, „nadawanie tytułu Żyjącego Skarbu Ludzkości w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, „przygotowywanie projektów krajowych ewidencji niematerialnego dziedzictwa kulturowego” oraz przygotowywanie wniosków nominacyjnych na listy NDZK prowadzone przez UNESCO.

⁴ Ordinul Ministrului Culturii nr 2102 din 19.02.2014 privind organizarea și funcționarea Comisiei Naționale pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial.

Oprócz wskazanych wyżej instytucji i organów wśród innych kluczowych instytucji i organizacji bezpośrednio zaangażowanych w proces ochrony NDZK na terenie Rumunii wymienić należy: Okręgowe Centra ds. Zachowania i Promocji Kultury Tradycyjnej (Centrele Județene pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale), instytuty badawcze Akademii Rumuńskiej, uniwersytety prowadzące kursy w dziedzinie etnologii, muzea etnograficzne, instytucje kulturalne, stowarzyszenia zawodowe, organizacje pozarządowe, indywidualnych badaczy oraz osoby fizyczne prowadzące działalność w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Wszystkie wskazane wyżej właściwe instytucje, organizacje oraz organy są aktywnie zaangażowane w proces ochrony, rozwoju i promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego i wykonują swoje zadania w sposób komplementarny.

Środki ochrony na szczeblu krajowym i międzynarodowym

Jeden z pierwszych zastosowanych przez władze rumuńskie środków ochrony na poziomie ogólnokrajowym polegał na „identyfikacji i definiowaniu różnego rodzaju elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego występujących na terytorium kraju”, zgodnie z postanowieniami art. 11 Konwencji z 2003 roku. W ten sposób w 2008 roku nasz kraj zainicjował proces przygotowania dwóch ważnych instrumentów prawnych: *Wykazu niematerialnego dziedzictwa kulturowego Rumunii* (Repertoriu Național de Patrimoniu Cultural Imaterial, zwanej dalej „Wykazem”) oraz Narodowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Registrul Național al Patrimoniului Cultural Imaterial, zwanego dalej „Rejestrem”).

W opinii jego twórców Wykaz stanowi „syntezę wszystkich zjawisk tradycyjnej kultury Rumunii” (Ministerul Culturii și Identității Naționale. Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial 2009, 2014). Co więcej, jest to także najważniejsze narzędzie służące inwentaryzacji poszczególnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego Rumunii. Właściwym organem odpowiedzialnym za realizację całokształtu zadań w omawianym obszarze była Narodowa Komisja ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego.

Ogółem powstać mają trzy tomy, sporządzone w języku rumuńskim oraz francuskim; do tej pory wydano już tom pierwszy i pierwszą część tomu drugiego. Pięć domen (dziedzin) wymienionych w tekście Konwencji z 2003 roku posłużyło jako punkt wyjścia w procesie tworzenia Wykazu; mając jednak na uwadze różnorodność i złożoność tradycyjnej kultury rumuńskiej, prowadzone prace

podzielono na kilka części tematycznych, przez co ostatecznie struktura Wykazu przedstawia się następująco:

Tom pierwszy (2009) poświęcono czterem z pięciu działów wskazanych w treści Konwencji z 2003 roku; składa się on z dziewięciu rozdziałów tematycznych: artystyczne formy języka oraz tradycyjnych ustnych przejawów kultury; muzyka ludowa; taniec ludowy; zabawki dla dzieci i młodzieży; uczty, obrzędy i praktyki społeczne; tradycyjne praktyki w zakresie zapobiegania, kontrolowania i leczenia chorób; rzemiosło tradycyjne; potrawy tradycyjne; język.

Tom drugi dzieli się na dwie części, z których każda poświęcona jest ostatniemu z pięciu działów: tom IIA (2014) służyć ma w założeniu usystematyzowaniu wiedzy na temat człowieka i wszechświata, wiedzy o ziemi, etnobotaniki oraz praktyk związanych ze światem zwierząt, podczas gdy tom IIB, obecnie w przygotowaniu, zawierał będzie opis elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego związanych z organizacją przestrzeni życiowej i środowiska.

Tom trzeci wreszcie poświęcony ma być niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu mniejszości etnicznych zamieszkujących na terytorium Rumunii.

W miarę jak Wykaz nabierał kształtów, informacje uzyskane za pośrednictwem kwestionariuszy rozpowszechnianych wśród lokalnych społeczności zostały poddane analizie porównawczej i uzupełnione danymi z powstałych wcześniej opracowań bibliograficznych i dokumentacyjnych, takich jak choćby *Atlasul etnografic român* (Atlas etnograficzny Rumunii), różnego rodzaju monografie, dokumentacje z badań terenowych, materiały z archiwów etnograficznych itd.

Dwa opublikowane do tej pory tomy Wykazu dostępne są także w formie elektronicznej na oficjalnej stronie Ministerstwa Kultury i Tożsamości Narodowej Rumunii⁵.

Zgodnie z przepisami art. 12 ustawy nr 26/2008 Narodowy rejestr NDZK składa się z następujących elementów:

- a) lista elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, które wyszły z użycia bądź popadły w zapomnienie;
- b) lista elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego zagrożonych zniknięciem;
- c) lista aktywnie praktykowanych elementów odzwierciedlających żywe niematerialne dziedzictwo kulturowe Rumunii.

⁵ Tom I: www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/Repertoriu_Patrimoniului_Cultural_Imaterial_vol_I_franceza.pdf; tom IIA: www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/Repertoriu_Patrimoniului_Cultural_Imaterial_vol_IIA_romana_si_franceza_0.pdf (data dostępu: 30 listopada 2016).

Wyrób ceramiki w Horezu, © Muzeum Chłopa Rumuńskiego.

Ceramika z Horezu, © Narodowy Instytut Dziedzictwa, Rumunia.

Drugim istotnym środkiem ochrony wdrożonym na szczeblu krajowym zgodnie z postanowieniami art. 13 Konwencji z 2003 roku było utworzenie serii instrumentów prawnych związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Jak już wcześniej wskazano, ustawa nr 26/2003 o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego stanowi podstawowy instrument prawny w obszarze ochrony NDZK na terytorium Rumunii. Ustanawia ona ogólne ramy w zakresie identyfikacji, dokumentacji, badania, ochrony, zachowania, promocji, doskonalenia i rewitalizacji przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz ich przekazywania z pokolenia na pokolenie. Ustawa ta zawiera postanowienia dotyczące niematerialnego dziedzictwa kulturowego: definicje poszczególnych terminów i zwrotów (art. 2), zasadnicze cechy NDZK (art. 4), listę pięciu dziedzin (domen) NDZK, postanowienia dotyczące tytułu Żyjącego Skarbu Ludzkości (art. 7), wykaz środków ochrony NDZK (art. 9), postanowienia dotyczące Narodowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego (art. 12) oraz określenie instytucji i organów odpowiedzialnych za ochronę NDZK (Rozdział IV).

Wśród pozostałych instrumentów prawnych wymienić należy:

- *Ustawę nr 410/2005 o ratyfikacji Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przyjętej w Paryżu 17 października 2003 roku;*
- *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nr 2436/2008 w sprawie opracowania Narodowego Programu Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego⁶;*
- *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nr 2491/2009 o przyznawaniu tytułu Żyjącego Skarbu Ludzkości⁷ z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami zawartymi w rozporządzeniu Ministra Kultury nr 2148/2013⁸;*
- *Rozporządzenie Ministra Kultury nr 2102/2014 w sprawie organizacji i funkcjonowania Narodowej Komisji ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego;*
- *Ustawę nr 102/2015 w sprawie ustanowienia Narodowego Dnia Rumuńskiego Stroju Ludowego⁹.*

⁶ *Ordinul Ministrului Culturii și Cultelor nr 2436 din 8.07.2008 privind elaborarea Programului național de salvagardare, protejare și punere în valoare a patrimoniului cultural imaterial.*

⁷ *Ordinul Ministrului Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național nr 2491 din 27.11.2009 pentru aprobarea Regulamentului de acordare a titlului de Tezaur Uman Viu.*

⁸ *Ordinul Ministrului Culturii nr 2148 privind modificarea alin. (1) al art. 11 din Anexa la Ordinul Ministrului Culturii Cultelor și Patrimoniului Național nr 2491 din 27.11.2009, pentru aprobarea Regulamentului de acordare a titlului de Tezaur Uman Viu.*

⁹ *Legea nr 102 din 7.05.2015 privind instituirea Zilei Naționale a Costumului Tradițional din România, Monitorul Oficial nr 323, 13 maja 2015.*

Zgodnie z postanowieniami Konwencji z 2003 roku władze Rumunii ustanowiły Narodowy Program Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Programul Național pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial), realizowany za pośrednictwem Narodowej Komisji ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nr 2436/2008 w sprawie opracowania Narodowego Programu Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego wskazuje podstawowe kierunki realizacji Programu:

- dokumentacja, inwentaryzacja i badanie elementów NDZK oraz uzupełnianie Narodowego rejestru NDZK poprzez identyfikowanie społeczności, grup oraz jednostek podtrzymujących przy życiu poszczególne elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- ochrona, zachowanie, promocja oraz przekazywanie kolejnym pokoleniom elementów NDZK w ramach specjalnych programów i projektów oraz w drodze współpracy bądź partnerstwa z różnego rodzaju instytucjami, organami bądź ekspertami;
- waloryzacja NDZK poprzez realizację projektów służących doskonaleniu istniejących ram legislacyjnych i administracyjnych;
- promowanie NDZK w drodze realizacji programów i/lub projektów oraz budowanie świadomości za pomocą kampanii społecznych i projektów wydawniczych;
- ochrona NDZK poprzez opracowywanie projektów i strategii regulacyjnych mających na celu udzielanie wsparcia społecznościom, grupom osób oraz jednostkom będącym depozytariuszami poszczególnych przejawów NDZK celem zapewnienia ochrony tych przejawów oraz zachowania ich dla przyszłych pokoleń;
- współpraca międzynarodowa w obszarze NDZK realizowana w drodze kooperacji z działającymi w tych samych obszarach instytucjami i organizacjami na terenie państw będących stronami Konwencji UNESCO z 2003 roku.

Zgodnie z treścią art. 14 Konwencji z 2003 roku Państwa-Strony prowadzić będą „działania mające na celu rozwijanie potencjału w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego”. W tym względzie Ministerstwo Kultury i Tożsamości Narodowej, działając we współpracy z Regionalnym Centrum Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Europie Południowo-Wschodniej działającym pod auspicjami UNESCO i korzystając ze wsparcia Narodowego Muzeum Wsi im. Dimitrie Gustiego, zorganizowało narodowy warsztat pod tytułem „Wdrażanie Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego na poziomie ogólnokrajowym”, który odbył się w Bukareszcie w czerwcu 2016 roku.

W warsztacie wzięli udział przedstawiciele organizacji rządowych i pozarządowych, społeczności lokalnych i instytucji, a także indywidualni eksperci osobiście zaangażowani w proces wprowadzania postanowień Konwencji w życie.

Warsztat nie tylko przyczynił się do dowartościowania ogólnokrajowych wysiłków mających na celu skuteczne wdrożenie Konwencji z 2003 roku, ale również dał głównym podmiotom działającym w obszarze NDZK możliwość wymiany cennych doświadczeń.

„W celu zwiększenia widoczności niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zwiększenia świadomości jego znaczenia” (art. 16 Konwencji z 2003 roku) władze Rumunii doprowadziły do wpisania na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości sześciu elementów; są to: „Taniec obrzędowy Căluș” (2008, wcześniej – w 2005 roku – uznany za Arcydzieło Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości); „Doina” (rumuńska liryczna pieśń ludowa, 2009); „Wyrób ceramiki w Horezu” (2012); „Colindat – kolędy bożonarodzeniowe wykonywane przez mężczyzn” (2013, wniosek wielonarodowy – Rumunia i Republika Mołdawii); „Tańce Lad – rumuńskie tańce ludowe” (2015) oraz „Tradycyjny wyrób kilimów w Rumunii i Republice Mołdawii” (2016, wniosek wielonarodowy koordynowany przez władze rumuńskie).

Na ręce Komitetu Międzyrządowego przekazano jeszcze jeden wniosek nominacyjny, który ma zostać poddany ocenie w trakcie 12. sesji (2017): „Obchody dnia 1 marca” (wniosek wielonarodowy koordynowany przez władze rumuńskie, a opracowany wspólnie z Bułgarią, Macedonią oraz Republiką Mołdawii).

W chwili obecnej trwają prace nad dwoma dalszymi wnioskami: „Bluzki z ozdobami *altiță*” oraz „*Oina* – tradycyjna gra ludowa”; w pierwszym przypadku chodzi o tradycyjne bluzki damskie przyozdobione charakterystycznymi, haftowanymi elementami – są to kołnier (fragment tkaniny okrywający klatkę piersiową oraz rękawy) znany jako *altiță*, poziome bądź ukośne pasy na rękawach, *brețară* (przypominający bransoletę element podtrzymujący rękawy na nadgarstkach) oraz dodatkowy element plisowany – ozdobny pas pod *altiță*. Z kolei *oina* to tradycyjna dyscyplina sportowa znana od XIV wieku, uprawiana w plenerze.

Perspektywy na przyszłość

Opisane powyżej inicjatywy w sposób znaczący wpłynęły na proces ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego na terytorium Rumunii. Mimo to jednak nadal istnieją kwestie wymaga-

jące naszej pilnej uwagi. Główne wyzwania to w chwili obecnej niewystarczający poziom wiedzy na temat ram regulacyjnych oraz Narodowego Programu Ochrony NDZK, niejednoznaczność niektórych przepisów określających zakres obowiązków instytucji zaangażowanych w proces ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zjawisko przyznawania przez władze lokalne dofinansowania na organizację wydarzeń promujących fałszywe przejawy dziedzictwa kulturowego, proces akulturacji prowadzący do rozmywania tradycyjnych wartości oraz niski poziom zainteresowania młodego pokolenia przejawami niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

W tym względzie jednym z priorytetów Ministerstwa Kultury i Tożsamości Narodowej w ciągu ostatniego roku było opracowanie zasadniczego instrumentu prawnego w obszarze dziedzictwa kulturowego, obejmującego także niematerialne dziedzictwo kulturowe – *Tezele codului patrimoniului cultural* (Podstawy kodeksu dziedzictwa kulturowego). W listopadzie 2016 roku odbyły się konsultacje społeczne, a wkrótce później podstawy te zostały zaaprobowane przez odpowiednie organy władzy publicznej. Omawiany dokument jest w istocie wstępnym etapem na drodze do opracowania *Codul patrimoniului cultural* (Kodeksu dziedzictwa kulturowego), mającego na celu zharmonizowanie ustawodawstwa krajowego z przepisami na szczeblu europejskim.

Co więcej, w 2016 roku Ministerstwo Kultury i Tożsamości Narodowej opracowało Strategię dla Kultury i Dziedzictwa Narodowego na lata 2016–2020. Projekt Strategii jest dokumentem zawierającym założenia polityki publicznej w perspektywie średniookresowej oraz informacje na temat strategicznej wizji i priorytetowych obszarów działania, obejmujących także obszar niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Bibliografia

- Chițimia, Ion Constantin. 1968. „Bogdan Petriceicu Hașdeu”. W *Istoria literaturii române*, t. II. *De la Scoala ardeleană la Juniméa* [Historia literatury rumuńskiej, t. II. Od Szkoły siedmiogrodzkiej do Junimej], 644–705. București: Editura Academiei Republicii Socialiste Romania.
- Gusti, Dimitrie. 2010. „Gânduri”. *Jurnalul Național*, 16 maja. Data dostępu: 30 października 2016. <http://jurnalul.ro/editie-de-colectie/dimitrie-gusti/ganduri-543918.html>.
- Ministerul Culturii. Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial. 2009. *Patrimoniul cultural imaterial din România. Repertoriu. I* [Niematerialne dziedzictwo kulturowe Rumunii. Wykaz I]. București: CIMEC – Institutul de Memorie Culturală.

Ministerul Culturii. Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial. 2014. *Patrimoniul cultural imaterial din România. Repertoriu IIA* [Niematerialne dziedzictwo kulturowe Rumunii. Wykaz IIA]. București: Editura Etnologică.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe Słowenii i działalność Koordynatora

Nena Židov*

* Słoweńskie Muzeum Etnograficzne (Slovenski etnografski muzej), Lublana, Słowenia, e-mail: nena.zidov@etno-muzej.si.

Uważamy, że jest rzeczą niezmiernie ważną, aby dyskutować o możliwych konsekwencjach podejmowanych przez nas decyzji dotyczących przejawów dziedzictwa kulturowego i ich depozytariuszy, zasadności wpisu poszczególnych elementów dziedzictwa do Rejestru, uznania poszczególnych przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego za posiadające szczególne znaczenie oraz przygotowywania nominacji odnośnie do wpisów na Listę reprezentatywną UNESCO.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe – rozważania wstępne

Dyskusje podejmowane w odpowiedzi na przyjęcie *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* rozpoczęły się w Słowenii w 2004 roku. We współpracy ze Słoweńskim Narodowym Komitetem ICOM (Slovenski odbor ICOM), Instytutem Słoweńskiej Etnologii (Inštitut za slovensko narodopisje) oraz Instytutem Etnomuzykologii (Glasbenonarodopisni inštitut) – przy czym wskazać należy, że te dwa ostatnie są instytucjami działającymi przy Centrum Badań Naukowych Słoweńskiej Akademii Nauki i Sztuki (Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti) – Słoweńskie Muzeum Etnograficzne (Slovenski etnografski muzej) zorganizowało dyskusję panelową poświęconą zagadnieniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Zdravič Polič 2004, 257). Uczestnicy panelu omawiali związki pomiędzy dziedzictwem materialnym i niematerialnym, analizując metodologie badawcze oraz znaczenie niematerialnego dziedzictwa kulturowego dla słoweńskich etnologów i folklorystów. Dyskusja ta została po części poświęcona również zagadnieniom terminologicznym, z uwagi na fakt, że pojęcie „dziedzictwo niematerialne” może być w języku słoweńskim wyrażone na wiele sposobów (np. *nematerialna* / *neopredmetena* / *neoprijemljiva* / *neotipljiva* / *nesnovna dediščina*) (Slavec Gradišnik 2004, 262). Jeszcze w tym samym roku w czasopiśmie „Etnolog”, wydawanym przez Słoweńskie Muzeum Etnograficzne, ukazał się pierwszy artykuł dotyczący powiązań pomiędzy materialnymi i niematerialnymi przejawami dziedzictwa w muzeach etnograficznych (Čeplak Mencin 2004), a także pierwsze tłumaczenia na język słoweński definicji przyjętych podczas Międzynarodowej Konferencji Specjalistów ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, która odbyła się w Paryżu w 2002 roku (Smrke i Slavec Gradišnik 2004).

W 2005 roku Instytut Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Słowenii (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije) opublikował książkę pod tytułem *Nesnovna kultura dediščina* (Niematerialne dziedzictwo kulturowe), przedstawiającą najważniejsze składniki niematerialnego dziedzictwa kulturowego występujące na terenie Słowenii (Prešeren i Gorenc 2005). Publikacja ta miała na celu zwrócenie uwagi zarówno społeczności ekspertów w omawianej dziedzinie, jak i szerokiej publiczności na kwestię znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego, działanie na rzecz powstania woli politycznej do dokonania ratyfikacji *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* oraz rozpoczęcie wdrażania konkretnych środków pozwalających na zapewnienie temu dziedzictwu ochrony (Koželj 2005, 11).

Ratyfikacja i wdrażanie Konwencji UNESCO

Od 2006 do 2008 roku Słoweński Instytut Etnologii działający przy Centrum Badań Naukowych Słoweńskiej Akademii Nauki i Sztuki realizował projekt zakładający stworzenie Rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego, stanowiącego integralną część Jednolitego rejestru dziedzictwa kulturowego. Celem projektu było stworzenie wytycznych dotyczących funkcjonowania Rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowenii (Križnar 2008). W 2008 roku weszła w życie *Ustawa ratyfikująca Konwencję w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*¹, sama zaś Konwencja została wdrożona do krajowego porządku prawnego na mocy nowej *Ustawy o ochronie dziedzictwa kulturowego*². Oprócz dziedzictwa ruchomego i nieruchomego uwzględniono w niej także niematerialne dziedzictwo kulturowe³. Zgodnie z przepisami ustawy, zadanie realizacji usług użyteczności publicznej związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego zostało powierzone Koordynatorowi ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine), na którym ciążyą następujące obowiązki: identyfikacja, dokumentacja, badanie, ocena i interpretacja dziedzictwa niematerialnego; koordynacja i samodzielne składanie wniosków w sprawie wpisu poszczególnych składników dziedzictwa niematerialnego

¹ *Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine*, Uradni list Republike Slovenije [Dziennik Urzędowy Republiki Słowenii] nr 2/2008, 8 stycznia 2008.

² *Zakon o varstvu kulturne dediščine* (ZVKD-1), Uradni list Republike Slovenije nr 16/2008, 15 lutego 2008.

³ Pierwotnie określano je mianem „żywego dziedzictwa kulturowego”; w 2016 roku, zgodnie z propozycją przedstawioną przez Koordynatora, termin ten zastąpiono określeniem „niematerialne dziedzictwo kulturowe” (*Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu kulturne dediščine* (ZVKD-1D) [Ustawa o zmianie ustawy o ochronie dziedzictwa kulturowego], Uradni list Republike Slovenije nr 32/2016, 6 maja 2016).

do krajowego rejestru; dostarczanie depozytariuszom niematerialnego dziedzictwa kulturowego porad w zakresie integralnej ochrony tego dziedzictwa; koordynacja pracy muzeów i instytucji zajmujących się ochroną dziedzictwa niematerialnego oraz związanych z nim przestrzeni kulturowych, a także realizacja innych zadań związanych z dziedzictwem niematerialnym, zleczanych przez Ministra Kultury⁴. Od 2009 do 2010 roku funkcję Koordynatora sprawował Słoweński Instytut Etnologii działający przy Centrum Badań Naukowych Słoweńskiej Akademii Nauki i Sztuki.

Ustawa o ochronie dziedzictwa kulturowego stanowi podstawę dla funkcjonowania Rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Register nesnovne kulturne dediščine), prowadzonego przez Ministerstwo Kultury. Dodatkowo, ustawa definiuje także kwestię ogłaszania przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego mających szczególne znaczenie ogólnonarodowe bądź lokalne⁵. Podczas gdy samo wpisanie danego składnika kultury niematerialnej do Rejestru nie niesie ze sobą jakichkolwiek konsekwencji prawnych dla depozytariuszy kultury, wskazanie tego elementu jako mającego szczególne znaczenie wiąże się z zastosowaniem określonych środków ochrony, udzieleniem wsparcia osobom podtrzymującym i praktykującym określone przejawy dziedzictwa kulturowego oraz zaangażowaniem się władz państwowych w ochronę obszaru mającego znaczenie z punktu widzenia zapewnienia przetrwania tego rodzaju elementów dziedzictwa (Kovačec Naglič 2012, 15–17). Koncepcja niematerialnego dziedzictwa kulturowego została także uwzględniona w treści Zasad funkcjonowania rejestru dziedzictwa kulturowego (2009)⁶ oraz Zasad dotyczących rejestru kategorii dziedzictwa i wytycznych w sprawie ich ochrony (2010)⁷.

Słoweńskie Muzeum Etnograficzne jako Koordynator ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Słowenii

Od 2003 roku Słoweńskie Muzeum Etnograficzne w swojej podstawowej misji, jaką jest ochrona materialnego dziedzictwa kulturowego oraz jego upowszechnianie i promowanie jego lepszego poznania, uwzględnia również kwestie niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Smerdel 2003,

⁴ *Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1)*, art. 98.

⁵ Początkowo stosowano termin „żywe arcydzieło o znaczeniu lokalnym bądź ogólnonarodowym”; w 2016 roku zastąpiono go pojęciem „niematerialne dziedzictwo kulturowe o szczególnym znaczeniu lokalnym bądź ogólnonarodowym” (*Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu kulturne dediščine [ZVKD-1D]*).

⁶ *Pravilnik o registru kulturne dediščine*, Uradni list Republike Slovenije nr 66/2009, 21 sierpnia 2009.

⁷ *Pravilnik o seznamih vrsti dediščine in varstvenih usmeritvah*, Uradni list Republike Slovenije nr 102/2010, 17 grudnia 2010.

Wyrób koronek klockowych w Szkole Koronki z Idrii, 2014. Fot. Nena Židov.

Wielkanocne tańce i zabawy w Metlice, 2017. Fot. Nena Židov.

25–26). Wiedza na temat tego ostatniego upowszechniana jest na terenie muzeum poprzez wystawy, wydarzenia, warsztaty dla dzieci i dorosłych, a także poprzez wykłady i seminaria. Na kwestie związane z niematerialnym dziedzictwem kulturowym kładziemy szczególny nacisk od 2011 roku, kiedy to na mocy decyzji Ministerstwa Kultury nasze Muzeum objęło funkcję Koordynatora.

Aby móc realizować zadania Koordynatora, Muzeum zaproponowało utworzenie specjalnego Działu Dziedzictwa Niematerialnego posiadającego własną, dodatkową kadre; mimo to do zadań związanych z kwestiami niematerialnego dziedzictwa kulturowego został przydzielony tylko jeden pełnoetatowy pracownik Muzeum. Z tego względu niektóre zadania w obszarze koordynacji realizowane są przez innych pracowników Muzeum, w szczególności przez kuratorów, którzy oprócz wykonywania swoich rutynowych działań uczestniczą także w pracach „nieformalnych” grup roboczych. Pracownicy Muzeum prowadzą też aktywne działania w terenie, starając się pielęgnować bądź ponownie nawiązywać kontakty z depozytariuszami niematerialnego dziedzictwa kulturowego, udzielając im porad w zakresie jego ochrony, pomagając przy sporządzaniu podań w sprawie wpisu do Rejestru oraz prowadząc działania edukacyjne. Działalność depozytariuszy kultury jest dokumentowana za pomocą aparatów fotograficznych oraz kamer wideo. Działając we współpracy z depozytariuszami, Koordynator przygotowuje także propozycje oraz treść wpisów poszczególnych elementów dziedzictwa kulturowego do Rejestru, współuczestniczy w działaniach zorientowanych na identyfikację przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego o szczególnym znaczeniu, a ponadto uczestniczy w przygotowywaniu nominacji na listy UNESCO, za które odpowiada Ministerstwo Kultury. Przedstawiciele Koordynatora pozostają w kontakcie z instytucjami odpowiedzialnymi za ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego za granicą oraz uczestniczą w różnego rodzaju konferencjach specjalistycznych poświęconych kwestiom niematerialnego dziedzictwa kulturowego zarówno w Słowenii, jak i w innych państwach.

Działająca pod przewodnictwem Koordynatora Grupa Robocza, składająca się z ekspertów w dziedzinie niematerialnego dziedzictwa kulturowego pochodzących z różnych instytucji działających na terenie Słowenii (Ministerstwo Kultury, Instytut Etnomuzykologii, Departament Etnologii i Antropologii Kulturowej, Słoweński Komitet Narodowy ds. UNESCO), a także z innych specjalistów angażujących się w jej działania wedle potrzeby, odbywa posiedzenia trzy razy do roku, analizując inicjatywy dotyczące wpisów do Rejestru i przeprowadzając konsultacje z Koordynatorem oraz z Ministerstwem Kultury w zakresie identyfikacji elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego mających szczególne znaczenie, a także w sprawie decyzji dotyczących wniosków o wpis na którąkolwiek z list UNESCO.

Działając w charakterze Koordynatora krajowego, Muzeum przyczynia się do budowania świadomości społecznej na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W 2011 roku powstała specjalna strona internetowa (www.nesnovnadediscina.si), której celem jest dostarczanie informacji na temat procedury wpisu do Rejestru, działalności Koordynatora, aktualnych wydarzeń oraz publikacji dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Zawartość strony, dostępna także w języku angielskim, obejmuje między innymi zwięzłe opisy i fotografie elementów dziedzictwa wpisanych do Rejestru; niektórym z nich towarzyszą także prezentacje w formie nagrań wideo. Większość z tych prezentacji tworzonych jest przez działający w ramach naszego Muzeum Dział Filmów Etnograficznych. Muzeum zajmuje się ponadto promowaniem niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowenii, w szczególności tych jego elementów oraz ich depozytariuszy, które zostały wpisane do Rejestru, a także przejawów dziedzictwa uznanych za posiadające szczególne znaczenie w wymiarze ogólnokrajowym. Pragnąc zapewnić większą rozpoznawalność przejawów dziedzictwa wpisanych do Rejestru, podjęto decyzję o włączeniu logo Rejestru do zestawu elementów wchodzących w skład identyfikacji wizualnej Koordynatora; elementy te mogą być wykorzystywane przez depozytariuszy dziedzictwa kulturowego w przygotowywanych przez nich materiałach drukowanych, na stronach internetowych oraz na wytwarzanych przez nich produktach.

Wpisane do Rejestru elementy dziedzictwa (wraz z depozytariuszami) są także prezentowane na wystawach organizowanych przez Muzeum. Na wystawie *The Carnival Heritage of Slovenia* (Dziedzictwo słoweńskich zwyczajów karnawałowych) w 2012 roku (Pukl, Valentinčič Furlan i Židov 2012, 258–59), na wystawie objazdowej *Slavic Carnivals* (Karnawał słowiański) zorganizowanej przez Forum Kultury Słowiańskiej i zaprezentowanej szerszej publiczności po raz pierwszy w czerwcu 2014 roku w siedzibie UNESCO w Paryżu (Rogelj Škafar i in. 2014), a także na wystawie *Pust ima veliko obrazov* (Karnawał o wielu obliczach) w Teatrze Lalek w Lublanie w 2015 roku zaprezentowano występy różnych zespołów karnawałowych. W 2012 roku ogłoszono włączenie „Tradycyjnych metod wyrobu kielbasy kraińskiej” na listę dziedzictwa niematerialnego o szczególnym znaczeniu w wymiarze ogólnokrajowym; wydarzeniu temu towarzyszyła skromna wystawa poświęcona losom pewnego rzeźnika z Lublany, który wytwarzał kielbasę kraińską (*kranjska klobasa*) w okresie międzywojennym (Dular 2013). Co więcej, podczas wystawy zatytułowanej *Velikonočna dediščina Slovenije* (Wielkanocne dziedzictwo Słowenii, 2013) zaprezentowano zwyczaje związane ze Świątami Wielkiej Nocy („Misterium Škofja Loka”, „Wykonywanie palemek wielkanocnych w mieście Ljubno”, „Zabawy wielkanocne z pisankami” oraz „Malowanie tradycyjnych pisanek w regionie Biała Kraina”). W 2014 roku otwarto wystawę zatytułowaną *Tradicionalno izdelovanje papirnatih rož* (Wyrób

tradycyjnych kwiatów z papieru), podczas której wytwórcy papierowych kwiatów mogli prezentować swoje produkty. W 2016 roku otwarta została wystawa zatytułowana *Ribniško suhorobarstvo* (Tradycyjne wyroby drewniane z Ribnicy), przedstawiająca różnego rodzaju wyroby rękodzielnicze wykonane z drewna. Wszystkie elementy dziedzictwa kulturowego, które zostały wpisane do Rejestru do 2014 roku, zostały zaprezentowane podczas wystawy zatytułowanej *Nesnovna kulturna dediščina Slovenije skozi fotografijo* (Niematerialne dziedzictwo kulturowe Słowenii w fotografii).

Depozytariusze niematerialnego dziedzictwa kulturowego mają okazję do zaprezentowania się szerszej publiczności także podczas różnego rodzaju imprez publicznych. Przykładowo, od 2013 roku organizujemy turniej gry w *pandolo*, który odbywa się na Placu Muzealnym; uczestniczą w nim osoby dobrze znające tę tradycyjną dyscyplinę sportu (Židarič 2014). Z kolei podczas obchodów dziesiątej rocznicy uchwalenia Konwencji zorganizowaliśmy na terenie Muzeum degustację tradycyjnych potraw, podczas której nasi goście mogli poznać depozytariuszy elementu dziedzictwa kulturowego, jakim jest sztuka kulinarna (Jerin 2013). Podczas Europejskich Dni Dziedzictwa w 2015 roku Muzeum zorganizowało, we współpracy z Konsorcjum Słoweńskich Ośrodków Rzemiosła (Konzorcij rokodelskih centrov Slovenije), pierwszy Slovenski Rokodelski Festival (Festiwal słoweńskiego rzemiosła), w którym udział wzięło ponad 40 rzemieślników oraz 9 ośrodków rzemiosła z całej Słowenii.

W 2012 roku wydaliśmy *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini* (Podręcznik niematerialnego dziedzictwa kulturowego), mający na celu zapoznanie opinii publicznej z podstawowymi zasadami dotyczącymi niematerialnego dziedzictwa kulturowego wynikającymi z przepisów Konwencji UNESCO. Podręcznik zawierał ponadto informacje na temat inwentaryzacji, dokumentacji i ochrony dziedzictwa oraz przygotowywania wniosków o wpis na listy UNESCO, a także na temat procedur dokonywania wpisów do Rejestru krajowego (Jerin, Pukl i Židov 2012). W następnym roku wydano kalendarz opatrzoney zdjęciami różnych elementów dziedzictwa oraz ich depozytariuszy, wpisanych do Rejestru w 2013 roku; wszyscy uwzględnieni w nim przedstawiciele dziedzictwa otrzymali jego egzemplarz. W 2015 roku ukazała się dwujęzyczna publikacja pt. *Register of the Intangible Cultural Heritage of Slovenia (2008–2015)* (Rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowenii [2008–2015]), której celem było przedstawienie zagranicznym specjalistom w dziedzinie niematerialnego dziedzictwa kulturowego elementów dziedzictwa kulturowego wpisanych do Rejestru krajowego, budowanie świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowenii oraz zachęcenie jego depozytariuszy do składania wniosków o wpis do Rejestru. Omawiana publikacja prezentowała 42 przejawy dziedzictwa kulturowego wpisane do Rejestru od 2008 roku do sierpnia 2015 roku, opatrzone krótkimi opisami oraz zestawem zdjęć (Jerin i Židov 2015).

Pochód Kurentów odwiedzający domostwa w miejscowości Markovci, 2015. Fot. Nena Židov.

Wyrób sera trniči na płaskowyżu Velika Planina, 2013. Fot. Nena Židov.

Przedstawiciele Koordynatora uczestniczą w konferencjach specjalistycznych związanych z zagadnieniem niematerialnego dziedzictwa kulturowego zarówno w kraju, jak i za granicą, a także samodzielnie organizują różne wydarzenia tego rodzaju. W 2012 roku Muzeum zorganizowało dwie dyskusje panelowe: jedną dotyczącą ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego na poziomie krajowym i lokalnym oraz drugą poświęconą międzynarodowym badaniom wizualnym dotyczącym zwyczajów karnawałowych (Pukl, Valentinčič Furlan i Židov 2012, 259–60). W 2013 roku zorganizowaliśmy międzynarodową konferencję poświęconą promowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego; dodatkowo opublikowaliśmy także dwujęzyczny tom pokonferencyjny (Jerin, Zidarič i Židov 2014). W 2014 roku zorganizowana została międzynarodowa konferencja poświęcona dokumentacji i prezentacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego w formie filmowej; wystąpienia uczestników tej konferencji zostały następnie opublikowane w formie kolejnego dwujęzycznego wydawnictwa (Valentinčič Furlan 2015).

Do końca października 2016 roku do istniejącego od 2008 roku Rejestru wpisano 56 różnych przejawów dziedzictwa kulturowego (Ministrstvo za kulturo 2016). Elementy dziedzictwa kulturowego podzielono na następujące grupy: wyrażenia i język (1), sztuki sceniczne (6), praktyki społeczne, rytuały i uroczystości (22), wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata (3) oraz tradycyjne rzemiosło (24). Osiem elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego uznano za mające szczególne znaczenie w wymiarze ogólnokrajowym („Misterium Škofja Loka”, „Zapusty w miejscowości Cerkno”, „Zapusty w miejscowościach Drežnica i Drežniške Ravne”, „Wykonywanie palemek wielkanocnych w miejscowości Ljubno”, „Tradycyjne metody wyrobu kielbasy krajińskiej”, „Pochody karnawałowe (Kurentowanie)”, „Wyrób słoweńskich koronek klockowych” oraz „Wyrób koronek klockowych w miejscowości Idrija”). W 2016 roku „Misterium Škofja Loka” zostało ponadto wpisane jako pierwszy słoweński element na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa ludzkości UNESCO.

Rozważania końcowe

Słoweńskie Muzeum Etnograficzne zajmuje się zagadnieniem niematerialnego dziedzictwa kulturowego na dwa sposoby: kontynuując zainicjowane wcześniej działania w omawianym obszarze oraz podejmując temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego zgodnie z duchem Konwencji UNESCO oraz zgodnie ze swoją rolą jako Koordynatora ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa

Kulturowego (Židov i Jerin 2015). Stoimy na stanowisku, że muzea etnograficzne to instytucje doskonale nadające się do realizacji zadań w zakresie ochrony i upowszechniania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ponieważ w większym lub mniejszym stopniu mieści się to w zakresie działań tradycyjnie realizowanych przez muzea tego typu. Aktywność w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego daje nam ponadto wiele okazji do prowadzenia badań, pozwalając także na świeże spojrzenie na niektóre podstawowe koncepcje, takie jak dziedzictwo czy tradycja, wliczając w to także pojęcia, które zostały niejako odtworzone bądź też opracowane od nowa (Židov 2014, 158). Przepisy Konwencji wymagają od nas także szukania drogi pośredniej pomiędzy kwestiami politycznymi a działalnością specjalistyczną (Knific 2010, 129–31).

Niektórzy słoweńscy eksperci są zdania, że istnieją kwestie dotyczące niematerialnego dziedzictwa kulturowego, które nadal wymagają odpowiedniego opracowania zgodnie z duchem Konwencji, a także w kontekście obowiązującego na terenie Słowenii ustawodawstwa i Rejestru krajowego (Židov 2014; Kunej 2015). Uważamy, że jest rzeczą niezmiernie ważną, aby dyskutować o możliwych konsekwencjach podejmowanych przez nas decyzji dotyczących przejawów dziedzictwa kulturowego i ich depozytariuszy, zasadności wpisu poszczególnych elementów dziedzictwa do Rejestru, uznania poszczególnych przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego za posiadające szczególne znaczenie oraz przygotowywania nominacji odnośnie do wpisów na Listę reprezentatywną UNESCO.

Proces wdrażania Konwencji UNESCO stanowi niewątpliwie ogromne wyzwanie i zarazem wielką odpowiedzialność względem depozytariuszy niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Być może nie wszyscy zaangażowani w niego eksperci mają wystarczającą świadomość odpowiedzialności, jaka na nich ciąży. Dodatkowo, Słowenia stale boryka się z problemem braku odpowiednio wykwalifikowanego personelu. Ponieważ zagadnieniami niematerialnego dziedzictwa kulturowego w duchu Konwencji z 2003 roku zajmuje się w Muzeum tylko jeden pełnoetatowy pracownik, zadania, jakie należy wykonać, nie mogłyby zostać zrealizowane bez współpracy ze strony kuratorów placówki. Co więcej, także i w Ministerstwie Kultury kwestiami niematerialnego dziedzictwa kulturowego zajmuje się niewielka liczba osób. Stoimy zatem na stanowisku, że w celu zrealizowania zadania, jakim jest dokonanie odpowiednich wpisów na listy UNESCO, konieczne jest pilne powiększenie tego zespołu.

Działania prowadzone dotychczas przez Koordynatora niewątpliwie poskutkowały wzrostem świadomości na temat znaczenia zarówno samego niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowenii, jak i jego elementów oraz depozytariuszy wpisanych do Rejestru. Przedstawiciele dzie-

dziedzictwa kulturowego coraz częściej zainteresowani są tym, aby poszczególne elementy tego dziedzictwa zostały uwzględnione w Rejestrze albo uznane za mające szczególne znaczenie w wymiarze ogólnokrajowym; coraz chętniej angażują się także w podejmowanie starań o wpis na Listę reprezentatywną UNESCO. Co więcej, niematerialne dziedzictwo kulturowe stanowi już dzisiaj element programu edukacyjnego i jest przedmiotem szeregu realizowanych aktualnie projektów. Wiele lokalnych społeczności ma świadomość znaczenia, jakie dziedzictwo niematerialne posiada dla ich lokalnej tożsamości i rozpoznawalności.

Bibliografia

- Čeplak Mencin, Ralf. 2004. „Neotipljiva kulturna dediščina: Unesco in etnografski muzeji [Niematerialne dziedzictwo kulturowe: UNESCO i muzea etnograficzne]”. *Etnolog* 14: 245–56.
- Dular, Andrej. 2013. „Mesarstvo skozi osebnostne in obrtnostne dokumente ljubljanskega mesarja: Josip Rozman – izdelovalec kranjskih klobas med svetovnimi vojnama [Zawód rzeźnika w świetle osobistych i fachowych dokumentów rzeźnika z Lublany: Josip Rozman – wytwórca kielbasy krajińskiej w okresie międzywojennym]”. *Etnolog* 23: 407–12.
- Jerin, Anja. 2013. „Obeležitev 10. obletnice Unescove Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji [Obchody 10. rocznicy uchwalenia Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Słowenii]”. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 53 (1–2): 121–22.
- Jerin, Anja, Adela Pukl i Nena Židov, red. 2012. *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini* [Podręcznik niematerialnego dziedzictwa kulturowego]. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Jerin, Anja, Tjaša Zidarič i Nena Židov, red. 2014. *Promocija nesnovne kulturne dediščine: ob deseti obletnici Unescove Konvencije / Promotion of the Intangible Cultural Heritage: The 10th Anniversary of the UNESCO Convention* [Promowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego: 10. rocznica Konwencji UNESCO]. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Jerin, Anja i Nena Židov, red. 2015. *Register žive kulturne dediščine Slovenije (2008–2015) / Register of the Intangible Cultural Heritage of Slovenia (2008–2015)* [Rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego Słowenii (2008–2015)]. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Knific, Bojan. 2010. „Folkloriziranje plesnega izročila: prostorske, časovne in družbene razsežnosti ljudskih in folklor-nih plesov [Folkloryzacja dziedzictwa tanecznego: przestrzenne, czasowe i społeczne wymiary folkloru i tańców ludowych]”. *Etnolog* 20: 115–34.

- Kovačec Naglič, Ksenija. 2012. „Sistem varstva žive kulturne dediščine v Sloveniji [System ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Słowenii]”. W *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini* [Podręcznik niematerialnego dziedzictwa kulturowego], pod redakcją Anji Jerin, Adeli Pukl i Neny Židov, 15–19. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Koželj, Zvezda. 2005. „Nesnovna kulturna dediščina in njeno varstvo [Niematerialne dziedzictwo kulturowe i jego ochrona]”. W *Nesnovna kulturna dediščina* [Niematerialne dziedzictwo kulturowe], pod redakcją Damjany Prešeren i Natašy Gorenc, 8–12. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
- Križnar, Naško, red. 2008. *Register nesnovne dediščine kot del enotnega registra kulturne dediščine: zaključno poročilo* [Rejestr niematerialnego dziedzictwa kulturowego jako część Jednolitego rejestru dziedzictwa kulturowego: raport końcowy]. http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/dediscina/CRP_register_nesnovne_dediscine_2008-10-15.pdf.
- Kunej, Rebeka. 2015. „Tanec a klobása – hmotná forma nehmotného kultúrneho dedičtví, nebo naopak (Slovenské zkušenosti) [Taniec i kielbaski: materialna forma niematerialnego dziedzictwa kulturowego lub vice versa (doświadczenia słoweńskie)]”. *Národopisná revue* 25 (3): 283–90.
- Ministrstvo za kulturo. 2016. „Seznam registriranih enot nesnovne kulturne dediščine [Lista elementów wpisanych do Rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. Data dostępu: 23 października. http://www.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_nesnovne_kulturne_dediscine/seznam/.
- Prešeren, Damjana i Nataša Gorenc, red. 2005. *Nesnovna kulturna dediščina* [Niematerialne dziedzictwo kulturowe]. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
- Pukl, Adela, Nadja Valentinčič Furlan i Nena Židov. 2012. „Carnival king of Europe II: partnersko sodelovanje SEM v mednarodnem projektu [Karnawał król Europy II: udział SEM w międzynarodowym projekcie]”. *Etnolog* 22: 255–60.
- Rogelj Škafar, Bojana, Nina Zdravič Polič, Nena Židov, Adela Pukl i Anja Jerin. 2014. „Slovenia / Slovenija [Słowenia]”. W *Slavic Carnivals: Feasts Connect the People* [Słowiańskie karnawały: święta łączą ludzi], pod redakcją Andrei Rihter, 108–15. Ljubljana: Forum of Slavic Cultures.
- Slavec Gradišnik, Ingrid. 2004. „Mednarodni dan muzejev v Slovenskem etnografskem muzeju [Międzynarodowy Dzień Muzeum w Słoweńskim Muzeum Etnograficznym]”. *Etnolog* 14: 260–66.
- Smerdel, Inja. 2003. „Smo stari ali mladi? [Czy jesteśmy starzy, czy młodzi?]”. *Etnolog* 13: 23–26.
- Smrke, Franc i Ingrid Slavec Gradišnik, tłum. 2004. „Besednjak neopredmetene kulturne dediščine [Słownik niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. *Etnolog* 14: 267–71.
- Valentinčič Furlan, Nadja, red. 2015. *Dokumentiranje in predstavljanje nesnovne kulturne dediščine s filmom / Documenting and Presenting Intangible Cultural Heritage on Film* [Dokumentowanie i prezentowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na filmie]. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

- Zdravič Polič, Nina. 2004. „Slovenski etnografski muzej in Unescova konvencija o varstvu neopredmetene kulturne dediščine [Słoweńskie Muzeum Etnograficzne i Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. *Etnolog* 14: 257–59.
- Zidarič, Tjaša. 2014. „Pandolo: prijateljski turnir v tradicionalni istrski igri pred Slovenskim etnografskim muzejem [Pandolo: towarzyski turniej tradycyjnej istrijskiej gry przed Słoweńskim Muzeum Etnograficznym]”. *Etnolog* 24: 275–78.
- Židov, Nena. 2014. „Nesnovna kulturna dediščina Slovenije: dileme v zvezi z njenim varovanjem v luči Unescove konvencije [Niematerialne dziedzictwo kulturowe Słowenii: dylematy dotyczące jego ochrony w duchu Konwencji UNESCO]”. W *Interpretacije dediščine* [Interpretacja dziedzictwa], pod redakcją Tatjany Dolžan Eržen, Ingrid Slavec Gradišnik i Nadji Valentinčič Furlan, 150–61. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Židov, Nena i Anja Jerin. 2015. „Promotion of the intangible cultural heritage at the Slovene Ethnographic Museum [Promocja niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Słoweńskim Muzeum Etnograficznym]”. W *Sharing Cultures 2015: Proceedings of the 4th International Conference on Intangible Heritage, Lagos, Portugal, 21–23 September* [Sharing Cultures 2015: Materiały z IV Międzynarodowej Konferencji na temat Dziedzictwa Kulturowego, Lagos, Portugalia, 21–23 września], pod redakcją Sérgio Lira, Rogério Amoêda i Cristiny Pinhero, 329–35. Barcelona: Green Lines Institute for Sustainable Development.

Sieci ekspertów ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego na Węgrzech

Eszter Csonka-Takács*

* Etnograf, dyrektor, Dyrekcja ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, Skansen Węgierski (Szellei Kulturális Örökség Igazgatóság, Szabadtéri Néprajzi Múzeum), Szentendre, Węgry, dr, e-mail: csotka-takacs.eszter@sznm.hu.

Do bazy ekspertów może zostać wpisany każdy, ponieważ uważa się, że każda osoba, która chce pomóc – czy to wspierając społeczności, czy też popularyzując zasady Konwencji z 2003 roku – może istotnie przyczynić się do jej wdrożenia.

Aby zidentyfikować i udokumentować elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz opracować system ich ochrony i zachowania zgodnie z lokalną specyfiką, a także by ułatwić ich upowszechnianie, przekazywanie oraz dostęp do nich, niezbędna jest współpraca i wysiłek ekspertów.

Dyrekcja ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Skansenie Węgierskim¹ utworzyła na poziomie krajowym różne sieci, w tym Sieć Ekspertów, której zadania na szczeblu lokalnym są realizowane przez koordynatorów powiatowych.

Jako zintegrowana instytucja zajmująca się ochroną dziedzictwa Skansen Węgierski jest w stanie gromadzić, dokumentować, archiwizować oraz stwarzać funkcjonalną interpretację dziedzictwa materialnego i niematerialnego, a także stawiać pytania². Skansen posiada zróżnicowany zespół pracowników administracyjnych i fachowców (więcej informacji: Káldy i Nagyné Batári 2014). Jest ponadto dobrze funkcjonującym ośrodkiem wiedzy, który pełni różnorodne funkcje, począwszy od doradztwa w zakresie architektury ludowej, a skończywszy na szkoleniu nauczycieli i dyrektorów muzeów. W takich warunkach powstała społeczność oraz sieć specjalistów zajmujących się niematerialnym dziedzictwem kulturowym.

Do ich głównych celów należą: podnoszenie świadomości znaczenia ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, popularyzacja zasad Konwencji z 2003 roku, wspieranie wymiany infor-

¹ Informacje na temat Dyrekcji, zob. Csonka-Takács 2010, 48.

² Więcej informacji na temat Skansenu można znaleźć na stronie: skansen.hu/en.

Doktor Eszter Csonka-Takács w trakcie panelu z Iwoną Opetczeską Tatarczewską i dr Welią Stojkową Serafimowską (po jej prawej) oraz Wandą Illés i prof. Jackiem Purchlą, przewodniczącym panelu, po lewej, październik 2016.
Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

macji na temat różnych działań i strategii związanych z ochroną dziedzictwa oraz promowanie różnorodności kulturowej wśród jak najszerszych kręgów społeczeństwa³.

Struktura organizacyjna

Zaangażowanie i aktywny udział kompetentnych ekspertów z wielu dziedzin ma fundamentalne znaczenie dla wdrożenia i realizacji różnorodnych zadań związanych z ochroną i zachowaniem elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Każdy ekspert wnosi swoją specjalistyczną wiedzę z danej dziedziny oraz uczestniczy w realizacji określonych zadań w swojej lokalizacji. Istnienie i funkcjonowanie dobrze zorganizowanej sieci ekspertów może znacznie ułatwić koordynowanie lokalnymi ekspertami z różnych dziedzin oraz wypełnienie zobowiązań państwa związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego na terytorium kraju zgodnie z postanowieniami Konwencji UNESCO z 2003 roku. „Wdrożenie przebiegałoby sprawniej dzięki sieci badaczy, kulturoznawców i przedstawicieli organizacji pozarządowych” (Csonka-Takács 2010, 50).

Sieć ekspertów działająca na zasadzie dobrowolności

Sieć Ekspertów na Węgrzech zrzesza osoby fizyczne, grupy i organizacje, które podejmują działania związane z niematerialnym dziedzictwem kulturowym na poziomie lokalnym. Jest to szeroka sieć, która została ustanowiona i funkcjonuje w oparciu o istniejące sieci organizacji pozarządowych oraz sieci instytucji naukowych, placówek oświatowych i instytucji kulturalnych oraz ich aktywnych członków działających na szczeblu lokalnym. Sieć Ekspertów składa się z członków pozarządowych organizacji kulturalnych, osób pracujących w ośrodkach kultury, centrach badawczych i placówkach oświatowych, osób zarządzających muzeami i zbiorami publicznymi, a także specjalistów w różnych dziedzinach związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym. Dysponuje ona również wszechstronną wiedzą o danej społeczności lub regionie, jego atrybutach i życiu kulturalnym.

³ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r. (polskie tłumaczenie: http://niematerialne.nid.pl/Konwencja_UNESCO/Tekst_Konwencji_o_ochronie_dziedzictwa_niematerialnego).

Sieć zrzesza:

1. ekspertów naukowych (badaczy, muzeologów, pedagogów, studentów wyższych uczelni): wydziały uniwersyteckie oraz instytucje, muzea i ośrodki badawcze;
2. członków odpowiednich organizacji pozarządowych z całego kraju: stowarzyszenia folklorystyczne, grupy rekonstrukcyjne, grupy zajmujące się tematyką patriotyczną oraz stowarzyszenia, które mają na celu zachowanie śladów osadnictwa;
3. ekspertów ds. kultury (menedżerów kultury, kuratorów wystaw i publicznych kolekcji, kierowników archiwów i pedagogów): ośrodki kultury, archiwa, szkoły artystyczne.

Eksperci są bezpośrednio zaangażowani w prace związane z ochroną dziedzictwa w poszczególnych społecznościach lub regionach, uczestnicząc w identyfikowaniu, mapowaniu oraz inwentaryzacji obiektów lokalnego dziedzictwa, promując opracowywanie i wdrażanie strategii ochrony takich obiektów, zachęcając społeczności do zgłaszania obiektów do Krajowej listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzéke), udzielając wytycznych i wskazówek w procesie zgłoszeniowym, dostarczając informacje, podnosząc świadomość na poziomie lokalnym oraz zachęcając i pomagając w opracowywaniu lokalnych programów edukacyjnych, które promują poszczególne obiekty.

Do bazy ekspertów może zostać wpisany każdy, ponieważ uważa się, że każda osoba, która chce pomóc – czy to wspierając społeczności, czy też popularyzując zasady Konwencji z 2003 roku – może istotnie przyczynić się do jej wdrożenia. Każdy ekspert musi wypełnić formularz, podając dziedzinę, w której się specjalizuje, oraz dane kontaktowe do zamieszczenia w publicznie dostępnej bazie danych, która znajduje się na stronie internetowej Skansenu poświęconej niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu⁴. Społeczności, które są zainteresowane zgłoszeniem elementu, oraz grupy organizujące imprezy mogą za darmo szukać w niej odpowiednich ekspertów.

Koordynatorzy na szczeblu powiatów

Dyrekcja korzysta z pomocy powiatowych sprawozdawców. Skansen stworzył taką sieć fachowców w oparciu o instytucje powiatowego systemu muzealnego, by koordynować i ułatwić promocję dziedzictwa i podnoszenie świadomości na jego temat oraz zapewnić profesjonalne doradztwo dla spo-

⁴ Patrz: szellemikulturalisorokseg.hu/index0.php?name=szakmai_haloza_tagok.

teczności. Z każdego powiatu wybrano eksperta, najczęściej etnografa⁵, tworząc grupę fachowców, która pomaga w przekazywaniu informacji, kontaktowaniu się ze społecznościami i przygotowaniu zgłoszenia. Fachowcy udzielają profesjonalnych porad zainteresowanym społecznościom i organizują spotkania informacyjne z udziałem Dyrekcji, umożliwiając nawiązanie kontaktu pomiędzy zainteresowanymi stronami. Zadaniem powiatowych koordynatorów jest inicjowanie i koordynowanie dokumentowania elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego w swoich powiatach i regionach, organizowanie lokalnych forów i spotkań, przekazywanie informacji społecznościom, zapewnianie profesjonalnego doradztwa społecznościom, które tego potrzebują, nawiązywanie współpracy pomiędzy społecznościami a siecią ekspertów oraz utrzymywanie stałych kontaktów z Dyrekcją ds. NDZK.

Dyrekcja zapewnia regularne szkolenia oraz sesje informacyjne dla koordynatorów powiatowych i organizuje 2–3 spotkania rocznie w celu wymiany pomysłów i doświadczeń oraz zapewnienia koordynacji określonych zadań.

O ciężkiej pracy powiatowych sprawozdawców najlepiej świadczą elementy dziedzictwa, które zostały wpisane na Listę krajową w ostatnich latach⁶.

Bibliografia

- Csonka-Takács, Eszter. 2010. „The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage in Service of our Living and Surviving Tradition – Tasks and Opportunities in Hungary [Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w służbie naszej żyjącej i zachowanej tradycji – zadania i możliwości na Węgrzech]”. W *Sustainable Heritage. Symposium on European Intangible Cultural Heritage, Budapest, April 23–24, 2010* [Zrównoważone dziedzictwo. Sympozjum dotyczące niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Budapeszt, 23–24 kwietnia 2010 roku], pod redakcją Mihály Hoppál, 45–50. Budapest: European Folklore Institute.
- Káldy, Mária i Zsuzsanna Nagyné Batári. 2014. „The Hungarian Open Air Museum and its Communities [Skansen Węgierski oraz jego społeczności]”. W *Exhibit Your Culture. Community Learning in Museums and Cultural Organizations* [Pokaż swoją kulturę. Edukacja środowiskowa w muzeach i organizacjach kulturalnych], pod redakcją Aniko Korenchy-Misz i Nikki Lindsey, 85–94. Budapest: CETAID Partnership.

⁵ Lista koordynatorów jest dostępna na stronie internetowej: szellemikulturalisorokseg.hu/index0.php?name=f41_megyei_referensek.

⁶ Elementy wpisane na Krajową listę można znaleźć na stronie internetowej: szellemikulturalisorokseg.hu/index0_en.php?name=en_f22_elements.

Niematerialne dziedzictwo w systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce

Katarzyna Zalasieńska*

* Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, dr hab., e-mail: kasiazasińska@op.pl.

...zintegrowane podejście do ochrony jest jednak nie tylko możliwe, ale wręcz pożądane. Niekiedy bowiem jedynie chroniąc materialne dziedzictwo (np. określone założenie przestrzenne), ochronić możemy dziedzictwo niematerialne (np. określone praktyki związane z danym miejscem). Stąd zachowanie tego krajobrazu, łącznie z uwzględnieniem środowiska naturalnego, stanowi niezbędny warunek ich ochrony.

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 roku¹, weszła w życie 16 sierpnia 2011 roku. W wyniku złożenia dokumentów ratyfikacyjnych Polska stała się 135. państwem, które do niej przystąpiło. Warto jednak podkreślić, że już wcześniej niematerialne dziedzictwo było wpisane w system ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Jednak ani przed 2011 rokiem, ani po ratyfikacji Konwencji nie została uchwalona ustawa dedykowana wyłącznie ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Przedmiotem niniejszego artykułu jest zasygnalizowanie miejsca niematerialnego dziedzictwa w obecnym systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.

Na wstępie należy zauważyć, że ramy prawnej ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, tak materialnego, jak i niematerialnego, postrzegane powinny być przede wszystkim na tle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku². Odnosi się ona wprost do problematyki ochrony dziedzictwa narodowego (art. 5 Konstytucji RP), dziedzictwa kulturalnego (art. 6 ust. 2 Konstytucji RP) oraz dóbr kultury (art. 6 ust. 1 i art. 73 Konstytucji RP). Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego znajduje swoje oparcie w preambule oraz przepisach art. 5, 6 i 73 Konstytucji RP. W uroczystym wstępie do Konstytucji RP czytamy:

wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do naj-

¹ Dz.U. 2011 nr 172 poz. 1018.

² Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

Profesorowie Katarzyna Zalasńska, Magdalena Gawin i Jacek Purchla podczas Forum, październik 2016.
Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

lepszich tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, **by przekazać przyszłym pokoleniom** [wyróżnienie moje – K.Z.] wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku [...].

Preambuła odnosi się w ten sposób do wartości, jaką jest dziedzictwo kultury, wskazując jednocześnie podstawowy cel jego ochrony, a więc zachowanie w jak najlepszym stanie oraz przekazanie przyszłym pokoleniom. Doprecyzowanie wartości chronionej, wskazanej w preambule, następuje we wspomnianym art. 5 Konstytucji RP: „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju” oraz w art. 6 ust. 1: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju” i ust. 2: „Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

Art. 5 Konstytucji RP stanowiący, że Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, określa jeden z podstawowych celów państwa. Doprecyzowanie roli, jaką pełni dziedzictwo, znajduje się w art. 6 Konstytucji RP, który mówi o obowiązku upowszechniania go wśród społeczeństwa, przy zapewnieniu doń równego dostępu. Państwo zobowiązane jest również zapewnić ten dostęp Polakom zamieszkałym za granicą, w celu zachowania ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym. Art. 6 Konstytucji RP odnosi się do szerszej kategorii niż art. 5, jako że w przepisie tym chodzi o upowszechnianie i zapewnienie dostępu do kultury i jej dziedzictwa, a nie tylko „strzeżenie”, tj. troskę o zachowanie w nieuszczerplonym zakresie.

Art. 5 i 6 Konstytucji RP należy zaliczyć do przepisów ogólnych, mających charakter normy aksjologicznej, wyznaczającej podstawowe i niezbywalne zadania państwa. W związku z powyższym należy uznać, że w świetle przepisów ustawy zasadniczej konstytucyjnym obowiązkiem państwa jest tworzenie warunków dla właściwej realizacji zadań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym jego wytworów materialnych, jak i niematerialnych. Jednocześnie na tle art. 5 oraz art. 6 Konstytucji RP nie ma podstaw, aby ograniczać działanie niniejszych przepisów jedynie do dziedzictwa materialnego. Wynika z tego raczej dyrektywa łącznego postrzegania wszystkich elementów dziedzictwa, co wykluczać powinno fragmentację jego ochrony w prawie krajowym, choć jest to zjawisko obecne w prawie międzynarodowym (Schreiber 2016, 391–94). Oznacza to, że ochrona niematerialnego dziedzictwa posiada umocowanie konstytucyjne.

Na poziomie ustawowym nie funkcjonują w Polsce przepisy bezpośrednio dedykowane ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Niemniej jednak problematyka ta wpisana jest

w ochronę zabytków oraz działalność instytucji kultury, w tym w szczególności muzeów. Przede wszystkim ochrona niematerialnego dziedzictwa jest elementem misji muzealnej, która zdefiniowana została w art. 1 *Ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach*³:

Muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów.

Oczywiście działalność muzeów, o czym mówi wyraźnie art. 2 ustawy o muzeach, sprowadza się głównie do gromadzenia zbiorów oraz katalogowania, naukowego opracowania, przechowywania, zabezpieczania i konserwacji, ale warto zwrócić w tym miejscu uwagę na pozostałe zadania, przy pomocy których muzea realizują swoją misję:

- urządzenie wystaw stałych i czasowych;
- organizowanie badań i ekspedycji naukowych, w tym archeologicznych;
- prowadzenie działalności edukacyjnej;
- popieranie i prowadzenie działalności artystycznej i upowszechniającej kulturę;
- udostępnianie zbiorów do celów edukacyjnych i naukowych.

Na szczególną uwagę zasługuje zadanie, jakim jest upowszechnianie kultury, pozwalające muzeum wyjść poza swoje klasyczne ramy i stać się instytucją pamięci, która w aktywny sposób wchodzi w procesy społeczne, wzmacniając ochronę dziedzictwa, w tym szczególnie jego niematerialnych przejawów. Muzea stały się więc nie tylko strażnikami zbiorów, w których zapisana jest tożsamość minionych pokoleń, ale zaczęły również odgrywać istotną rolę w zakresie edukacji, a także popierania i prowadzenia działalności artystycznej i upowszechniającej kulturę. Zaczęły one bowiem wypełniać lukę w obszarach, w których działalność innych instytucji (np. szkół, domów kultury) uległa osłabieniu bądź miejscami zanikła. Można również postawić tezę, że muzea, mimo swoich niewątpliwych problemów finansowych, zbudowały niezwykle silną pozycję w ramach systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, przejmując zadania daleko wykraczające poza klasyczną rolę muzeum.

Innym elementem systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, którego funkcjonowanie ma wpływ na ochronę niematerialnego dziedzictwa w Polsce, jest regulacja z zakresu ochrony

³ Dz.U. 1997 nr 5 poz. 24 z późn. zm.

zabytków. Przypomnieć należy, że zgodnie z art. 2 Konwencji pojęcie „niematerialnego dziedzictwa kulturowego” obejmuje „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę, umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową”, a więc obiekty materialne, nierzadko odpowiadające definicji legalnej zabytku, która ujęta została w słowniczku w art. 3 *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*⁴:

nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Przy czym art. 6 niniejszej ustawy doprecyzował, że zabytkami ruchomymi są, w szczególności, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne, których zachowanie jest istotnym warunkiem przekazania niematerialnego dziedzictwa przyszłym pokoleniom.

Nie ulega również wątpliwości, że na ochronę niematerialnego dziedzictwa wpływ ma także inny element systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Warto bowiem pamiętać, że wiele zjawisk niematerialnego dziedzictwa wpisanych jest w określony krajobraz kulturowy. W tych przypadkach zintegrowane podejście do ochrony jest jednak nie tylko możliwe, ale wręcz pożądane. Niekiedy bowiem jedynie chroniąc materialne dziedzictwo (np. określone założenie przestrzenne), ochronić możemy dziedzictwo niematerialne (np. określone praktyki związane z danym miejscem). Stąd zachowanie tego krajobrazu, łącznie z uwzględnieniem środowiska naturalnego, stanowi niezbędny warunek ich ochrony. W tym miejscu warto więc przypomnieć, że ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadza formę ochrony prawnej krajobrazu kulturowego, rozumianego jako „postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka” (art. 3 pkt 14 ustawy). Rada gminy może zatem utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art. 16 ust. 1 ustawy).

Wskazane w ustawie ograniczenia, dotyczące terenu parku kulturowego, pozwalają na harmonijne kształtowanie krajobrazu, z poszanowaniem dziedzictwa materialnego, ale również niematerialnego na danym terenie. Niezależnie od tego ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

⁴ Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 z późn. zm.

kami przewiduje ochronę historycznych założeń przestrzennych poprzez wpis do rejestru zabytków. Przykładem zabytku chronionego jako założenie przestrzenne, obejmujące liczne obiekty architektury, jest Kalwaria Zebrzydowska, wpisana w 1999 roku na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Warto przypomnieć, że w uzasadnieniu wpisu czytamy:

Kalwaria Zebrzydowska stanowi wyjątkowy pomnik kultury, w którym krajobraz kulturowy posłużył jako rama symbolicznego przedstawienia Pasji Chrystusa w formie kaplic i alej. Jest to więc krajobraz kulturowy o wielkim pięknie i wielkiej wartości duchowej, w którym elementy natury i stworzone przez człowieka łączą się harmonijnie. Kontrreformacja w końcu XVI wieku prowadziła do powielania kalwarii w Europie. Kalwaria Zebrzydowska jest wyjątkowym przykładem tego typu krajobrazu w wielkiej skali, który integruje piękno naturalne, cele duchowe i koncepcję ideału parku barokowego⁵.

Wpis ten stanowił wyraz rodzącego się w łonie UNESCO zintegrowanego podejścia do ochrony dziedzictwa. Uwzględnienie odbywających się w tym miejscu praktyk religijnych jako elementu niematerialnego i powiązanie go z dziedzictwem materialnym stanowi pożądaną kierunek myślenia o krajobrazie jako pewnej przestrzeni kulturowej, której dopełnieniem są elementy dziedzictwa niematerialnego.

Kolejnym podsystemem ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, wzmacniającym warunki dla ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jest działalność bibliotek i archiwów, rozumianych jako instytucje pamięci zgodnie z *Zaleceniem UNESCO w sprawie zachowania i dostępu do dziedzictwa dokumentacyjnego, w tym dziedzictwa cyfrowego (Recommendation concerning the preservation of, and access to, documentary heritage including in digital form)*, które przyjęte zostało podczas 38. sesji Konferencji Generalnej (Paryż, 3–18 listopada 2015 roku). Zasoby dziedzictwa dokumentacyjnego stanowią źródła wiedzy o historii i kulturze społeczeństw, ale również wspólnot, grup i jednostek. Działalność bibliotek i archiwów może więc wzmacniać przekaz międzypokoleniowy.

Zapewnienie skutecznej ochrony dziedzictwa niematerialnego w Polsce jest obecnie ogromnym wyzwaniem, przy czym wyzwanie to dotyczy bardziej zmiany filozofii ochrony niż istotnych zmian systemowych. W rzeczywistości potrzebna jest raczej zmiana podejścia do obowiązków ochronnych, co wymaga przede wszystkim zrozumienia specyfiki niematerialnego dziedzictwa, dla którego główną formą wyrazu jest człowiek. Stąd ulotność i nieuchwytność niematerialnego dziedzictwa, którego zachowanie jest ograniczone ludzką pamięcią. To rodzi potrzebę ciągłego przenoszenia tego dziedzictwa na kolejne wspólnoty, grupy oraz jednostki. O ile więc niema-

⁵ <http://whc.unesco.org/en/list/905>.

terialne dziedzictwo wpisane jest w system ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, o tyle zasady jego funkcjonowania wymagają nadal zmiany i udoskonalenia.

Bibliografia

Schreiber, Hanna. 2016. „Patrymonializacja w stosunkach międzynarodowych. Wybrane tendencje w międzynarodowej ochronie dziedzictwa kulturowego (2006–2016)”. W *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, pod redakcją Marcina Florian Gawryckiego i in., 385–98. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Co mamy na myśli, mówiąc o „niematerialnym dziedzictwie kulturowym”? Przypadek wesela w Galiczniku

Iwona Opetczeska Tatarczewska*

* Ministerstwo Kultury Republiki Macedonii, Biuro Ochrony Dziedzictwa Kulturowego (Ministerstwo za kultura na Republika Makedonija, Uprawa za zashtita na kulturnoto nasledstvo), Skopje, Republika Macedonii, e-mail: itatarcevska@gmail.com.

Jako że praktyki kulturalne mogą być nośnikiem wyobrażonych znaczeń odziedziczonych po poprzednich pokoleniach, są one – wraz z prawdami, które rzekomo mają przekazywać – zawsze zagrożone ponownym zdefiniowaniem w służbie ideologiom państwowym i interesom handlowym.

Mimo że elity polityczne uznały znaczenie *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, sporządzonej w Paryżu w 2003 roku, a następnie szybko przetłumaczonej na poszczególne języki i ratyfikowanej, macedońskie przepisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego¹ nadal nie zostały dostosowane pod względem terminologii i definicji związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym.

Debata dotycząca terminologii nadal trwa i odbywa się obecnie w ramach inicjatyw publicznych poświęconych konkretnym zagadnieniom; poruszana jest na przykład kwestia rozszerzenia definicji dziedzictwa niematerialnego w Macedonii oraz tego, jakie rodzaje i gatunki kultury powinny zostać włączone do tego systemu lub też z niego wykluczone. Osiągnęliśmy pewien stopień dojrzałości i świadomości na poziomie narodowym, jednak nadal stoimy przed wieloma poważnymi wyzwaniami. Brakuje nam konkretnych, ukierunkowanych polityk, a także działań i środków poświęconych temu rodzajowi dziedzictwa, w szczególności inicjatyw wychodzących od pięciu instytucji naukowych, które odpowiadają za ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Niestety, społeczność ekspertów nadal zmaga się z odpowiedziami na najbardziej podstawowe pytania, takie jak: czym jest żywe dziedzictwo? Albo: czy powinniśmy chronić kulturę niematerialną, która pozostaje niejako uśpiona w pamięci zbiorowej i która nie jest aktywnie praktykowana w społecznościach, nawet jeżeli ludzie są świadomi jej istnienia? Co z praktykami, które uległy już patrymonializacji, jak wesele w Galiczniku, oraz takimi, które uległy „festiwalizacji”, profesjonalizacji czy komercjalizacji?

¹ *Zakon za zasztitā na kulturnoto nasledstvo*, Služben vesnik na Republika Makedonija [Dziennik Urzędowy Republiki Macedonii] nr 20, 2 kwietnia 2004.

Coca Cola na weselu w Galiczniku i dzielenie się pogaczami (świętym chlebem), 2017. © AEGEE-Skopje.

To, czy tradycja wesela w Galiczniku jest „żywa”, czy „zamrożona”, pozostaje kwestią sporną; wydaje się jednak, że jest ona pielęgnowana, przynajmniej przez lokalny samorząd, w sposób służący interesom i ideologiom państwa oraz powiązanych z nim handlowo podmiotów gospodarczych.

Wesele w Galiczniku to skomercjalizowany wiejski obrzęd zaślubin, który niegdyś był zwykłym wydarzeniem życia codziennego, po czym uległ przemianom, zrekonstruowaniu i „festiwalizacji”. Stał się dorocznym przedstawieniem, za pośrednictwem którego pewna praktyka kulturowa została przekształcona w symbol narodowy. W jego obecnej postaci zacierają się w nim granice pomiędzy obrzędem narodowym a rytuałem sponsorowanym przez korporacje, pomiędzy festiwalem dla turystów, zainscenizowanym folklorem i cyklicznym wydarzeniem. Pragnę tutaj zauważyć, że z jednej strony, zinstytucjonalizowane systemy ochrony NDZK są zawsze osadzone w politycznych procesach patrymonializacji oraz rekontekstualizacji i podlegają ich wpływom, jednak z drugiej strony, sposób, w jaki procesy te wpływają na praktyki kulturowe, oraz stopień, w jakim na nie oddziałują, różnią się znacząco nawet w obrębie tego samego kraju.

Wesele w Galiczniku to święto organizowane co roku we wsi Galicznik w regionie Mijk w zachodniej Macedonii. Obecnie ten dwudniowy festiwal sponsorowany jest przez macedońskie Ministerstwo Kultury oraz około dwadzieścia przedsiębiorstw. Festiwal, którego najważniejszym punktem jest ślub pary pochodzącej ze wsi Galicznik, skupia rodzinę i przyjaciół młodej pary oraz ochotników, którzy odtwarzają szczegółowo obrzęd zaślubin, ubrani w tradycyjne stroje i wyposażeni w tradycyjne rekwizyty, przekazywane z pokolenia na pokolenie przez ich bliskich lub inne rodziny z Galicznika. W weselu uczestniczą co roku setki odwiedzających, w większości Macedończyków (lecz także obcokrajowców). Publiczność oraz większość Macedończyków postrzegają tę ceremonię jako „autentyczną” i ważną dla narodu praktykę będącą częścią wiejskiej kultury ludowej Macedonii.

Wesele w Galiczniku stało się sponsorowaną przez państwo rekonstrukcją tradycyjnego wesela, które podkreślało odrębność etniczną dziedzictwa Macedonii w okresie istnienia Socjalistycznej Republiki Macedonii. Festiwal, polegający na odegraniu tradycyjnego obrzędu, zaczęto organizować w 1974 roku decyzją lokalnej rady (*mesna zaednica*) wsi Galicznik. Organ ten do tej pory odpowiada za gromadzenie funduszy na potrzeby festiwalu oraz za jego coroczną organizację. Charakter wydarzenia zaczął zmieniać się wyraźnie w latach 80. i 90. Hotel zbudowany w 1980 roku na zachodnim krańcu miejscowości potwierdził i umocnił jej status jako celu podróży turystycznych.

W 1991 roku zorganizowano konkurs mający na celu wyłonienie młodej pary, która miała wziąć ślub podczas festiwalu, i od tej pory jest on organizowany co roku. Wydarzenie będące do tej pory jedynie odtworzeniem tradycyjnego obrzędu zamieniło się w zaślubiny prawdziwej pary młodej

– przy czym najważniejszą (jeśli nie jedyną) zmianą było wprowadzenie ceremonii zaślubin odbywającej się w kościele. Tak więc wesele w Galiczniku jest obiektem wspieranych przez państwo procesów patrymonializacji i festiwalizacji już od kilku dekad. To pokazuje, w jaki sposób wcześniejsze procesy rekontekstualizacji doprowadziły do odtworzenia lokalnej tradycji jako symbolu tożsamości narodowej w formie festiwalu dedykowanego turystom, organizowanego przez lokalną radę we współpracy z firmą specjalizującą się w organizacji imprez. Na potrzeby turystyki wesele w Galiczniku skonstruowano jako „dziedzictwo niematerialne”, mimo że nie spełnia ono definicji NDZK przyjętej przez UNESCO. Wysuwany jest argument, że państwo i sponsorzy komercyjni „chronią” w pewien sposób wesele w Galiczniku, zapewniając kontynuację tej tradycji w postaci sponzorowanego przez państwo dorocznego festiwalu. W przypadku wesela w Galiczniku utowarowienie kultury jest bardzo wyraźne, jako że macedońscy turyści odwiedzają Galicznik, by w muzyce i rytuale szukać własnej tożsamości narodowej, by przeżyć doświadczenie, które często jest intuicyjne i oparte na emocjach. Nie sugeruję, że wesele w Galiczniku jest pozbawione głębszego znaczenia, że nie jest ważnym czy doniosłym wydarzeniem dla jego uczestników. Wręcz przeciwnie, dla Macedończyków jest ono nie tylko narzędziem przedstawienia historycznego rozumienia ucisku narodu macedońskiego, ale jest także często odbierane jako symbol procesu roztaczania ochrony nad NDZK w Macedonii.

Należy zawsze głęboko się zastanowić nad przeszłymi i obecnymi procesami politycznymi i gospodarczymi związanymi z NDZK, zwłaszcza gdy ich przebieg nie jest tak jasny jak w przypadku wesela w Galiczniku. Jako że takie praktyki kulturalne mogą być nośnikami wyobrażonych znaczeń odziedziczonych po poprzednich pokoleniach, są one – wraz z prawdami, które rzekomo mają przekazywać – zawsze zagrożone ponownym zdefiniowaniem w służbie ideologiom państwowym i interesom handlowym. W związku z tym, jako badacze zainteresowani każdym możliwym aspektem NDZK, w obliczu tego rodzaju konsekwencji musimy wziąć na siebie moralną i etyczną odpowiedzialność za ciągłe stawianie pytania, które elementy NDZK powinny być chronione i dlaczego.

Koncepcja „świętości świata” jako element niematerialnego dziedzictwa kulturowego w nowoczesnym świecie

Vida Šatkauskienė*

* Zastępca dyrektora, kierownik Wydziału ds. Kultury Etnicznej Litewskiego Narodowego Centrum Kultury (Lietuvos nacionalinis kultūros centras), Wilno, Litwa, e-mail: satkauskiene@lnkc.lt.

... depozytariusze ocalają od zapomnienia nie tylko wielką liczbę lokalnych pieśni, tańców, opowieści i zwyczajów, ale również – co jest kwestią kluczową – zasady rządzące relacją pomiędzy człowiekiem a światem.

My, ludzie, jesteśmy zagrożeniem dla siebie i świata: konsumpcja, eksploatacja zasobów naturalnych, liczne konflikty – wszystko to prowadzi do impasu.

W ramach poszukiwania sposobów na przetrwanie i zachowanie optymizmu niematerialne dziedzictwo kulturowe (NDZK) może wnieść wkład w działania nowoczesnych ruchów środowiskowych i ekologicznych, zachęcając ludzi do troszczenia się o swoje otoczenie i unikanie konsumpcjonizmu dzięki zrównoważonym praktykom i eksploracji dziedzictwa kulturowego (literatury, sztuki, teatru, kina itd.).

Wszystkie przejawy NDZK są istotne. Niemniej w dzisiejszym świecie zapewne najbardziej kluczową sprawą jest ich identyfikacja oraz podjęcie wspólnego wysiłku mającego na celu rozwijanie istoty każdej tradycji – wraz z towarzyszącym jej światopoglądem i podejściem do życia. Podstawę w tradycyjnych kulturach stanowi wymiar sakralny, który konstytuuje świat i istnienie. Wszystko, co istnieje – zarówno rzeczy widzialne, jak i niewidzialne, w tym istoty ludzkie i ich egzystencja – jest święte.

Być może jest to ryzykowny temat, ale moim zdaniem każdy, kto starannie przestudiował własne dziedzictwo kulturowe i dziedzictwo kulturowe innych ludzi, zetknął się z koncepcją świętości świata.

Istnieje wiele publikacji naukowych, które analizują pojęcie świętości (*sacre, sacrum, sanctum* itd.) z perspektywy religioznawstwa, etnologii, mitologii, psychologii i innych powiązanych dziedzin. Badania te dotyczą zarówno koncepcji oderwania *sacrum* i jego przejawów (hierofanii) od zjawisk codziennych, stanowiących sferę *profanum*, jak i przeciwnego twierdzenia, że *sacrum* i *profanum* nie można rozdzielić, a także wielu innych podejść do natury *sacrum* i jego irracjonalnego

Vida Šatkauskienė i prof. Cai Hua podczas Forum, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

charakteru, doświadczenia *sacrum* oraz odpowiedzi na pytanie, czy język jest dobrym narzędziem do opisanego tego doświadczenia (Beresnevičius 2004a, 2004b, 2004c, 2004d, 2004e, 2005a, 2005b; Daujotytė 2016; Eliade 1996, 1997; Otto 1923; Račiūnaitė-Vyčienė 1997; Vaitkevičius 2009, 2016). Nie ma potrzeby rozwijania w tym miejscu dyskursu teoretycznego – ważniejsze będzie wskazanie pewnych aspektów, które mogą być istotne dla rozważań na ten temat.

Przede wszystkim należy zaznaczyć, że częste kontakty osobiste badaczy NDZK z depozytariuszami tradycji podczas badań terenowych same w sobie są obszarem badawczym. Uświadamiają im również, że artefakty kultury i niematerialne związki łączące pokolenia ludzi z ich środowiskiem poprzez tradycje są zjawiskami żywymi lub przynajmniej są za takie uważane. Można też zauważyć, że depozytariusze ocalają od zapomnienia nie tylko wielką liczbę lokalnych pieśni, tańców, opowieści i zwyczajów (które z kolei zachowują wierzenia, wyobrażenia mityczne, pozostałości praktyk rytualnych itd.), ale również – co jest kwestią kluczową – zasady rządzące relacją pomiędzy człowiekiem a światem, a zatem – ludzkim zachowaniem¹.

W ramach różnych działań podejmowanych przeze mnie przez lata wraz z moimi współpracownikami w Litewskim Narodowym Centrum Kultury (Lietuvos nacionalinis kultūros centras, LNCK)² oraz przygotowań do moich cotygodniowych programów radiowych *Ryto rasa krito* (Poranna rosa)³ badałam kluczowe zagadnienia tradycyjnego światopoglądu i odkrywałam, że świat, wraz z najmniejszymi nawet jego elementami, obejmuje pierwotny kosmos: harmonijne ukształtowanie istoty ludzkiej, domu, przyrody, a także mikro- i makrokosmos, a wszystkie aspekty bycia – w tym przeszłość i teraźniejszość – łączą mentalne, symboliczne i mityczne związki. Stwierdziłam wreszcie, że istota ludzka jest organiczną częścią świata. Chciałabym podkreślić, że świętość manifestuje się na wiele sposobów: jako początek życia, duch, przeplatanie się życia i śmierci – ten świat i to, co poza

¹ Relacja mieszkańca wsi z jego środowiskiem została omówiona na seminariach zorganizowanych w 2012 roku przez Instytut Kultury Rodzimej (Prigimtinės kultūros institutas) na Litwie: „Vietos ir žmonės” (Miejsca i ludzie, prigimtaine.lt/lt/seminarai/ii-seminaras/programa) w dniach 3–4 marca oraz „Vieta ir erdvė: suvokti, įsibūti, komunikuoti” (Miejsce i przestrzeń: rozumienie, oswojenie i komunikowanie się, prigimtaine.lt/lt/seminarai/iii-seminaras/programa) w dniach 29 czerwca – 2 lipca. Została ona też przeanalizowana przez innych badaczy: Vykontas Vaitkevičius (2012), Viktoriją Daujotytė-Pakerienė (Daujotytė 2012, 2013) oraz Daivę Vaitkevičienė (2012).

² W 1998 roku LNCK zainicjowało cykl konferencji multidyscyplinarnych „Gimtis. Būtis. Mirtis. Pasaulėžiūros ir pasaulėjautos aspektai” (Narodziny. Istnienie. Śmierć. Aspekty nastawienia i światopoglądu) oraz zorganizowało następujące konferencje: „Gimties samprata tradicinėje kultūroje” (Narodziny w kulturze tradycyjnej) w 1998 roku, „Lyčių samprata tradicinėje kultūroje” (Koncepcje płci w kulturze tradycyjnej) w 1999 roku, „Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje” (Koncepcja istoty ludzkiej w kulturze tradycyjnej) w 2000 roku, „Žmogus ir gyvenamoji aplinka” (Istota ludzka i jej środowisko kulturowe) w 2006 roku. Od 1996 roku LNCK prowadzi co roku praktyczne i teoretyczne seminaria tematyczne dla litewskich specjalistów w dziedzinie kultury etnicznej. Centrum publikuje ponadto czasopismo na temat kultury etnicznej „Liaudies kultūra” (Kultura ludowa) oraz liczne serie książek, płyt DVD i CD oraz audiobooków *Gyvoji tradicija* (Żywa tradycja) itp.

³ Audycji można wysłuchać w Internecie za pośrednictwem medioteki Litewskiej Krajowej Telewizji i Radia (Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija): www.lrt.lt/mediateka/irasai#/content/ryto%20rasa%20krito.

nim; objawienie wieczności i wszechświata, jako siła, jako udział bogów i przodków w codziennym życiu itd.

W wielu miejscach i przestrzeniach kulturowych takich jak Litwa występują rzeki, jeziora, góry, kamienie i inne obiekty naturalne i krajobrazowe, które uważa się za święte⁴. Mówi się, że święte są ziemia⁵, ogień⁶, samo pojęcie matki oznacza świętość⁷. Istnieje również święty czas, gdy ludzie znajdują się w decydującym punkcie swojego życia. Może to być rok, miesiąc lub dzień albo noc (uważa się, że czas posiada różną moc w zależności od położenia słońca na niebie lub fazy księżyca).

Podano tu tylko najczęstsze przykłady, wydaje się bowiem, że w każdym zjawisku możemy znaleźć przejawy świętości. Na przykład każda kropla rosy (osobiście bardzo lubię ten symbol) odzwierciedla pierwotną istotę światła i ciemności, życia i zniszczenia, ponieważ posiada cechy zarówno słońca, jak i nocy (Šatkauskienė 2009). Uważa się, że fauna i flora przemawiają w imieniu wieczności jako prorocy (np. kukułki i wilki⁸) (Racėnaitė 2011, 315), nauczyciele (pszczoły⁹), obrońcy, wcielenia

⁴ „Święty” to po litewsku *šventas*. Wiele nazw miejsc zawiera całe to słowo lub jego rdzeń, *švent-*, np. Šventežeris (święte jezioro) w rejonie łódzieskim, Šventkalnis (święta góra) w rejonie sztylskim, Šventragis (święty cypel) – wieś w rejonie mariampolskim, Šventas akmuo (święty kamień) we wsi Pugainiai w rejonie wileńskim, rzeka Šventoji na Litwie Wschodniej – największy dopływ Wilii, Šventupis (święta rzeka) w rejonie szawelskim i wiele innych.

⁵ Świętość ziemi jest nieodłącznym elementem życia rolniczego. Przekonanie to pojawia się w licznych litewskich powiedzeniach, np. „Jak święta ziemia może cię jeszcze nosić!” (*Kaip da tave šventà žemelė nešioja!*) – skierowanym pod adresem złej osoby; a także w zagadkach, w których odpowiedzią jest ziemia, np. „Zawsze była i będzie święta, ale nigdy nie będzie w niebie” (*Šventa buvo ir bus, bet danguje nebuvo ir nebus*). Przykłady zaczerpnięto ze *Słownika języka litewskiego* (Lietuvių kalbos institutas 2005). Jednym z najistotniejszych przejawów tego przepętnionego szacunkiem związku z ziemią jest jej całowanie przed i po pracy, bądź też przed lub zamiast modlitwy, np. „Niezależnie od tego, czy ucałujesz ziemię, czy ciało Chrystusa, święto kościelne będzie udane” (*Ar žemę pabučiuosi, ar mūkelę, tai lygūs bus atlaida!*); „Po modlitwie należy ucałować ziemię i skłonić się, a potem trzy razy dotknąć ziemi czołem” (*Po maldos [reikia] žemutę pabučiuot ir pasikloniot, kaktą prie žemės triskart priglaust!*); „Ziemia jest święta – żywi nas i nosi” (*Žemutė šventa – mumis peni ir nešioja*). Przykłady zaczerpnięto z Bazy dziedzictwa lituanistyki (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Lietuvių kalbos institutas, Lietuvos istorijos institutas, and Matematikos ir informatikos institutas 2003).

⁶ Do dziś zachowały się takie wierzenia litewskie: „Dzieciom nie wolno spluwać w ogień; ogień jest święty” (*Negalima leisti vaikams spjaudyti į ugnį: ugnis šventa*); „Nie wolno oddawać moczu do ognia: jest święty i może wpaść w gniew” (*Negalima šlapintis į ugnį: ji šventa ir gali užpykti*); modlitwa, która ma uchronić przed pożarem: „Święta Gabijo, bądź z nami” (*Šventa Gabija, būk sava*; Gabija jest boginią ognia); „Nim pójdziesz spać, rozgarnij ogień, zrób znak krzyża i powiedz: »Święta Gabijo, niech pokój twój zapanuje w tym miejscu«. Jeżeli to zrobisz, ogień nie wymknie się spod kontroli” (*Einant gulti, reik užžarstyti ugnelę, peržegnoti ir sakyti: „Šventa Gabija, būk rami ant vietos.” Jei teip padarysi, tai ugnelė neišeis*). Przykłady zaczerpnięto z Bazy dziedzictwa lituanistyki (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Lietuvių kalbos institutas, Lietuvos istorijos institutas, and Matematikos ir informatikos institutas 2003).

⁷ Litewska legenda głosi, że jeśli ktoś zgubi się w lesie i zwodzi go diabeł, osoba ta powinna wymówić imię swojej matki, ponieważ jest ono święte i odstraszy diabła; historię tę opowiedziała Sandra Zakarienė na Konkursie litewskich gawędziarzy „Žodis žodį gena” w 2016 roku.

⁸ Na Litwie powszechne są wierzenia, że kukułki i sowy mogą przepowiadać niedaleką przyszłość człowieka kukaniem i pohukiwaniem: bogaty i szczęśliwy rok, małżeństwo, śmierć, narodziny dziecka. Ptaki symbolicznie ucieleśniają bóstwa przeznaczenia i szczęśliwości. Wyjawiać przeznaczenie mogą również inne zwierzęta: bocian, gołąb, kot, wiewiórka, wilk itd.

⁹ Jak twierdzi Gintaras Beresnevičius (1995, 106) w swojej książce *Baltų religinės formos*, uważa się, że legendarny król Prus Widewuto używał metafory pszczoły w swoich przemówieniach skierowanych do ludu i nauczał o modelu społeczeństwa przypominającym kolonię pszczół. Doradzał też swojemu ludowi, aby wybierał króla tak, jak robią to pszczoły. W rzeczywistości

przodków, bogowie i duchy, postąńcy i mieszkańcy (Beresnevičius 1990). Rozważmy też kamień – symbol przyrody nieożywionej, który może wyrażać istotę życia: wierzy się, że może odczuwać cierpienie, poruszać się, nawet krwawić, nie wspominając o tym, że wierzy się, że pamięta on początki świata i przechowuje w sobie ślady stóp bogów¹⁰. Uważa się, że ciała niebieskie, tak samo jak ludzie, tworzą rodzinę: na Litwie słońce jest matką, księżyc ojcem, a ziemia i gwiazdy ich dziećmi. Wierzy się również, że ludzie mogą być częścią tej rodziny – np. kiedy sierota wychodzi za mąż, uważa się, że została wydana za mąż przez swoją niebiańską rodzinę¹¹.

Jak już wspomniano, Ziemię uważano za świętą i nazywano „matką” lub „żywicielką”. Ponieważ wydaje ona owoce i przyjmuje zmarłych, uprawę roli uważano za święty akt (Laurinkienė 2013; Ūsaitytė 2000, 2002, 2003), który za sprawą ludzkiej pracy stanowił rytuał ustanawiający związek z ziemią. Podobnie postrzegano rzemiosło – jako akt tworzenia, który napędza przedmioty siłą duchową i kosmicznym porządkiem (Eliade 1997, 21–39; Marcinkevičienė 2007, 25–30, 141–54, 155–66); również czas został zorganizowany w odniesieniu do kosmicznego porządku pracy i uroczystości, pieśni i muzyki. Sutartinės także mają korzenie rytualne (Račiūnaitė-Vyčiūnienė 1995, 2015).

Bez wątpliwości można podać wiele innych, podobnych przykładów dotyczących przyrody, życia ludzkiego, czasu, rytuałów, tworzenia, pracy i organizacji różnych innych działań. Świętość nie jest zatem tylko przedmiotem teoretycznych rozważań – można jej doświadczyć poprzez jedność, harmonię, pokój, uniesienie lub nawet blask.

NDZK pomaga nam zrozumieć, że jesteśmy związani z całością życia od początku świata oraz że pozostajemy w związku ze wszystkimi zjawiskami na świecie.

pszczoły, aby pokazać, gdzie znalazły nektar, komunikują się poprzez wyraziste kombinacje toru lotu i obrotów. Nazywa się to tańcem pszczół. Również ptaki i ich rytuały godowe inspirowały ludzi podczas powstawania kultury tańca. Przykładowo, jeden z najstarszych i najbardziej znanych tańców litewskich, *Suktinis*, wyobraża pszczołę, która niesie miód. Co więcej, pszczoły często są uważane za stworzenia święte.

¹⁰ Opis na podstawie motywów zaczerpniętych z litewskich legend. Przykładowo, kamień imieniem Mokas i jego rodzina przepływali przez rzekę, gdy jego żona odwróciła się i utonęła. Po tym zdarzeniu Mokas pozostał na brzegu pogrążony w żałobie. Istnieją również opowieści o ludziach zamienionych w kamień, zazwyczaj nowożeńcach. W niektórych opowieściach dotyczących Mokasa jeżeli ktoś próbuje rozłupać kamień, wyptywa z niego krew.

Na Litwie popularne są historie o pochodzeniu kamieni, które są puste w środku – według nich wydrążenia te są odciskami stóp Boga, diabła, czarownicy, Najświętszej Panienki itd.

Litewskie legendy etiologiczne mówią, że na początku czasu, gdy Bóg tworzył świat, jego wróg – zły olbrzym Spjudas – próbował temu przeszkodzić, rozsiewając ziarna kamieni lub plując na ziemię – i w ten sposób na świecie pojawiły się kamienie.

Opowieści i motywy zaczerpnięto z następujących źródeł: Vėlius 1995, 47–59; Sauka 1962, 424–25; Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Lietuvių kalbos institutas, Lietuvos istorijos institutas oraz Matematikos ir informatikos institutas 2003.

¹¹ Jest to odwołanie do popularnych na Litwie pieśni o dziewczynie-sierocie, w których słońce zbiera dla niej posag, ojciec-księżyc podejmuje decyzję o tym, jaki posag otrzyma, siostry-gwiazdy wiją jej wianek, a bracia-konstelacje prowadzą ją przez pola (Kazlauskienė 1976, typ pieśni V 811).

Traktując NDZK nie tylko jako zestaw poszczególnych elementów, ale również swoisty wyraz światopoglądu i podejścia do życia, można powiedzieć, że stanowi ono zasadniczy zbiór odziedziczonych form kulturowych (łącznie z ich współczesnymi przejawami). Dlatego trzeba znaleźć sposób, żeby uchwycić ten związek: nie tylko filozoficznie, ale również naukowo, akademicko; bez wątpienia jest tutaj mnóstwo materiału do badań naukowych. Niemniej rozwój ludzkiej wrażliwości na środowisko oraz umiejętności jego doświadczania – dostrzegania wibracji własnej duszy już od najmłodszych lat – jest niezwykle ważny.

Na Litwie podejmuje się próby, aby o zasadach tego światopoglądu uczono w szkołach podstawowych, które prowadzą zajęcia z kultury tradycyjnej. Co więcej, wzrasta liczba nieformalnych działań realizowanych przez badaczy NDZK – ruch ten określa się mianem badania kultury rodzimej¹². Ruch „Romuva”, oparty na starożytnej kulturze i religii Bałtów, chce ożywić stosowanie wspomnianych zasad w codziennym życiu i podczas uroczystości świątecznych¹³, m.in. poprzez Dni Folkloru organizowane podczas Litewskiego Festiwalu Pieśni Ludowej. Twórcy programu tego wydarzenia skupiają się na obyczajach, pieśniach i tańcu oraz innych przejawach NDZK – pojęciach związanych z tradycyjnym światopoglądem.

Niemniej depozytariusze NDZK i specjaliści w tej dziedzinie (zatrudnieni w sektorze kultury, szkolnictwa, nauki) napotykają na uporczywą trudność – budzące niepokój pytanie, jak przekazać tradycyjną wiedzę i wizję świata nowoczesnemu społeczeństwu, aby ludzie mogli zrozumieć i zaakceptować tradycyjne wartości. W końcu współczesny, wykształcony człowiek o szerokich zainteresowaniach nie akceptuje z własnej woli życia zgodnie z tradycjami swojego naturalnego środowiska. Nie jest zainteresowany tradycyjnym zachowaniem ani sposobami myślenia, ponieważ ważniejsze jest dla niego to, dlaczego wspomniane zachowanie lub sposób myślenia się pojawiły, a w szczególności dlaczego powinien on realizować te same modele działania, dlaczego powinny być one dla niego ważne, jak mogą się przydać nie tylko jemu, ale również społeczeństwu i całej ludzkości.

Zatem, aby zrozumieć i zweryfikować tradycję, domaga się on nie tylko wiedzy z przeszłości, ale również dowodu opartego na współczesnych badaniach akademickich i naukowych. Z drugiej strony, potrzebuje też odczuć jej oddziaływanie, doświadczyć wszystkich form świata wszystkimi pięcioma zmysłami – a może nawet sześcioma. Dlatego lepiej, kiedy wiedza i doświadczenie uzupełniają się wzajemnie.

¹² Adres strony internetowej Instytutu Kultury Rodzimej: www.prigimaine.lt.

¹³ Adres strony internetowej ruchu: www.romuva.lt.

Publikacja badań na temat programowania neurolingwistycznego oraz teorii biologii przekonań (Andreas i Andreas 2013, 300; Lipton 2011, 221) sprawiła, że zaczęto traktować poważnie informacje dotyczące mocy słów i myśli (np. związanych z życzeniami, przypominających modlitwy, będących zaklęciami przeciw chorobom itp.). Warto wspomnieć, że bardzo wielu młodych litewskich rodziców jest na bieżąco z pracami badaczy NDZK, którzy dowiedli naukowo, że tradycyjne sposoby usypiania dzieci, kołysanie i śpiewanie kołysanek w celu ukojenia i zapewnienia poczucia bezpieczeństwa¹⁴ mają ogromne znaczenie w ich wychowaniu.

Innym ważnym przykładem jest praca naukowa prof. dr Daivy Vyčiniene – badaczki *sutartinės* i profesor Litewskiej Akademii Muzyki i Teatru (Lietuvos muzikos ir teatro akademija). Jej metody są dwojake – próbuje pokazać zarówno wyniki badań naukowych, jak i uniwersalne wartości *sutartinės* (Račiūnaitė-Vyčiniene 2010), przedstawia ich źródła, czyli głosy ptaków, dostarczając żywych przykładów i dowodząc, że kultura wyłoniła się z naturalnej harmonii człowieka i przyrody; pokazuje również medytacyjny charakter *sutartinės*, które mogą wprowadzać w trans, co wywołuje podziw nie tylko u wielbicieli kultur wschodu, ale również wśród rzeszy ludzi o otwartych umysłach (Račiūnaitė-Vyčiniene 2005, 2015). Badaczka pokazuje, że śpiewak *sutartinės* pozbywa się zmęczenia i bólu głowy, opanowuje go za to uczucie lekkości i spokoju (Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene, korespondencja osobista).

Współcześni litewscy i międzynarodowi badacze NDZK, którzy żyją zgodnie z tradycją, oraz depozytariusze dziedzictwa w ogóle, uosabiają pozytywne zasady istnienia człowieka w świecie oraz tradycyjne wartości: łączność (*darna*, harmonia ze sobą i ze światem, poczucie bycia jego integralną częścią) oraz dostatek (*skalsą*, człowiek chce tylko tyle, ile naprawdę potrzebuje)¹⁵. Jest to spójne

¹⁴ Jednym z najważniejszych czynników sprzyjających rozwijaniu tradycji wychowywania dzieci we współczesnym społeczeństwie była konferencja teoretyczna i praktyczna „Narodziny w kulturze tradycyjnej”, zorganizowana w 1998 roku w ramach serii „Narodziny. Istnienie. Śmierć. Aspekty nastawienia i światopoglądu”, oraz prace depozytariuszki dziedzictwa Emiliji Brajin-skienė (1997a, 1997b); prace i praktyki Jūratė Šemetaitė, Jurgi Sadauskienė, Liny Vilienė i Audronė Daraškevičienė (działania w ośrodkach kultury etnicznej, społecznościach, zakładach lecznictwa itd.) również cieszyły się zainteresowaniem młodych rodziców; informacje te udostępnia Centrum Rodzicielstwa Bliskości (Prieraišiosios tėvystės centras) (www.prieraišiojitevyste.lt/node/42), podobnie jak inne społeczności, które świadczą usługi w zakresie edukacji niemowląt i dzieci (np. www.mamudainos.lt/muzikos-pamokeles-kudikiams.html).

¹⁵ Pojęcie łączności, oprócz tego, że oznacza harmonię oraz jedność różnorodności, było wraz z umiejętnością życia w pokoju z innymi bardzo szeroko propagowane przez etnologa, filozofa i zwolennika starożytnej kultury Bałtów Jonasa Trinkūnasa (np. 2010), etnokosmologa Jonasa Vaiškūnasa (np. 1992, 2014) i Daivę Račiūnaitė-Vyčiniene (2003), która interpretowała łączność w oparciu o *sutartinės* (słowo to wywodzi się od *sutarti*, które oznacza „pozostawać w zgodzie”, „rozumieć się nawzajem”). Daiva Vaitkevičienė przeanalizowała pojęcie dostatku w swoim artykule *Namų laimė* (2002). Według niej jest to mityczny proces samoodżywiania, który zapobiega wyczerpaniu dóbr (2002, 11). „Niech będzie nam wszystkiego pod dostatkiem, Panie Boże” (*Skalsink, Dieve*) – litewskie sformułowanie grzecznościowe i powitanie używane, gdy gość staje przed rodziną jedzącą posiłek; wyraża ono życzenie, by dobra takie jak chleb i jedzenie w ogóle nigdy się nie wyczerpały, a ludzie najedli się nawet wówczas, gdy pożywienia nie będzie dużo. Istnieją podobne pozdrowienia wśród robotników (np. *Skalsu – dangun balsu!*, „Czy to już do-

z koncepcją zrównoważonego rozwoju, a zatem może stać się jednym ze sposobów na edukację społeczeństwa w kwestii tego, jak powstrzymać konsumpcję i nieskończoną eksploatację zasobów naturalnych, prowadzącą do zmian klimatu, oraz inne alarmujące katastrofy. Mam nadzieję, że coraz więcej ludzi zacznie troszczyć się o te kwestie i brać na siebie odpowiedzialność za przyszłość naszej planety.

Bibliografia

- Andreas, Connirae i Steve Andreas. 2013. *Protas turi širdį. Neurolingvistinis programavimas* [Serce umysłu. Programowanie neurolingwistyczne]. Przetłumaczone przez Kęstutisa Šatkauskasa. Vilnius: forSmart.
- Beresnevičius, Gintaras. 1990. *Dausos: pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje* [Dausos: koncepcja życia po śmierci w dawnych wierzeniach litewskich]. Vilnius: Gimtinė-Taura.
- Beresnevičius, Gintaras. 1995. *Baltų religinės reformos* [Reformy religii bałtyckich]. Vilnius: Taura.
- Beresnevičius, Gintaras. 2004a. *Lietuvių religija ir mitologija. Sisteminė studija* [Litewska religia i mitologia: studium systematyczne]. Vilnius: Tyto Alba.
- Beresnevičius, Gintaras. 2004b. „Sakralybės turinys šiandien [Święte treści dzisiaj]”. *Šiaurės Atėnai* 34 (716): 4.
- Beresnevičius, Gintaras. 2004c. „Sakralybės turinys šiandien (2)”. *Šiaurės Atėnai* 35 (717): 4.
- Beresnevičius, Gintaras. 2004d. „Sakralybės turinys šiandien (3)”. *Šiaurės Atėnai* 38 (720): 4.
- Beresnevičius, Gintaras. 2004e. „Sakralybės turinys šiandien (4)”. *Šiaurės Atėnai* 39 (721): 4.
- Beresnevičius, Gintaras. 2005a. „Gamta ir šventumas: senovės lietuvių religijos 'gamtiškumo' klausimu [Przyroda i uświęcenie. O „naturalności” dawnej religii litewskiej]”. *Gamta ir religija*, 64–93.
- Beresnevičius, Gintaras. 2005b. „Šventybės įžeminimas: pašventinimas į šventumą (pastabos baltų šventumo fenomenologijai) [Uwagi o fenomenologii świętości bałtyckiej]”. W *Sambalsiai: studijos, esė, pokalbis. Skiriama profesorės Viktorijos Daujotytės-Pakerienės 60-mečiui* [Sambalsiai: studia, esej, rozmowa ofiarowane profesor Viktorii Daujotytės-Pakerienės w 60. rocznicę urodzin], 355–66. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

statek, tylko niebo wie”), przy okazji pobytu w saunie (np. *Skalsą šilimai!, Skalsą garui!, Skalsi beržo lapienė!*, „Niech ciepła będzie pod dostatkiem!”, „Niech pary będzie pod dostatkiem!”, „Oby brzozowych liści było pod dostatkiem!”) itd. (Jasiūnaitė 1999, 2000).

Jonas Vaiškūnas (2016) w programie Nijolė Jačėnienė *Baltų genas: mes ir senovės lietuvių mitai, legendos, simboliai* (Bałtyckie geny: my i prastare litewskie mity, legendy i symbole) umieścił obok siebie zasady łączności i dostatku jako kluczowe kwestie w wierze i ludzkiej egzystencji. Według niego nie są to zasady zachowania, lecz przeciwnie – wartości, które zawsze powinny znaleźć swój wyraz w życiu jednostki.

- Brajinšienė, Emilija. 1997a. „Vaiks šeimo [Przyjazne dzieciom]”. *Liaudies kultūra* 3: 66–70.
- Brajinšienė, Emilija. 1997b. „Vaiks Šeimo (2)”. *Liaudies kultūra* 4: 64–71.
- Daujotytė, Viktorija. 2012. „Žmogaus įsibuvimas: žvilgsnis, daiktas, žodis [Bycie: przebytyś, przedmiot, słowo]”. *Liaudies kultūra* 4: 20–28.
- Daujotytė, Viktorija. 2013. „Prigimtosios kultūros ratilai [Kręgi rodzimej kultury]”. *Liaudies kultūra* 5: 1–8.
- Daujotytė, Viktorija. 2016. „Šventumas; aukštųjų būsenų sauga [Świętość; ochrona sił wyższych]”. *Liaudies kultūra* 4: 19–32.
- Eliade, Mircea. 1996. *Amžinojo sugrįžimo mitas. Archetipai ir kartotė* [Mit wiecznego powrotu: archetypy i powtórzenia]. Przetłumaczone przez Petrasa Račiaus. Vilnius: Mintis.
- Eliade, Mircea. 1997. *Šventybė ir pasaulietiškas* [Sacrum i profanum]. Przetłumaczone przez Petrasa Račiaus. Vilnius: Mintis.
- Jasiūnaitė, Birutė. 1999. „Skalsu – dangun balsu!” (tradiciniai gero linkėjimai dirbančiam žmogui) [Tradycyjne życzenia dla pracowników]”. *Lituanistica* 3: 78–88.
- Jasiūnaitė, Birutė. 2000. „Skalsą beržo lapui!” (tradiciniai pirties linkėjimai) [Tradycyjne pozdrowienie w saunie]”. *Kalbotyra* 48–49: 39–48.
- Kazlauskienė, Bronė. 1976. *Vestuvinės dainos: Jaunosios pusė* [Pieśni weselne]. Vilnius: Vaga.
- Laurinkienė, Nijolė. 2013. *Žemyna ir jos mitinis pasaulis* [Žemyna i jej mityczny świat]. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Lietuvių kalbos institutas. 2005. „Lietuvių kalbos žodynas [Słownik języka litewskiego]”. <http://www.lkz.lt>.
- Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Lietuvių kalbos institutas, Lietuvos istorijos institutas, and Matematikos ir informatikos institutas. 2003. *Lituanistikos paveldo informacinė sistema „Aruodai”* [System Informacji o Litewskim Dziedzictwie Kulturowym „Aruodai”]. <http://www.aruodai.lt>.
- Lipton, Bruce H. 2011. *Tikėjimo biologija* [Biologia przekonań]. Przetłumaczone przez Virginiją Bertulienė. Kaunas: Mijalba.
- Marcinkevičienė, Nijolė, oprac. 2007. *Žmogus ir gyvenamoji aplinka: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis. Pasaulėžiūros ir pasaulėjautos aspektai”. Konferencijos medžiaga, Vilnius, 2006 balandžio 20–21 d.* [Człowiek i jego środowisko kulturowe: konferencja z cyklu „Narodziny. Istnienie. Śmierć. Aspekty nastawienia i światopoglądu”. Materiały z konferencji, Wilno, 20–21 kwietnia 2006]. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
- Otto, Rudolf. 1923. *The Idea of the Holy: An Inquiry into the Non-Rational Factor in the Idea of the Divine and Its Relation to the Rational* [Koncepcja świętości: elementy irracjonalne w pojęciu bóstwa i ich stosunek do racjonalności]. Przetłumaczone przez Johna Wilfreda Harveya. Data dostępu: 31 października 2016. <http://archive.org/details/theideaoftheholyy00ottouoft>.

- Racėnaitė, Radvilė. 2011. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore* [Pojęcie losu ludzkiego i śmierci w folklorze litewskim]. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Račiūnaitė-Vyčinienė, Daiva. 1995. „Moterys – sutartinių atlikėjos [Kobiety – wykonawczynie sutartinės]”. *Liaudies kultūra* 1: 18–22.
- Račiūnaitė-Vyčinienė, Daiva. 1997. „Sutartinių šventybės universalumas [Uniwersalizm świętości sutartinės]”. *Liaudies kultūra* 1: 24–26.
- Račiūnaitė-Vyčinienė, Daiva. 2003. „Sutartinių darna: kognityvinis aspektas [Strojenie sutartinės: perspektywa kognitywna]”. *Lietuvos muzikologija* 4: 136–43.
- Račiūnaitė-Vyčinienė, Daiva. 2005. „Sutartinių maginis poveikis [Magiczny efekt sutartinės]”. W *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: konferencijų ciklas „Gimtis. Būtis. Mirtis“. Konferencijos medžiaga, Wilno, 2000 gegužės 9–11 d.* [Koncepcja istoty ludzkiej w kulturze tradycyjnej: konferencja z cyklu „Narodziny. Istnienie. Śmierć”. Materiały z konferencji, Wilno, 9–11 maja 2000], 178–88. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
- Račiūnaitė-Vyčinienė, Daiva. 2010. „Specific Features of Performing Lithuanian Polyphonic Songs. Sutartinės: Singing as Birdsong [Specyficzne cechy wykonania litewskich pieśni polifonicznych. Sutartinės: pieśń jak ptasi śpiew]”. W *Multipart Music: A Specific Mode of Musical Thinking, Expressive Behaviour and Sound. Papers from the First Meeting of the ICTM Study Group on Multipart Music (September 15–20, 2010; Cagliari – Sardinia)* [Muzyka wielogłosowa: specyficzny sposób myślenia muzycznego, ekspresji i dźwięku. Materiały z Pierwszego Spotkania Grupy Badawczej ICTM na temat muzyki wielogłosowej (15–20 września 2010; Cagliari – Sardynia)], pod redakcją Ignazio Macchiarellego, 215–36. Udine: Nota.
- Račiūnaitė-Vyčinienė, Daiva. 2015. „Sutartinių giedojimo tradicija postmodernioje visuomenėje: perėmimas, perdavimas ir raiška [Tradycja śpiewania sutartinės w społeczeństwie postmodernistycznym: przyjęcie, przekazanie i wyraz]”. *Liaudies kultūra* 2: 19–34.
- Šatkauskienė, Vida. 2009. „Rasa laukia rasos [Rosa czeka na Rasą (dawna nazwa dnia przesilenia letniego)]”. *Šiaurės Atėnai* 23 (945): 10–11.
- Sauka, Leonardas, red. 1962. *Tautosakos darbai* [Studia folklorystyczne]. Tom 4. Vilnius: Mintis.
- Trinkūnas, Jonas. 2010. „Tebūnie darna!” Cultural website *Alkas.lt* [Strona internetowa poświęcona kulturze *Alkas.lt*]. Data dostępu: 31 października 2016. <http://alkas.lt/2010/10/25/j-trinkunas-tebunie-darna/>.
- Ūsaitytė, Jurgita. 2000. „Žemės epitetas: tradicijos kaita [Przydomek ziemi: zmiana tradycji]”. *Tautosakos darbai* 12 (19): 53–71.
- Ūsaitytė, Jurgita. 2002. „Motina žemė: moteriškumo reprezentacija [Matka Ziemia: przedstawienie kobiecości]”. *Tautosakos darbai* 16 (23): 147–54.

- Ūsaitytė, Jurgita. 2003. „Žemės įvaizdis kaip vertės matas: stabilumo ekspresija [Obraz Ziemi jako standard wartości: wyraz stabilności]”. *Tautosakos darbai* 19 (26): 107–21.
- Vaiškūnas, Jonas. 1992. „Sodas ir visata [Ogród i wszechświat]”. *Liaudies kultūra* 4: 26–30.
- Vaiškūnas, Jonas. 2014. *Darna*. [Wykład z okazji imienin Jonasa Eperješasa, budowniczego Zamku Panemunė, 21 czerwca 2014 roku]. http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Vaiskunas_Jonas/Vaiskunas_2014_06_21_Darna.mp3.
- Vaiškūnas, Jonas. 2016. „Baltų genas”: J.Vaiškūnas apie senąją baltų tikėjimą mūsų dienomis (audio) [„Bałtyckie geny”: J. Vaiškūnas o dawnych wierzeniach bałtyckich dzisiaj]. <http://alkas.lt/2016/08/29/baltu-genas-j-vaiskunas-apie-senaji-baltu-tikejima-musu-dienomis-audio/>.
- Vaitkevičienė, Daiva. 2002. „Namų laimė [Szczęście domu]”. *Liaudies kultūra* 4: 9–21.
- Vaitkevičienė, Daiva. 2012. „Apie savas vietas lietuvių prigimtinėje kultūroje [Miejsce jednostki w rodzimej kulturze litewskiej]”. *Liaudies kultūra* 4: 30–49.
- Vaitkevičius, Vyktintas. 2009. „The Sacred Groves of the Balts: Lost History and Modern Research [Święte gaje Bałtów: zapomniana historia i nowoczesne badania]”. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 42: 81–94.
- Vaitkevičius, Vyktintas. 2012. „Kraštovaizdžio skaitymas su patirties žodynu [Odczytywanie krajobrazu ze słownikiem]”. *Liaudies kultūra* 4: 50–61.
- Vaitkevičius, Vyktintas. 2016. „Baltų šventviečių atodangos [Odkrywki świętych miejsc bałtyckich]”. *Liaudies kultūra* 4: 33–43.
- Vėlius, Norbertas, oprac. 1995. *Ežeras ant milžino delno. Lietuvių liaudies padavimai* [Jezioro na wielkiej palmie: litewskie legendy ludowe]. Vilnius: Mintis.

Ochrona i przekazywania niematerialnego dziedzictwa kulturowego – przypadek Surwy w kontekście muzealnym

Iglika Miskowa*

* Adiunkt, etnolog-kurator, Instytut Etnologii i Badań nad Folklorem z Muzeum Etnograficznym, Bułgarska Akademia Nauk (Institut za etnologija i folkloristika s Etnografski muzej – Byłgarska Akademija na Naukite), Sofia, Bułgaria, e-mail: iglika.mishkova@iefem.bas.bg.

Różnorodne sposoby interpretowania i kontekstualizowania zbiorów oraz organizowania wystaw multimedialnych przynoszą korzyści zarówno muzeom, jak i depozytariuszom niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Mogą one również służyć za wzór zrównoważonej relacji pomiędzy przedstawianiem tradycji oraz ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe (NDZK) oraz muzea, jako przykłady „żywej kultury”, łączy silna więź, która wykracza poza upowszechnianie wiedzy o tradycjach ludowych, interpretowanie kolekcji, badanie artefaktów oraz „katalogowanie form ekspresji kulturowej” (Adell i in. 2015, 9). „Partycypujące muzea” (Simon 2010) dostarczają zwiedzającym interaktywnych doświadczeń oraz służą jako pomost pomiędzy tym, co materialne, oraz tym, co niematerialne (Golinelli 2015, 31); pomiędzy przeszłością, teraźniejszością oraz przyszłością (Harrison 2015). Płynność czasu w przestrzeni muzealnej również przyczynia się do ochrony i przekazywania (Pels, Hetherington i Vandenberghe 2002) tych wartości kulturowych oraz tożsamości, które są wspólne dla ogółu społeczeństwa i dla depozytariuszy niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W tym właśnie kontekście badamy Surwę – święto ludowe w regionie Pernika – jako praktykowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, łącznie z prezentowaniem tego święta publiczności muzealnej w Europie przez bułgarskie Narodowe Muzeum Etnograficzne (Nacionalen etnografski muzej, NEM).

Niniejszy artykuł analizuje rolę, jaką odegrało kilka wystaw zorganizowanych przez NEM w ochronie oraz przekazywaniu tradycji i rytuałów Surwy, wpisanych w 2015 roku na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO.

Surwakarzy z wioski Leskowec, 2012. Fot. Iglika Miskowa.

Przebierańcy z pochodniami we wsi Czepinci, 13 stycznia 2012. Fot. Iglika Miskowa.

Wprowadzenie

W ciągu ostatnich 15 lat większość uczonych zgodziła się z tym, że zacierają się różnice pomiędzy tym, co materialne, i tym, co niematerialne (Alivizatou 2006, 2012), oraz pomiędzy dziedzictwem kulturowym i przyrodniczym (Harrison 2015), a muzea mają we władaniu nie tylko przeszłość, ale również przyszłość przekazu kulturowego i tożsamościowego (Harrison 2015). Ponadto samo muzeum staje się niematerialne w wirtualnej i rozszerzonej rzeczywistości, jego funkcje ulegają przekształceniu w sposób wykraczający poza definicję Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM), a jego relacja z niematerialnym dziedzictwem kulturowym łączy instytucjonalizację z deinstytucjonalizacją (Smith 2006; Smith i Akagawa 2008; Wukow 2016), natomiast muzeifikacja łączy się z demuzeifikacją (Hartog 2005; Ballacchino 2014; Wukow 2015b). Ze względu na multidyscyplinarne podejście do powiązań między wystawami a niematerialnym dziedzictwem kulturowym oraz do jego związku z muzeami, ramy teoretyczne są niewystarczające do zbadania tego dziedzictwa wyłącznie w kontekście muzealnym, etnograficznym i kulturowo-antropologicznym. Niniejszy artykuł pomija niektóre ważne kwestie pomimo ich znaczenia oraz wpływu na analizę ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz przekazywania praktyk poprzez działania muzealne, w tym rolę turystyki jako czynnika katalizującego zrównoważony rozwój gospodarczy zarówno dla muzeów, jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego, oraz rolę debaty na temat uprzedmiotowienia dziedzictwa. Dla celów niniejszego artykułu autorka zakłada, że należy połączyć funkcje wystaw, przedstawień, interakcji oraz interpretacji z inherentnymi funkcjami muzeum etnograficznego – badaniem, katalogowaniem, ochroną i popularyzacją niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz przedstawianiem go w muzeach, we wspólnym celu, jakim jest przekazywanie tych żywych tradycji przyszłym pokoleniom.

Święto ludowe Surwa

2 grudnia 2015 roku Międzyrządowy Komitet UNESCO ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego wpisał „Surwę – święto ludowe w regionie Pernika” na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. Święto to jest obchodzone głównie w regionie Pernika, którego ośrodkiem administracyjnym jest miasto Pernik, położone w środkowo-zachodniej Bułgarii w pobliżu stolicy – Sofii. Święto ludowe Surwa to tradycyjne obrzędy, podczas których grupy przebierańców urządzają gry i zabawy w ponad 36 okolicznych wsiach będących depozytariuszami tego elementu.

Przywitanie przywódców dwóch grup, wieś Czepinci, 2012. Fot. Iglika Miskova.

Surwakarzy ze wsi Baniszte z wizytą w sąsiedniej wsi Ryżawec, 2012. Fot. Iglika Miskowa.

Święto ludowe Surwa w regionie Pernika odbywa się co roku 13 i 14 stycznia – w Nowy Rok przypadający według starego kalendarza¹. Jest to dziś ulubione święto lokalnych społeczności. Jego głównym elementem są rytuały z udziałem przebierańców, które są praktykowane od wielu pokoleń w celu pożegnania starego roku i powitania nowego. Bezpośrednimi uczestnikami tych prastarych – ale ciągle żywych – rytuałów świętowania nowego roku są grupy nazywane *surwakari*, które urządzają gry i zabawy we wsiach. Wszyscy uczestnicy noszą maski, niektórzy przebierańcy odgrywają specjalne role, np. lidera, nowożeńców, księdza lub niedźwiedzia ze swoim panem.

Wieczorem 13 stycznia *surwakarzy* zbierają się w centrum wsi, gdzie palą ogniska, bawią się i zaczepiają zgromadzonych widzów. Odwiedzają również sąsiednie wioski i spotykają się z innymi grupami przebierańców. Wszyscy *surwakarzy* tańczą tradycyjny taniec *horo* i dobrze się bawią. Wczesnym rankiem 14 stycznia mężczyźni w maskach gromadzą się ponownie i odwiedzają poszczególne domostwa we wsi. We wszystkich domach *surwakarzy* odgrywają scenki zaślubin nowożeńców, a „niedźwiedź” ma zapewnić gospodarzom dobre zdrowie. Gospodarze czekają na nich z zastawionymi stołami i obdarowują ich prezentami. Mężczyźni w maskach muszą odwiedzić każde domostwo.

Uczestnicy obrzędu

Do początku XX wieku maski zakładali tylko niezamężni młodzi mężczyźni z danej społeczności, ponieważ obrzęd ten spełniał funkcje inicjacyjne. Inni mieszkańcy wsi (kobiety, dzieci i zamężni mężczyźni) nie mogli brać udziału w maskaradach. Dziś nie tylko mężczyźni w każdym wieku, ale również kobiety i dzieci biorą aktywny i równoprawny udział w tym obrzędzie, co może zobaczyć każdy, kto jest obecny podczas tego święta.

Depozytariuszami święta Surwa są zwykli ludzie. W maskaradach *surwakari* uczestniczą wykonawcy-amatorzy, którzy nie mają żadnych instytucjonalnych obowiązków związanych z ich organizacją. Wychodzą i bawią się spontanicznie, zgodnie z tradycją oraz w taki sam sposób, jak ich poprzednicy.

Każda grupa tworzy własną organizację i włącza do niej wszystkich mieszkańców wsi. *Surwakarzy* wybierają swojego lidera i dzielą się „rolami” – każdy odgrywa określoną postać. Podczas święta *surwakarzy* słuchają swojego lidera i są mu bezwarunkowo posłuszni.

¹ Bułgaria przyjęła kalendarz gregoriański w 1916 roku, dlatego też w Kościele prawosławnym poprzednio używany kalendarz juliański jest nazywany starym kalendarzem.

Po święcie odbywa się specjalne spotkanie, na którym *surwakarzy* decydują, jak wykorzystać zebrane datki, w zależności od problemów i potrzeb ich wiosek. Zebrane pieniądze najczęściej trafiają do lokalnych domów kultury (*czitaliszte*) lub zostają przeznaczone na zaspokojenie innych potrzeb wsi. Podjęte przez *surwakarów* decyzje są brane pod uwagę przez lokalne władze.

Tradycja gier i zabaw urządzanych przez przebierańców *surwakari* w społecznościach regionu Pernika jest przekazywana z pokolenia na pokolenie, młodzieży przez osoby starsze, tak jak zawsze się to odbywało w społecznościach tradycyjnych.

Umożliwia to ciągłą komunikację pomiędzy ludźmi w różnym wieku, którzy pochodzą z różnych sfer społecznych i reprezentują różne zawody. Jest to komunikacja, która opiera się na przekazywaniu, przyswajaniu sobie oraz wyrażaniu tradycyjnej wiedzy i umiejętności. Tradycja ta jest rozpowszechniana dzięki wykorzystaniu pewnych uznanych sposobów myślenia i odczuwania, zaakceptowanych przez depozytariuszy niematerialnego dziedzictwa kulturowego, co zapewnia jej ciągłość w czasie i przestrzeni.

Żywotność święta Surwa zapewnia jego funkcja jako zasobu kulturowego oraz formy kreatywności dla młodego pokolenia. Gwarancją jego ciągłości jest również to, że integruje ono lokalnych mieszkańców, niezależnie od ich wieku i statusu społecznego. Uczestnikami obrzędów są nie tylko stali mieszkańcy wiosek, w których się one odbywają, ale również liczni goście ze środowisk miejskich. Rodziny, których członkowie należą do grupy *surwakari*, uznają to za oznakę wysokiego prestiżu. Bez przesady można powiedzieć, że w każdym domu w regionie Pernika zachowywane są wspomnienia i pamiątki dotyczące tradycyjnego święta Surwa – barwne relacje, maski oraz zdjęcia wiszące na ścianach. Szkoły i lokalne domy kultury również zachęcają do udziału we wszystkich działaniach związanych z tym świętem.

Związek pomiędzy świętem Surwa a Festiwalem przebierańców

Aby zachować święto Surwa, gmina Pernik organizuje Festiwal Maskaradnite Igri (Festiwal przebierańców), który odbył się po raz pierwszy w 1966 roku². Święto oraz festiwal współistnieją już od

² Festiwal odbywa się obecnie co roku pod koniec stycznia – dwa tygodnie po święcie Surwa w wioskach. Od samego początku festiwal był określany jako regionalny, jednak grupy przebierańców pochodzą z całego kraju, przez co festiwal stał się wydarzeniem o charakterze ogólnokrajowym. W ten sposób festiwal w mieście Pernik przyczynia się do odrodzenia zabaw przebierańców w wielu wsiach i mobilizuje do organizowania innych festiwali w środowisku miejskim. W roku 1985 festiwal uzyskał status festiwalu międzynarodowego o nazwie International Festival of Masquerade Games 'Surva' (Międzynarodowy festiwal

prawie pół wieku i nie miało to żadnego negatywnego wpływu na żywotność święta Surwa jako elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Wukow 2015a). Wręcz przeciwnie, festiwal pomógł w popularyzowaniu święta Surwa i ułatwił podejmowanie działań mających na celu zachowanie jego żywotności. Przez ostatnie pięćdziesiąt lat istnienia festiwalu nie zaobserwowano, by miało to jakiegokolwiek negatywne konsekwencje. W dalszym ciągu oczekuje się, że pozytywna relacja pomiędzy świętem Surwa a Festiwalem przebierańców będzie kontynuowana w przyszłości. W związku z tym nie sporządzono informacji o ewentualnych zagrożeniach i nie ma potrzeby podejmowania jakichkolwiek działań w tym względzie.

Dla społeczności z regionu Pernika istnieje wyraźna różnica pomiędzy świętem Surwa w wioskach a Festiwalem przebierańców w mieście. Festiwal jest częścią kultury miejskiej, prezentując w nowoczesny sposób ludową tradycję Surwy. Przekazywana od wielu pokoleń, tradycja ta jest ciągle żywa we wsiach regionu Pernika (Wukow 2015a). Na obchody święta Surwa przychodzi więcej osób z lokalnej społeczności niż na festiwal, który ma charakter międzynarodowy, a występujące na nim grupy pochodzą z różnych części kraju oraz z zagranicy. Niektóre lokalne grupy oraz depozytariusze z regionu Pernika w ogóle nie uczestniczą w festiwalu i tańczą wyłącznie podczas święta Surwa w wioskach. Z tego punktu widzenia wpisanie święta Surwa na Listę reprezentatywną odgrywa ważną rolę, popularyzując żywe tradycje i zachęcając depozytariuszy do podejmowania wysiłków związanych z ochroną ich dziedzictwa w ich wiejskim środowisku.

Jak dotąd nic nie wskazywało na to, by festiwal wywierał negatywny wpływ na zwyczaje w wioskach. Wręcz przeciwnie, odegrał on pozytywną rolę, popularyzując maskarady w całym kraju. W czasach komunizmu, gdy tego typu zabawy były zaliczane do tradycji religijnych, powstanie festiwalu w latach 60. było pretekstem do ich organizowania w różnych częściach kraju. Przez wszystkie lata jego istnienia prowadzona była owocna współpraca pomiędzy organizatorami festiwalu, lokalnymi społecznościami oraz depozytariuszami z regionu Pernika, którzy zasiadają czasami w jury tej międzynarodowej imprezy. Przykładem pozytywnego wpływu jest to, że festiwal cieszy się zainteresowaniem zarówno w kraju, jak i za granicą, motywując depozytariuszy święta Surwa do kontynuowania wysiłków związanych z jego ochroną i przekazywaniem. A robią to chętnie, o czym świadczy ich masowy udział w uroczystościach.

maskarad „Surwa”). Obecnie w festiwalu bierze udział ponad 6 tys. uczestników z ponad 100 grup, w tym wykonawcy z innych krajów.

Wieś Baniszta, 2012. Fot. Iglika Miskowa.

Instytut Etnologii i Badań nad Folklorem z Muzeum Etnograficznym – instytucja, muzeum

Instytut Etnologii i Badań nad Folklorem z Muzeum Etnograficznym (Institut za etnologija i folkloristika s Etnografski muzej, IEFSEM) – z NEM jako jego jednostką administracyjną – odgrywa istotną rolę w badaniu, promowaniu i ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego już od 110 lat. Jeszcze przed ratyfikacją *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku IEFSEM odegrał kluczową rolę w tworzeniu krajowej bazy danych elementów NDZK w ramach programu *Żyjące Skarby Ludzkości*. Święto Surwa w regionie Pernika zostało wpisane na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego przez zespół ekspertów z IEFSEM, z udziałem Ministerstwa Kultury Republiki Bułgarii (Ministerstwo na kulturata), koordynowanym przez regionalne struktury administracyjne do spraw kultury, w tym przez krajową sieć bułgarskich domów kultury.

Jako kluczowa instytucja w systemie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, IEFSEM przechowuje i prowadzi związaną z nim dokumentację. Narodowe Centrum Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (Nacionalen cent’r za nematerialno kulturno nasledstvo) zachowuje i zapewnia dostęp do plików audiowizualnych oraz pisemnej dokumentacji dotyczącej statusu elementów oraz ich nominacji. Należy również wspomnieć o tym, że Archiwum Etnograficzne jest jednym z najstarszych bułgarskich archiwów; przechowuje ono zdjęcia grup w maskach z regionu Pernika wykonane w latach 1906–1947. NEM posiada również niewielką kolekcję masek oraz innych przedmiotów związanych z tym elementem. Jako dzieło sztuki ludowej, maski *surwakari* są unikalnymi wytworami ludzkiej kreatywności. Ich rozpoznawalność i widoczność na poziomie międzynarodowym wyraźnie przyczynia się do uznania tego elementu za część światowego dziedzictwa kulturowego i jest również wspaniałym źródłem inspiracji dla nowoczesnych artystów.

Dziedzictwo niematerialne świadczy o całościowym postrzeganiu dziedzictwa kulturowego poprzez uznawanie znaczenia i wartości ustnych i żywych praktyk i form ekspresji, które dotyczą obiektów, pomników i przestrzeni kulturowych. Oprócz definicji podanej w Konwencji UNESCO z 2003 roku pojęcie niematerialnego dziedzictwa kulturowego było również analizowane w kontekście muzeów.

Wieś Etow doł, 2012. Fot. Iglika Miskowa.

Kolekcje muzealne

Dziedzictwo niematerialne ujawnia kulturowe znaczenie oraz wartość zbiorów muzealnych. Umieszcza ono obiekty w kontekście ich produkcji i użytkowania. NEM gromadzi maski z regionu Pernika od roku 1906, jest to więc pierwsza w historii ekspozycja muzealna prezentująca bułgarską kulturę. Niestety, wskutek złych doświadczeń związanych z działaniami konserwatorskimi w przeszłości oraz właściwości określonych materiałów, z których maski zostały wykonane, NEM straciło swoją starą kolekcję. Po II wojnie światowej Muzeum rozpoczęło nowy proces dokumentowania maskarad. Kilku pracowników Muzeum, którzy są malarzami, odwiedzało wioski i malowało obrazy masek oraz rytuałów. Muzeum wzbogaciło później swoją kolekcję o autentyczne artefakty z regionu.

Co roku, począwszy od roku 2000 aż do dnia dzisiejszego, Muzeum prowadzi badania terenowe w wioskach i zbiera zdjęcia oraz nagrania wideo do swojego Archiwum. Prace w terenie dotyczące tej tematyki są dość dużym wyzwaniem pod względem metodologicznym. Wymagają one dużego zaangażowania oraz aktywnego udziału społeczności, które są depozytariuszami żywej kultury. Badając dziedzictwo niematerialne, zespół muzealników nawiązuje kontakt z lokalnymi społecznościami, starając się zrozumieć historię i znaczenia ich form wyrazu kulturowego. Przedstawiciele IEFSEM biorą aktywny udział w konferencjach naukowych o tematyce związanej z niematerialnym dziedzictwem kulturowym.

Prezentacje muzealne

Organizowanie wystaw jest jedną z podstawowych funkcji muzeów. W XIX i XX wieku muzea prezentowały eksponaty w ujęciu taksonomicznym, w szklanych gablotach, zawężając ich percepcję jedynie do zmysłu wzroku. Na początku XX wieku NEM stosowało takie same praktyki w ekspozycjach dotyczących ludzi w maskach z regionu Pernika. Współczesne muzea bazują jednak na innych modelach wystaw, które wykorzystują muzykę na żywo, specjalne efekty oświetlenia i pokazy tańca. Po publikacjach dotyczących nowego muzealnictwa, „post-muzeum” oraz „muzeum modernistycznego”, muzeum jest w większym stopniu postrzegane jako instytucja, która ma być źródłem wiedzy i rozrywki dla zwiedzających. W rezultacie sposoby prezentowania eksponatów uległy zmianie. Podjęto wiele prób, by zapewnić bardziej całościową interpretację artefaktów muzealnych.

Muzeum nie tylko prezentuje obiekty, ale również organizuje wydarzenia społeczno-kulturalne, by podtrzymywać i promować kreatywność lokalnych społeczności (Bortolotto 2007).

Dziedzictwo niematerialne jest z definicji bardziej zorientowane na ludzi niż na obiekty. Jego istotą jest to, że wdrażanie nowych inicjatyw przekształca relacje pomiędzy muzeami oraz zwiedzającymi i zainteresowanymi podmiotami. Jednym z rezultatów będzie to, że osoby z różnych środowisk będą domagać się możliwości uczestniczenia w merytorycznym dialogu o ich dziedzictwie niematerialnym oraz współdecydowania o interpretacji ich dziedzictwa przez muzeum. Wynikiem tych starań będzie niezwykle poważna zmiana paradygmatu (Boylan 2006, 63).

Jako kuratorzy niematerialnego dziedzictwa muzea muszą wiedzieć, jak nawiązać równoprawne partnerstwo z depozytariuszami kultury oraz opracować mechanizmy dzielenia się uprawnieniami oraz współdecydowania o działalności muzeum i formach przekazu.

W okresie od 2005 do 2016 roku NEM zaprezentowało cztery różne wystawy o maskach i maskaradach: *Magическая маска* (Magiczna maska, 2005), dwie międzynarodowe wystawy w ramach projektu Carnival King of Europe (2009, 2012)³ oraz *Surwa* (2016). Wszystkie te wystawy koncentrowały się na maskach, obiektach etnograficznych – „fragmentach” (Kirshenblatt-Gimblett 1998) – oraz ich twórcach i użytkownikach. Maski z regionu Pernika były eksponowane zarówno jako obiekty artystyczne o specyficznych cechach technicznych i estetycznych, oraz jako sposoby przedstawienia widowni symbolicznych form wyrazu związanych z ich pierwotnym sposobem wykorzystania. Pojęcie dziedzictwa niematerialnego w muzeach pozwala więc na szerszą i głębszą interpretację oraz kontekstualizację artefaktów.

Jeśli chodzi o organizowanie wystaw, pojęcie niematerialnego dziedzictwa ma znaczenie dla kontekstualizacji obiektów. Pokazuje ich znaczenie kulturowe oraz symboliczną wartość, która wykracza poza ich cechy techniczne i artystyczne, poprzez umieszczenie ich „w szerszych obszarach znaczeniowych” (Garton Smith 2000, 58). Aby to osiągnąć, stosowany jest szereg metod interpretacyjnych, które wydobywają różne związki i powiązania, takie jak: opowiadanie historii, narracje, muzyka oraz coś, co Kirshenblatt-Gimblett (1991, 389–390) określa jako instalacje „w kontekście”. Są to między innymi aplikacje multimedialne, słuchawki, diagramy, panele i etykiety, które pomagają w uzyskaniu różnych poziomów znaczeniowych (Alivizatou 2006).

Właśnie dlatego ostatnia wystawa o święcie *Surwa* w NEM była instalacją z maskami (otrzymanymi od depozytariuszy), a inne obiekty były prezentowane w formacie audio i wideo, wraz

³ Szczegółowe informacje można znaleźć na stronie internetowej projektu: www.carnivalkingofeurope.it/activities/exhibition.php.

z głosami uczestników święta Surwa. Celem wystawy było nawiązanie dialogu pomiędzy Muzeum i społecznościami. Jednak w odróżnieniu od tradycyjnego dziedzictwa kulturowego, ujętego w formie artefaktów przeznaczonych do oglądania i już zapełniających sale muzealne, wystawy te były przygotowywane wspólnie z depozytariuszami niematerialnego dziedzictwa oraz zgodnie z ich własnymi wyobrażeniami kulturowymi. Na udostępnionych ekranach wyjaśniali oni, skąd wziął się pomysł wpisania święta Surwa na listę oraz jakie jest jego znaczenie dla lokalnych społeczności.

Tak więc z jednej strony prezentacja koncentruje się na święcie Surwa w sposób integrujący różne perspektywy, przyczyniając się do budowania „pomostu między pokoleniami”. Atrakcyjność święta z maskaradami przemawia do młodych ludzi i wzmacnia ich poczucie własnej wartości jako kontynuatorów tradycji oraz interpretatorów kulturowej oryginalności ich wiejskich społeczności. Przygotowując się do święta Surwa, uczestnicy zawsze wykonują jak najlepsze maski i kostiumy, które mają ich odróżniać od przebierańców z sąsiednich wiosek. Praktykowanie tego elementu jest dziś również niezwykle formą nieformalnej edukacji, która uczy tolerancji i poszanowania dla innych kultur, religii oraz etniczności. Wśród przebierańców często można spotkać Romów, którzy również zakładają maski i przebierają się, tak samo uczestnicząc w tym święcie oraz odbywających się we wsi zabawach. Maskarady cieszą się również zainteresowaniem wśród obcokrajowców i studentów mieszkających w tym regionie, którzy chętnie w nich uczestniczą, co jest bardzo pozytywnie odbierane przez lokalną społeczność.

Z drugiej strony prezentacja zwraca uwagę na poczucie wspólnoty w życiu społeczności. Udział w grupach *surwakari* w różnych wsiach jest bezpłatny i otwarty dla wszystkich. Są to grupy, które podtrzymują życie społeczności, a ich członkowie wspólnie podejmują decyzje dotyczące nie tylko tego święta, ale również zrównoważonego rozwoju wsi. I chociaż rywalizują ze sobą w tworzeniu oryginalnych masek wyróżniających ich wieś, wymieniają się także zasobami i materiałami, by zapewnić udany przebieg święta, przy okazji nawiązując nowe i wzajemnie korzystne przyjaźnie i kontakty.

Rola muzeum jako mediatora nie ogranicza się do tych pozytywnych doświadczeń. Muzeum pełni także funkcję platformy umożliwiającej dyskusje o problemach napotykanym w procesie ochrony i przekazywania niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Podczas filmowanych wywiadów, które zostały przeprowadzone z depozytariuszami tego obrzędu, wspominali oni o tym, że liczba mieszkańców regionu Pernik maleje, co jest zagrożeniem dla ciągłości tego obrzędu. Depozytariusze wyjaśniali, jak zachowanie tradycji mogłoby rozwiązać ten problem: „Gdyby święto Surwa odbywało się codziennie, wioski byłyby pełne ludzi”.

O roli IEFSEM w zachowaniu święta Surwa jako elementu dziedzictwa kulturowego świadczy również nominacja do wpisania na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO. W zgłoszeniu podkreślono, że niektóre działania, które są podejmowane w regionie oraz w gminach, by zahamować spadek liczby mieszkańców – zwłaszcza te związane z promocją lokalnych tradycji – przyczyniają się również do zrównoważonego rozwoju na poziomie lokalnym. Spadek liczby ludności z pewnością stanowi zagrożenie dla utrzymania żywotności święta Surwa, ale jest ono minimalne, ponieważ to tradycyjne święto cieszy się ogromną popularnością w lokalnych społecznościach, a ponadto uczestniczy w nim wielu młodych ludzi, którzy wyrażają chęć jego dalszego przekazywania (Wukow 2015a). Ważne jest również to, że święto jest okazją do spotkania się ludzi, którzy urodzili się w tej okolicy, mieszkają gdzie indziej i wracają, by brać udział w uroczystościach i podtrzymywać tradycję.

Spadek liczby ludności jest problemem w całym kraju. Sytuacja demograficzna państwa zależy od jego polityki społecznej i gospodarczej, możliwości zatrudnienia oraz ogólnych możliwości rozwoju społecznego, kulturalnego i gospodarczego, istniejących na terenach wiejskich. Samo święto Surwa oraz niematerialne dziedzictwo kulturowe nie zdołają rozwiązać tego problemu. Jednak 13 i 14 stycznia wielu ludzi powraca do swoich wiosek na obchody tego święta, by wziąć udział w przygotowaniu masek i kostiumów oraz by na własne oczy zobaczyć maskarady. Święto Surwa odgrywa ważną rolę w przyciąganiu emigrantów oraz turystów i jest atrakcją dla mieszkańców wiosek. Wpisanie tego elementu na Listę reprezentatywną UNESCO wzmacnia poczucie wartości depozytariuszy uczestniczących w przekazywaniu tradycji kulturowych. Jak stwierdzono w zgłoszeniu, szeroka popularyzacja oraz międzynarodowe uznanie zachęciłoby instytucje do efektywnego wspierania społeczności w wyludniających się i zanikających wioskach w regionie. A to z kolei miałooby korzystny wpływ na turystykę kulturalną w regionie oraz jej zrównoważony rozwój w perspektywie długoterminowej.

IEFSEM nie tylko odegrał kluczową rolę w przygotowaniu zgłoszenia oraz wpisaniu tego elementu na Listę reprezentatywną UNESCO, ale również wspiera, poprzez NEM, ochronę i przekazywanie tradycji święta Surwa dzięki interpretacji oraz kontekstualizacji organizowanych wydarzeń. Wystawy, przedstawienia i uroczystości, które odbywają się równolegle w muzeach, pozwalają na poznanie tego święta w sposób, który nie ogranicza się do prezentowania eksponatów, oraz na uzyskanie nowego i głębszego wglądu w kwestie związane z niematerialnym dziedzictwem kulturowym. Do wydarzeń tych należą pokazy rzemiosła, przedstawienia, prelekcje oraz dni studyjne. Inicjatywy tego rodzaju są najlepszym dowodem starań, które muzea podejmują, by wprowadzić

elementy żywej kultury do praktyki muzealnej. Pokazują one również, jak ważne są programy edukacyjne z udziałem depozytariuszy tradycji – mistrzów maski – w promowaniu ciągłości niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Wnioski

W przypadku święta Surwa oraz związanych z nim działań IEFSEM oraz NEM koncepcja ochrony i przekazywania niematerialnego dziedzictwa poprzez działania muzealne okazała się wykonalna i skuteczna. Stwierdzono, że różnorodne sposoby interpretowania i kontekstualizowania zbiorów oraz organizowania wystaw multimedialnych przynoszą korzyści zarówno muzeom, jak i depozytariuszom niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Mogą one również służyć za wzór zrównoważonej relacji pomiędzy przedstawianiem tradycji oraz ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Różnorodne wydarzenia związane ze świętem Surwa, które są organizowane w NEM, sprawiają również, że głosy lokalnych społeczności stają się słyszalne dzięki prezentacjom muzealnym, które zachęcają do przekazywania tradycji i mogą służyć jako przykład dobrych praktyk związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym.

Bibliografia

- Adell, Nicolas, Regina F. Bendix, Chiara Bortolotto i Markus Tauschek, red. 2015. *Between Imagined Communities and Communities of Practice: Participation, Territory and the Making of Heritage* [Wyobrażenia a praktyka w społecznościach: partycypacja, terytorium oraz tworzenie dziedzictwa]. Göttingen: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek.
- Alivizatou, Marilena. 2006. „Museums and Intangible Heritage: The Dynamics of an ‘Unconventional’ Relationship [Muzea i niematerialne dziedzictwo: dynamika „niekonwencjonalnej” relacji]”. *Papers from the Institute of Archaeology* 17: 47–57.
- Alivizatou, Marilena. 2012. *Intangible Heritage and the Museum: New Perspectives on Cultural Preservation* [Dziedzictwo niematerialne i muzeum: nowe perspektywy ochrony dóbr kultury]. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Ballacchino, Katia. 2014. „Spires and Towers Between Tangible, Intangible, and Contested Transnational Cultural Heritage [Iglice i wieże pomiędzy tym, co materialne, oraz tym, co niematerialne. Zakwestionowane międzyna-

rodowe dziedzictwo kulturowe]". W *Sabato Rodia's Towers in Watts: Art, Migrations, Development* [Wieże Sabato Rodii w Watts: sztuka, migracje, rozwój], pod redakcją Luisy Del Giudice, 289–306. New York, NY: Fordham University Press.

Bortolotto, Chiara. 2007. „From Objects to Processes: UNESCO's 'Intangible Cultural Heritage' [Od obiektów do procesów: „niematerialne dziedzictwo kulturowe” UNESCO]”. *Journal of Museum Ethnography* 19: 21–33.

Boylan, Patrick J. 2006. „The Intangible Heritage: a Challenge and an Opportunity for Museums and Museum Professional Training” [Dziedzictwo niematerialne: wyzwanie i szansa dla muzeów i szkolenia muzealników]”. *International Journal of Intangible Heritage* 1: 53–65.

Garton Smith, Jennifer. 2000. „The Impact of Curation on Intangible Heritage: The Case of Oradour-sur-Glane [Wpływ kuratorów na dziedzictwo niematerialne: przypadek Oradour-sur-Glane]”. W *Museology and the Intangible Heritage, Munich/Germany and Brno/Czech Republic, November 26 – December 05 2000* [Muzeologia i dziedzictwo niematerialne, Monachium/Niemcy i Brno/Republika Czeska, 26 listopada – 5 grudnia 2000], pod redakcją Hildegardy K. Vieregga, 58–66. München: Museums-Pädagogisches Zentrum.

Golinelli, Gaetano M. 2015. *Cultural Heritage and Value Creation: Towards New Pathways* [Dziedzictwo kulturowe oraz tworzenie wartości: poszukiwanie nowych ścieżek]. Cham: Springer.

Harrison, Rodney. 2015. „Beyond 'Natural' and 'Cultural' Heritage: Toward an Ontological Politics of Heritage in the Age of Anthropocene [Poza dziedzictwem „przyrodniczym” i „kulturowym”: w kierunku ontologicznej polityki w epoce antropogenicznej]”. *Heritage & Society* 8 (1): 24–42.

Hartog, François. 2005. „Time and Heritage [Czas i dziedzictwo]”. *Museum International* 57 (3): 7–18.

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 1991. „Objects of Ethnography [Obiekty etnograficzne]”. W *Exhibiting Cultures: The Poetics and Politics of Museum Display* [Pokazywanie kultury: poetyka i polityka ekspozycji muzealnych], pod redakcją Ivana Karpa i Stevena D. Lavine'a, 386–443. Washington – London: Smithsonian Institution Press.

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 1998. *Destination Culture. Tourism, Museums, and Heritage* [Cel: kultura. Turystyka, muzea i dziedzictwo]. Berkeley: University of California Press.

Pels, Dick, Kevin Hetherington i Frèdèric Vandenberghe. 2002. „The Status of the Object: Performances, Mediations and Techniques [Status obiektu: przedstawienia, mediacje i techniki]”. *Theory, Culture & Society* 19 (5–6): 1–21.

Simon, Nina. 2010. *The Participatory Museum* [Muzeum partycypacyjne]. Santa Cruz, CA: Museum 2.0.

Smith, Laurajane. 2006. *Uses of Heritage* [Zastosowania dziedzictwa]. London: Routledge.

Smith, Laurajane i Natsuko Akagawa, red. 2008. *Intangible Heritage* [Niematerialne dziedzictwo]. London: Routledge.

Wukow, Nikołaj. 2015a. *The Tenth Session of the Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Namibia. Examination of Nominations for Inscription on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. Argumentation Statement for the Inscription of Surova Folk Feast on UNESCO's*

Representative List [Dziesiąta sesja Międzyrządowego Komitetu ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, Namibia. Rozpatrzenie wniosków o wpisanie na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. Argumenty przemawiające za wpisaniem święta ludowego Surwa na Listę reprezentatywną UNESCO] [nagranie audio]. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/10com>.

Wukow, Nikołaj. 2015b. *The Tenth Session of the Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Namibia. Expert Meeting on a Model Code of Ethics. Argumentation Statement for Eliminating the Word 'Museification' from the Code of Ethics* [Dziesiąta sesja Międzyrządowego Komitetu ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, Namibia. Spotkanie ekspertów dotyczące wzorcowego kodeksu etycznego. Argumenty przemawiające za usunięciem słowa „muzeifikacja” z kodeksu etycznego] [nagranie audio]. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/10com>.

Wukow, Nikołaj. 2016. „Tendencii za konstruirane na nowi Ewropejski nasledstwa, osnowawaszti se na migraciite i obsztoesropejskite politiki (Multikulturalizm i „neželano nasledstwo”) [Trendy w budowaniu nowego europejskiego dziedzictwa wynikające z migracji i polityki paneuropejskiej]”. Data dostępu: 13 maja. <http://www.migrantheritage.com/wp-content/uploads/2016/01/dokladnikolay.pdf>.

Stowarzyszenie Twórców Ludowych i jego działalność na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Polsce

Waldemar Majcher*
Paweł Onochin**
Katarzyna Smyk***

* Prezes Zarządu Głównego Stowarzyszenia Twórców Ludowych, Lublin, e-mail: waldek:majcher@gmail.com.

** Koordynator działalności merytorycznej STL, e-mail: onochinowie@wp.pl.

*** Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Humanistyczny, Instytut Kulturoznawstwa, Zakład Kultury Polskiej, Lublin,
e-mail: K_Smyk@wp.pl.

Miejsce Stowarzyszenia Twórców Ludowych w uniwersum polskich organizacji pozarządowych, skupionych wokół ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jest wyjątkowe. Ta najdłużej działająca instytucja zrzeszająca zweryfikowanych twórców ludowych – czyli depozytariuszy dziedzictwa – jest predestynowana zarówno do ochrony tradycji, jak i ludowego artysty.

Stowarzyszenie Twórców Ludowych (STL) jest organizacją o blisko 50-letnim dorobku w dziedzinie ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kultury ludowej, powstała w 1968 roku z inicjatywy samych twórców. Głównym celem statutowym Stowarzyszenia jest twórcze kultywowanie tradycji ludowej w dziedzinie plastyki, folkloru i literatury ludowej, popularyzacja jej najwartościowszych przejawów oraz roztaczanie szeroko rozumianej opieki nad twórcami ludowymi. W STL zrzeszonych jest ponad 2 tys. członków rzeczywistych, są to zweryfikowani pod względem etnograficznym twórcy ludowi w zakresie wszystkich dziedzin sztuk plastycznych i folkloru, tj. wykonawstwa pieśni i tańców, muzyki ludowej oraz wszelkich form ekspozycji scenicznych teatru ludowego, zwyczajów, obrzędów oraz literatury pisanej i ustnej. Siedzibą Zarządu Głównego Stowarzyszenia jest kamienica przy ul. Grodzkiej 14 w Lublinie, a w swoich strukturach organizacja posiada 22 oddziały regionalne w całej Polsce¹. Dysponuje też organem doradczym, powoływanym przez Krajowy Zjazd STL, jakim jest Rada Naukowa, która opiniuje program i kierunki działania Stowarzyszenia, współdziała przy realizacji celów statutowych oraz weryfikuje kandydatury na członków STL. W ramach Rady Naukowej pracują cztery Sekcje: Literatury, Sztuki, Folkloru, Społeczno-Programowa. Sekcje obradują co do zasady raz w roku, weryfikując kandydatów na członków STL (por. „Sprawozdanie Rady...” 2014).

STL jest jedyną organizacją w Polsce – to podkreślmy – która w sposób merytoryczny identyfikuje twórcę ludowego poprzez proces weryfikacji dokonywany przez specjalistów z Rady Naukowej STL. Corocznie tej procedurze poddawanych jest ponad 100 osób, z czego połowa uzyskuje status twórcy

¹ Na temat celów, liczebności stowarzyszenia i jego struktury – zob. „Sprawozdanie Zarządu...” 2014.

Prezentacja tradycji zabawkarstwa żywiecko-suskiego podczas Forum, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Prezentacja „pereborów” – nadbużańskich tradycji tkackich podczas Forum, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

ludowego – członka rzeczywistego organizacji. Jest to potwierdzenie etnograficznej autentyczności wykonywanych prac, zgodnych z tradycją regionu, z którego pochodzi konkretny artysta i rękodziełnik. Warunki przyjęć do STL z biegiem czasu podlegały dyskusji i modyfikacjom w miarę przemian kulturowych, niemniej do dziś służą one idei podtrzymywania sztuki tradycyjnej oraz harmonijnego łączenia tradycji ze współczesnością. To z tego powodu – jak czytamy w *Warunkach przyjęć do STL* – komisja danej Sekcji Rady Naukowej sprawdza, czy co najmniej połowa z nadesłanych do oceny prac zgodna jest z tradycją regionu. Na przykład w przypadku kandydatów z dziedziny sztuki ludowej ma to być co najmniej pięć z dziesięciu prac; w przypadku kandydatów z dziedziny literatury ludowej – trzydzieści z sześćdziesięciu wierszy bądź dziesięć z dwudziestu utworów prozatorskich. Ściśle przestrzega się też zasady, że „kandydat nie powinien posiadać specjalistycznego wykształcenia, a jego twórczość powinna być związana ze środowiskiem wiejskim” (Stowarzyszenie Twórców Ludowych 2017b).

W momencie ratyfikacji przez Polskę Konwencji UNESCO z 2003 roku STL zaczęło swoje działania odnosić do zapisów zawartych w Konwencji. Okazało się wówczas, że gros aktywności statutowej STL na przestrzeni dziesięcioleci, zwłaszcza w zakresie dokumentowania, archiwizacji, edukacji nieformalnej i upowszechniania wszelkich przejawów twórczości ludowej, z powodzeniem wypełnia zalecenia UNESCO dotyczące ochrony dziedzictwa niematerialnego, przez którą rozumie się „identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie” różnych aspektów dziedzictwa (art. 2 pkt 3 Konwencji²). Odtąd STL podkreśla ten aspekt w oficjalnych dokumentach oraz potwierdza go działalnością na rzecz promocji idei Konwencji.

W dalszej części tekstu proponujemy poświęcić parę słów zadaniom wypełnianym przez STL, które pozostają w najściślejszym związku z Konwencją 2003: działalność dokumentacyjna i archiwizacyjna, upowszechnieniowa i edukacyjna oraz wydawnicza.

Działalność dokumentacyjna i archiwizacyjna

1. Prace z zakresu ogólnopolskich baz danych o twórcach ludowych i wiejskich zespołach artystycznych

Funkcjonowanie baz danych wiąże się z ciągłą, coroczną weryfikacją, aktualizacją i uzupełnieniami. Weryfikacja i pozyskiwanie nowych danych odbywa się poprzez wysyłkę ankiet, wywiad

² Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r., Dz.U. 2011 nr 172 poz. 1018.

terenowy, korespondencję z twórcami, uczestnictwo w imprezach folklorystycznych. W wyniku tych prac gromadzone są materiały do analiz współczesnych przemian zachodzących w kulturze typu tradycyjnego. Daje to możliwość rejestracji zjawisk, które zaświadczać o ewolucji i kierunkach, w jakich zmierza sztuka oraz rękodzieło w środowiskach wiejskich. W chwili obecnej bazy zawierają ponad 12 tys. rekordów. Każdy rekord to opis jednego twórcy, rękodzielnika, zespołu i kapeli. Baza obejmuje takie dziedziny sztuki, rękodzieła i rzemiosła, jak: tkactwo, koronkarstwo, hafciarstwo, garncarstwo, malarstwo, rzeźbiarstwo, plecionkarstwo, kowalstwo, snycerstwo, zabawkarstwo, zdobnictwo bibułkowe i papierowe, plastyka obrzędowa, budowa ludowych instrumentów muzycznych oraz reprezentowane przez pojedynczych twórców: bursztyniarstwo, rogarstwo, srebrnictwo, sitarstwo, kaflarstwo, rymarstwo, ludwisarstwo. W dziedzinie folkloru obejmuje zespoły śpiewacze, obrzędowe, teatralne, satyryczne, pieśni i tańca oraz kapele. Osobna lista to poeci, prozaicy i dramatopisarze ludowi.

Gromadzenie danych służy nie tylko celom dokumentacyjnym i archiwistycznym, ale również jest przyczynkiem do pobudzenia zainteresowania i reaktywowania zanikających umiejętności w środowiskach regionalnych oraz upowszechniania informacji o twórczości ludowej wśród wszystkich zainteresowanych. Tworzenie i udostępnianie³ baz danych stanowi bowiem element krzewienia wiedzy o kulturze regionalnej, jej charakterystycznych wyrobach i konkretnych artystach – mistrzach swoich dyscyplin twórczych.

2. Dokumentowanie dokonań współczesnej twórczości ludowej

Dokumentacja, prowadzona ustawicznie i całorocznie, odbywa się poprzez:

- rejestracje foto i wideo działań twórców, kultywujących regionalne tradycje sztuki ludowej i folkloru, w tym: dzieł sztuki, występów, prezentacji, pokazów i warsztatów, wystaw, a także wspomnień, relacji itd.;
- dokumentowanie rezultatów imprez i wydarzeń folklorystycznych organizowanych w różnych regionach kraju, przede wszystkim z udziałem członków STL;
- pozyskanie bezpośrednio od twórców i animatorów kultury regionalnej materiałów źródłowych, dokumentujących indywidualną działalność twórczą, jak np.: katalogi, utwory literackie oraz druki ulotne, utrwalające przejawy indywidualnej aktywności artystycznej i popularyzatorskiej; wydawnictw, ankiet, teczek personalnych, informacji prasowych, protokołów.

³ Bazy te udostępniane są przez pracowników Biura Zarządu Głównego STL zainteresowanym instytucjom i osobom prywatnym.

3. Archiwum STL

Wszystkie pozyskane materiały są archiwizowane zgodnie z procedurą Archiwum STL, prowadzonego od 1968 roku. Corocznie archiwizacji podlegają: dokumenty źródłowe i rękopisy, ankiety, teczki personalne, utwory literackie, wydawnictwa, druki ulotne, wycinki prasowe, katalogi, scenariusze widowisk, regulaminy, protokoły – w sumie ok. 150 pozycji oraz 1,5 tys. zdjęć. Dostęp do Archiwum STL mają wszyscy zainteresowani, po uzyskaniu zgody Biura Zarządu Głównego STL.

Działalność upowszechnieniowa i edukacyjna

1. Ogólnopolskie Targi Sztuki Ludowej w Kazimierzu Dolnym (50. edycja w 2017 roku)

Targi, odbywające się w ramach Ogólnopolskiego Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych (51. edycja w 2017 roku), są jedną z najstarszych i najbardziej prestiżowych prezentacji współczesnej sztuki ludowej. Gromadzą ponad 100 twórców reprezentujących poszczególne regiony kraju z dyscyplin: rzeźbiarstwo, malarstwo, garncarstwo, kowalstwo, plecionkarstwo, wyroby z wiórów i drewna, tkactwo, hafciarstwo, koronkarstwo, plastyka zdobnicza i obrzędowa, zabawkarstwo, budowa instrumentów muzycznych itp. Prace prezentują najwybitniejsi artyści i rękodzielnicy ludowi, mistrzowie swoich specjalności, laureaci prestiżowych konkursów, a także młodzi adepci plastyki ludowej, których prace odznaczają się wysokim poziomem artystycznym i bezpośrednio nawiązują do tradycyjnego wzornictwa i technik rękodzielniczych.

Targi nie ograniczają się do ekspozycji i promocji plastyki ludowej, ale tworzą swoistą atmosferę do nawiązania bezpośredniego kontaktu między twórcą a odbiorcą, m.in. poprzez pokazy i warsztaty rękodzielnicze. Nieodłącznym elementem Targów jest także konkurs na najlepsze prace prezentowane na stoiskach, który wymiennie wpłynął na poziom prezentowanych wyrobów, przestrzeganie kanonu etnograficznego oraz dbałość o prezentację prac, która bezpośrednio przekłada się na aranżację ekspozycji wystawienniczej. Wysokie wymagania artystyczne, stawiane uczestnikom Targów Sztuki Ludowej, są realizowane konsekwentnie od lat, a STL dokłada wszelkich starań, aby zachować autentyczny charakter prezentowanych prac, w ten sposób przeciwdziałając unifikacji i zubożeniu autentycznej twórczości ludowej⁴.

⁴ Relacje z kolejnych Targów, wraz z wyborem fotografii i protokołem jury konkursu, zob. np. „47. Targi...” 2014; Onochin 2015, 2016.

Prezentacja tradycji plecionkarstwa przez członków Stowarzyszenia Serfenta podczas Forum, październik 2016.
Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

2. Portal internetowy *KulturaLudowa.pl*

STL jest administratorem i redaktorem portalu internetowego *KulturaLudowa.pl*. *O tradycji we współczesności* (kulturaludowa.pl), utworzonego jako internetowe centrum aktualizowanej i krytycznie weryfikowanej informacji o szeroko pojętej kulturze ludowej i jej dziedzictwie. Portal stanowi multimedialne narzędzie i bazę informacyjną dla animatorów kultury, regionalistów, badaczy, etnologów, uczniów, studentów i wszystkich zainteresowanych tradycyjną kulturą. Głównym celem funkcjonowania portalu jest popularyzacja tradycyjnej kultury ludowej, wzmacnianie poczucia tożsamości regionalnej i jej wartości, poszerzenie i utrwalanie obrazu twórczości ludowej dawnej i współczesnej oraz ukazywanie jej znaczenia dla kultury narodowej. Ważnym elementem portalu jest problematyka ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury tradycyjnej w myśl Konwencji UNESCO i sposoby jej konkretnego zastosowania (zob. np. Kultura Ludowa 2015, 2017a), a patronat nad serwisem sprawuje Narodowy Instytut Dziedzictwa. Administrowanie i redagowanie portalu przekłada się na stałą i systematyczną weryfikację serwisów informacyjnych poprzez aktualizację danych, publikowanie bieżących informacji, relacji, recenzji, prezentacji.

3. Akademia Sztuki Ludowej

Akademia Sztuki Ludowej (8. edycja w 2017 roku) to zainaugurowany w 2010 roku projekt edukacyjny w postaci cyklu warsztatów, które w Galerii STL w Lublinie prowadzą twórcy ludowi, członkowie STL – mistrzowie z całej Polski, prezentujący swoje umiejętności i wiedzę na temat rodzimej tradycji. Corocznie w ramach projektu zorganizowanych jest pięć tematycznych bloków warsztatowych obejmujących różne tradycyjne dyscypliny twórcze. W warsztatach uczestniczyło dotąd ok. 90 grup zorganizowanych (ok. 1,5 tys. osób). Zajęciom towarzyszą wystawy tematyczne, przybliżające tradycyjne wytwory. Spotkania z tradycją w Akademii Sztuki Ludowej są doskonałym sposobem na popularyzację wciąż jeszcze żywych praktyk i zwyczajów, co jest niezwykle ważne w procesie wdrażania w życie założeń *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, gdyż w ten sposób kładzie się nacisk na bezpośredni przekaz umiejętności i wiedzy. Rzeczowym i materialnym rezultatem zadania są prace uczestników projektu, wykonane podczas warsztatów. Ponadto warsztaty umożliwiają konfrontację artystów z różnych regionów kraju, a ich uczestnikom – zapoznanie się z tradycjami wielu regionów (Kraczoń 2015).

4. Scena Tradycji

Kolejnym działaniem STL w zakresie popularyzacji i upowszechniania folkloru jest projekt „Scena Tradycji”, na który składają się: spotkania muzyczne dla dzieci pod nazwą „Rośnij muzyczko” oraz spotkania muzyczne dla dorosłych.

Projekt „Rośnij muzyczko” został pomyślany jako cykl zajęć, ukazujących tradycje muzyczne i mających formę mini-koncertów i warsztatów muzycznych dla najmłodszych (przedszkola oraz szkoły podstawowe). Podczas zajęć prezentowane są tradycyjne pieśni, tańce i elementy folkloru dziecięcego, a także najciekawsze elementy kultur mniejszości i grup etnicznych zamieszkujących Polskę. Ponadto w ramach zajęć odbywa się prezentacja instrumentów ludowych, przypominane są dawne gry i zabawy tradycyjne przy muzyce granej na żywo (np. Kultura Ludowa 2016).

Spotkania muzyczne dla dorosłych przyjęły formę warsztatów, prezentacji, koncertów, potańcówek i mają na celu prezentację i promocję wybranych aspektów muzyki tradycyjnej. W ramach wydarzeń, zlokalizowanych w różnorodnych typach przestrzeni Lublina (restauracje, kluby, domy kultury, instytucje pozarządowe), odbywają się m.in. spotkania z muzykami wiejskimi oraz interesującymi postaciami, zajmującymi się działaniami na rzecz kontynuacji muzyki ludowej, prezentacje multimedialne (stare fotografie, archiwalne filmy); można usłyszeć opowieści o muzyce, jej kontekstach, współczesnej roli; następuje wymiana kompetencji i doświadczeń muzycznych między poszczególnymi środowiskami, a także odbywają się koncerty i potańcówki z udziałem najlepszych kapel i zespołów ludowych z Polski. Na „Scenie Tradycji” prezentują się wykonawcy starszego i młodego pokolenia, laureaci licznych festiwalu i nagród. Jest to „żywa” prezentacja muzycznego dziedzictwa kulturowego (np. Kultura Ludowa 2017b).

5. Ogólnopolski Konkurs Literacki im. Jana Pocka

Ogólnopolski Konkurs Literacki im. Jana Pocka (45. edycja w 2017 roku) to najbardziej prestiżowy konkurs dla pisarzy, poetów, prozaików i gawędziarzy ludowych z różnorodnych grup wiekowych, organizowany corocznie od 1972 roku (zob. np. „Z historii...” 2006). Konkurs umożliwia ludowym literatom zaprezentowanie artystycznego dorobku i dokonanie jego oceny w formie konfrontacji z innymi twórcami, a swoim zasięgiem obejmuje literatów ludowych zrzeszonych i niezrzeszonych w STL. W konkursie corocznie bierze udział ok. 100 pisarzy. Konkurs buduje i umacnia więzi środowiskowe wśród pisarzy ludowych, inspirowanie artystycznie i tematycznie, ujawnia indywidualności twórcze, sprzyja określaniu i dokumentowaniu zjawisk współczesnego pisarstwa ludowego oraz ułatwia rozpoznawanie tendencji rozwojowych.

Działalność wydawnicza

1. Biblioteka STL „Dziedzictwo”

Ważnym i trwałym elementem pracy STL jest działalność wydawnicza, prezentująca z jednej strony osiągnięcia i poszukiwania naukowo-badawcze z zakresu kultury ludowej, z drugiej zaś – ukazująca dorobek samych twórców. STL jako jedyny w Polsce podmiot w sposób usystematyzowany i zgodny z kryteriami filologicznego edytorstwa wydaje od 1976 roku tomiki autorskie i antologie pisarstwa ludowego w serii Biblioteka STL „Dziedzictwo” (Niewiadomski 2012).

2. „Twórczość Ludowa. Kwartalnik Stowarzyszenia Twórców Ludowych”

„Twórczość Ludowa” (32. rocznik w 2017 roku) (Adamowski i Orlik 2013) jest jedynym pismem o zasięgu ogólnopolskim w całości poświęconym współczesnej twórczości ludowej, jej osiągnięciom i problemom. Adresowane do twórców ludowych, animatorów życia kulturalnego, instruktorów, pracowników instytucji kultury oraz do wszystkich zainteresowanych, porusza problemy nurtujące środowisko, ukazuje złożoność i unikalne piękno polskiego dziedzictwa kultury ludowej, popularyzując je we wszystkich przejawach. Autorami publikowanych tekstów są wybitni naukowcy ze środowisk akademickich z całego kraju, etnografowie, socjologowie, kulturoznawcy, poloniści, muzykolodzy, folklorysty, regionaliści, sami twórcy ludowi, pracownicy regionalnych instytucji kultury, a także pasjonaci i osoby zainteresowane tą problematyką. Przez 32 lata nieprzerwanego ukazywania się pismo zyskało liczne grono oddanych czytelników i współpracowników; stworzyło formułę, która jest pomostem między twórcami kultury ludowej a badaczami i środowiskiem animatorów. Zwykle ukazują się dwa numery pisma rocznie (Stowarzyszenie Twórców Ludowych 2017a).

* * *

Miejsce Stowarzyszenia Twórców Ludowych w uniwersum polskich organizacji pozarządowych, skupionych wokół ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jest wyjątkowe. Ta najdłużej działająca instytucja zrzeszająca zweryfikowanych twórców ludowych – czyli depozytariuszy dziedzictwa – jest predestynowana zarówno do ochrony tradycji, jak i ludowego artysty. Swoje powołanie STL wypełnia na wiele sposobów, z których ostatnio istotnym okazuje się głos Stowarzyszenia w kwestiach nowych ustaw, jakich brakuje w polskim prawodawstwie. Powołując się

Spotkanie międzykulturowe. Depozytariusze tradycji hafciarstwa kaszubskiego szkoły żukowskiej w rozmowie z ekspertką ds. NDZK z Rumunii Adiną Hulubaș, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

bowiem na artykuły 5. i 6. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.⁵, definiujące obowiązki państwa w zakresie podtrzymania dziedzictwa kulturowego jako istotnego źródła tożsamości narodu, STL od lat przypomina o konieczności podjęcia prac nad nową ustawą o ochronie dziedzictwa kulturowego, która obejmowałaby w harmonijny sposób dziedzictwo materialne i niematerialne (Majcher i Onochin 2015; Majcher 2015). Drugi zakres tych postulatów nabiera w 2017 roku realnych kształtów – z inicjatywy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego ruszyły prace zmierzające do nowelizacji obecnej *Ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej*⁶ oraz uchwalenia nowej ustawy, regulującej organizację i prowadzenie działalności artystycznej. W ramach Ogólnopolskiej Konferencji Kultury – tak nazwano kompleks działań mających zamknąć się nowymi rozwiązaniami ustawowymi, którego operatorem jest Narodowy Instytut Fryderyka Chopina (z dyrektorem dr. Arturem Szklenerem na czele) – wśród pięciu modułów pojawia się jeden dedykowany artystom ludowym i twórczości ludowej. Już na wstępnym etapie prac, jakimi są niepubliczne i publiczne konsultacje środowiskowe, Stowarzyszenie Twórców Ludowych ma znaczący głos. Jest to głos ekspercki, którego w procesie tworzenia prawa i legislacji nie można pominąć: przecież STL nie tylko reprezentuje twórców, animatorów kultury, edukatorów i liderów środowisk lokalnych, ale dysponuje wyjątkowym zapleczem, jakim jest bogate i różnorodne doświadczenie w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Bibliografia

- „47. Targi Sztuki Ludowej w Kazimierzu Dolnym”. 2014. *Twórczość Ludowa* 3–4: 61–62.
- Adamowski, Jan i Adam Orlik. 2013. „Bibliografia zawartości »Twórczości Ludowej« za lata 1986–2000”. *Twórczość Ludowa* 3–4: 1–2.
- Kraczoń, Katarzyna. 2015. „Promocja niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Galerii Sztuki Ludowej STL w 2015 roku”. *Twórczość Ludowa* 3–4: 67.
- Kultura Ludowa. 2015. „Zarządzanie światowym dziedzictwem kulturowym – e-książka do pobrania”. Data dostępu: 28 grudnia. <http://kulturaludowa.pl/aktualnosci/zarzadzanie-swiatowym-dziedzictwem-kulturowym-e-ksiazka-do-pobrania/>.

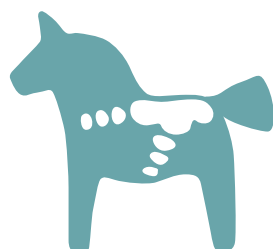
⁵ Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

⁶ Dz.U. 1991 nr 114 poz. 493.

- Kultura Ludowa. 2016. „Lublin. Rośnij muzyczko, rośnij – warsztaty muzyczne dla dzieci”. Data dostępu: 16 listopada. <http://kulturaludowa.pl/aktualnosci/lublin-rosnij-muzyczko-rosnij-warsztaty-muzyczne-dla-dzieci/>.
- Kultura Ludowa. 2017a. „Dziedzictwo kulturowe”. Data dostępu: 16 lipca. <http://kulturaludowa.pl/aktualnosci-niematerialne-dziedzictwo-kulturowe/>.
- Kultura Ludowa. 2017b. „Lubelska Scena Tradycji – Kapela dęta ze Zdziłowic”. Data dostępu: 16 lipca. <http://kulturaludowa.pl/wydarzenia/lubelska-scena-tradycji-kapela-deta-ze-zdzilowic/>.
- Majcher, Waldemar. 2015. „Rok Kolberga – i co dalej? Wystąpienie Prezesa STL w Sejmie RP”. *Twórczość Ludowa* 1–2: 1–3.
- Majcher, Waldemar i Paweł Onochin. 2015. „Współczesna rola Stowarzyszenia Twórców Ludowych w ochronie kultury ludowej – wartości – wyzwania – zagrożenia”. *Twórczość Ludowa* 3–4: 5–7.
- Niewiadomski, Donat. 2012. „Współczesne edycje pisarstwa ludowego. Fenomen socjokulturowy”. *Twórczość Ludowa* 1–2: 8–12.
- Onochin, Paweł. 2015. „XLVIII Targi Sztuki Ludowej w Kazimierzu Dolnym”. *Twórczość Ludowa* 1–2: 57.
- Onochin, Paweł. 2016. „49. Targi Sztuki Ludowej w Kazimierzu Dolnym”. *Twórczość Ludowa* 3–4: 5–6.
- „Sprawozdanie Rady Naukowej STL”. 2014. *Twórczość Ludowa* 3–4: 11–12.
- „Sprawozdanie Zarządu Głównego STL (2010–2013)”. 2014. *Twórczość Ludowa* 3–4: 3–4.
- Stowarzyszenie Twórców Ludowych. 2017a. „Twórczość Ludowa”. Data dostępu: 16 lipca. <http://zgstl.pl/wydawnictwa/tworczosc-ludowa/>.
- Stowarzyszenie Twórców Ludowych. 2017b. „Warunki przyjęć do STL”. Data dostępu: 16 lipca. <http://zgstl.pl/media/dokumenty-do-pobrania/>.
- „Z historii konkursów literackich imienia Jana Pocka”. 2006. W *Odejdę a po mnie pieśń zostanie. Wydawnictwo pokonkursowe XXXV edycji Ogólnopolskiego Konkursu Literackiego im. Jana Pocka*, wybór, opracowanie, komentarze, zestawienia Donat Niewiadomski i Marta Wójcicka, 109–256. Lublin: Stowarzyszenie Twórców Ludowych.

CZĘŚĆ 4.
NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO
KULTUROWE I ZRÓWNOWAŻONY
ROZWÓJ

Listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego – początek czy koniec zrównoważonego rozwoju?

Eva Románková-Kuminková*

* Skansen Morawskiej Wołoszczyzny (Vlašské muzeum v přírodě), Rožnov pod Radhoštěm, Czechy, e-mail: romankova@vmp.cz.

Każdego roku jednak w trakcie wdrażania postanowień Konwencji uczymy się czegoś nowego. Już teraz widzimy, że samo uwzględnienie poszczególnych przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego na liście dziedzictwa nie zapewni jego zrównoważonego rozwoju. Działania takie pomogą jednak w instytucjonalizacji dziedzictwa, uwydatniając sam fakt jego istnienia i potencjalnie przyciągając nowe osoby, które będą owo dziedzictwo kontynuować. Pytanie brzmi jednak, czy prowadzenie rejestrów tego rodzaju pomoże zapewnić niezmqcony, naturalny rozwój dziedzictwa kulturowego?

Każdy chce znaleźć się na liście! Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości jest dzisiaj swoistym fenomenem. *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku oraz sama koncepcja tworzenia ewidencji niematerialnego dziedzictwa kulturowego są nadal czymś nowym, a my wciąż nie wiemy, jakie konsekwencje pociąganie za sobą ich wdrażanie i rozwój, nawet pomimo faktu, że dyskusje na temat potencjalnych czynników ryzyka oraz słabych stron omawianych rozwiązań towarzyszyły Konwencji od chwili jej powstania (Kurin 2004). Konwencja z 2003 roku zakładała wprowadzenie wielopoziomowego systemu skupiającego szereg instrumentów ochrony, których jednoczesne zastosowanie pozwoliłoby zwiększyć żywotność tradycyjnej kultury i poczynić postępy w obszarze jej praktykowania – pod warunkiem, rzecz jasna, że omawiane instrumenty byłyby stosowane w odpowiedni sposób¹. Omawiana wizja powstała w trakcie długotrwałego procesu tworzenia niezbędnej terminologii i określania możliwych problemów i ich rozwiązań, który rozpoczął się jeszcze w latach 70.² Wiele aspektów Konwencji budzi dziś wątpliwości z uwagi na niezwykle złożony charakter samej koncepcji niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Obecnie jednak coraz więcej uwagi poświęca się zagadnieniu zrównoważonego rozwoju; także i w omawianym w niniejszym artykule obszarze wiedzy temat ten

¹ Na potrzeby niniejszego artykułu stosować będę termin „kultura tradycyjna” na określenie zbioru wartości i żywych tradycji współtworzących przestrzeń kulturową społeczności – zbioru, z którym ta społeczność faktycznie się identyfikuje. Pojęcie „niematerialnego dziedzictwa kulturowego” wykorzystywane będzie zgodnie ze znaczeniem nadanym mu w treści Konwencji i odnosić się będzie wyłącznie do tejże Konwencji. Jednocześnie jednak sama interpretuję niematerialne dziedzictwo kulturowe jako coś, co jest w sposób świadomy eksponowane bądź chronione przez daną społeczność lub środowisko instytucjonalne.

² Szerzej o dziejach Konwencji pisze Aikawa (2004).

Eva Románková-Kuminková podczas Forum, po jej prawej Skirmantė Ramoškaitė, Vida Šatkauskienė i Cai Hua, po jej lewej Matteo Rosati (Biuro UNESCO w Wenecji) i Albena Georgiewa, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

nabiera w tej chwili istotnego znaczenia. W swojej pracy poddam analizie kwestie pojawiające się w związku z procesem tworzenia list niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz z zagadnieniem zrównoważonego rozwoju tradycyjnej kultury. Kiedy myślimy o Konwencji, oczy wielu społeczności oraz polityków wydają się natychmiast zwracać w stronę ewidencji dziedzictwa kulturowego, stanowiących niejako centrum omawianego zagadnienia. Jeśli jednak wczytamy się w tekst Konwencji, zauważymy, że inwentaryzacja niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest tylko jednym z wielu elementów wieloaspektowego systemu ochrony dziedzictwa i że nie jest ona w istocie zasadniczym sposobem na powstrzymanie postępującego procesu zanikania dawnych tradycji. Najważniejszym bowiem aspektem pozostaje dziś żywotność kultury tradycyjnej.

Każdy wpis elementu na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego oznacza zmianę bądź też nawet moment przełomowy w jego historii, wpływając na sposób, w jaki postrzegają go jego depozytariusze, oraz na to, jak ewoluuje ich własne poczucie przynależności. Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie szeregu przykładów obrazujących to, jak samo istnienie listy dziedzictwa oraz akt wpisania na taką listę mogą wpływać na będące przedmiotem wpisu elementy oraz na ich depozytariuszy, podobnie jak mogą one wpływać na elementy i depozytariuszy aspirujących do znalezienia się na liście. Współcześnie obserwujemy wzrost popularności oraz świadomości istnienia list niematerialnego dziedzictwa kulturowego, któremu towarzyszy pragnienie poszczególnych społeczności i jednostek, aby zwiększyć widoczność elementów będących częściami składowymi ich własnej kultury poprzez dokonanie wpisu na tego rodzaju listę. Mimo to jednak należy zauważyć, że nie wszystkie opisywane poniżej procesy są zupełną nowością. Wpływy instytucjonalne na rozwój tradycyjnej kultury obserwujemy w Europie już od drugiej połowy XIX wieku (zob. Románková 2016). Jednak pojawienie się ewidencji dziedzictwa w sposób znaczący wpłynęło na intensyfikację efektów tego zjawiska.

Zanim zaczniemy omawiać same listy, warto jeszcze przyjrzeć się zasadniczym celom Konwencji. Powstała ona w celu ochrony kultury niematerialnej, zapewnienia jej dalszego przekazywania kolejnym pokoleniom oraz promowania wyrażanych przez nią wartości, mając na uwadze, że współcześnie kultura niematerialna zmuszona jest stawiać czoła szeregowi zagrożeń będących konsekwencją procesów globalizacji, konfliktów zbrojnych, katastrof ekologicznych oraz przemian w obszarze stylu życia społeczeństw. Zapewnienie, aby także w przyszłości tradycyjna kultura zachowała żywotność, wymaga podjęcia całego szeregu działań. Pierwszym z nich jest identyfikacja; kolejne kroki to budowanie świadomości, oświata, rozbudowa potencjału, tworzenie dokumentacji oraz prace badawcze, a także najważniejszy ze wszystkich elementów, jakim jest aktywne przekazywanie dzie-

dzictwa kolejnym pokoleniom. Samo wpisanie na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest jedynie swoistą „wisienką na torcie”, istniejącą zresztą jedynie w naszej wyobraźni. Wiele osób myli jednak sam akt wpisu na listę z faktyczną ochroną dziedzictwa, licząc na to, że istnienie listy niejako automatycznie zapewni ochronę danego elementu. Spostrzeżenie to można odnieść również do ewidencji krajowych. Opracowanie list dziedzictwa stało się niejako pokazowym efektem istnienia Konwencji, wielu ludzi zaś uważa, że tego rodzaju listy to jedyne materialne efekty działalności UNESCO w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego, co nie jest jednak zgodne z prawdą.

Istnieją trzy prowadzone przez UNESCO listy dotyczące niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Najbardziej znaną i powszechnie stosowaną jest Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. W grudniu 2016 roku znajdowało się na niej 365 elementów. Mimo to jednak za mającą charakter priorytetowy uznaje się Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony, na której znalazło się do tej pory 47 wpisów. Stosunkowo najmniejszą popularnością pod względem liczby nominacji cieszy się Rejestr dobrych praktyk w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, do którego wpisano do tej pory 17 pozycji. Jeśli weźmiemy pod uwagę cele i priorytety każdej z tych list, statystyki te powinny wzbudzić nasz zdecydowany niepokój. Sprawozdania Sekretariatu Konwencji oraz organów doradczych³ wskazują, że od 2012 roku, czyli od momentu aktualizacji *Dyrektyw operacyjnych*⁴, dysproporcja pomiędzy liczbą nominacji na Listę reprezentatywną (oznaczoną jako priorytetowa) oraz liczbą nominacji dotyczących innych mechanizmów w ramach Konwencji (wliczając w to wnioski o udzielenie pomocy międzynarodowej na kwotę wyższą niż 25 tys. dolarów) jeszcze bardziej się zwiększyła⁵.

³ Zob. dokumentację posiedzeń Komitetu Międzyrządowego (UNESCO 2017c).

⁴ Treść *Dyrektyw operacyjnych* została zmieniona przez Zgromadzenie Ogólne w czerwcu 2012 roku. Ust. 34 stanowi, co następuje: „W ramach ogólnego limitu Komitet postara się rozpatrzyć w możliwym zakresie co najmniej jeden zestaw dokumentów z każdego zgłaszającego państwa, priorytetowo traktując:

- i. dokumentację z państw, z których żaden element nie został wpisany na Listę, nie wybrano najlepszych praktyk ochronnych ani nie zatwierdzono wniosków o udzielenie pomocy międzynarodowej powyżej kwoty 100 000 USD czy nominacji do wpisu na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony;
- ii. dokumentację wielonarodową oraz iii. dokumentację z państw, z których najmniej elementów zostało wpisanych na Listę, wybrano najmniej najlepszych praktyk ochronnych lub zatwierdzono najmniej wniosków o udzielenie pomocy międzynarodowej powyżej kwoty 100 000 USD w porównaniu z innymi państwami składającymi dokumentację w tym samym cyklu.

W przypadku złożenia kilku zestawów dokumentacji w trakcie tego samego cyklu, państwa zgłaszające wskażą kolejność, w jakiej chcą, aby były one rozpatrywane [wyróżnienie moje – E.R.]. Zachęca się również państwa do wskazania pierwszeństwa wpisu na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony” (UNESCO 2017d).

⁵ W 2011 roku, a więc przed zmianą treści *Dyrektyw operacyjnych*, nominacje na Listę reprezentatywną poddawane ocenie przez Zespół Pomocniczy stanowiły 54% całkowitej liczby nominacji składanych w ramach wszystkich czterech mechanizmów przewidzianych na mocy Konwencji. W 2015 roku liczba ta wzrosła do 78%. Stosunek średniej liczby nominacji na Listę reprezentatywną do liczby nominacji w ramach innych mechanizmów w latach 2012–2016 wyniósł 76%. Por. sprawozdania Zespołu

Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości

Skupimy się teraz na najbardziej popularnej liście, a więc na Liście reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości, ponieważ konsekwencje wpisu na tę listę są najłatwiejsze do zaobserwowania w praktyce. Celem zarówno obecnie funkcjonującej Listy, jak i jej poprzedniczki – Listy Arcydzieł Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości – było i jest stworzenie swoistej prezentacji najwybitniejszych przejawów kultury niematerialnej na świecie. Lista reprezentatywna ma za zadanie podkreślać pozytywne wartości tworzone przez społeczeństwo oraz dawać świadectwo różnorodności i bogactwa kulturowego tworzonego przez ludzkość na przestrzeni wieków. Lista – podobnie jak i sama Konwencja – podkreśla fakt, że dziedzictwo kulturowe służy jednostkom jako źródło tożsamości, dając im poczucie przynależności i pomagając tym samym dokonać samookreślenia oraz znaleźć punkt zakotwiczenia w ulegającym dynamicznym przemianom, zglobalizowanym społeczeństwie.

Wpis na Listę reprezentatywną ma również aspekt prestiżowy i tak też traktują go wszystkie Państwa-Strony Konwencji. Oznacza to, że motywacja o charakterze politycznym nierzadko spycha na dalszy plan ideały czy dobre intencje specjalistów, pragnących zapewnić poszczególnym elementom międzynarodową ochronę w rozsądnym, odpowiedzialnym zakresie. Michael Dylan Foster (2011) postrzega nawet omawiane listy jako konstrukt normatywny, który może być wykorzystywany także jako narzędzie w sporach politycznych, prowadząc do uprzywilejowania jednych oraz do wyłączenia innych. W efekcie z jednej strony Lista reprezentatywna przyczynia się do promowania celów oraz ideałów wskazanych w treści Konwencji, z drugiej jednak tworzy także przestrzeń dla politycznej oraz instytucjonalnej manipulacji. Widocznym dowodem prestiżowego aspektu wpisów na Listę oraz towarzyszącego im pragnienia zyskania większej rozpoznawalności jest fakt, że Komitet Międzyrządowy ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w wielu przypadkach lekceważy rekomendacje swoich własnych organów doradczych – dawnych: Zespołu Pomocniczego (Subsidiary Body) i Zespołu Konsultacyjnego (Consultative Body) oraz obecnego: Zespołu Ewaluacyjnego (Evaluation Body). Komitet rzadko kiedy podważa rekomendacje o charakterze pozytywnym, często natomiast ignoruje negatywne oceny przekazywane przez ekspertów w dziedzinie etnologii i antropologii, pozwalając na wpisywanie elementów, które wedle opinii

Konsultacyjnego, Zespołu Pomocniczego oraz Zespołu Ewaluacyjnego z lat 2012–2016, dostępne pod adresem www.unesco.org/culture/ich/en/events.

12 niezależnych specjalistów nie spełniają jednego bądź większej liczby kryteriów uzasadniających dokonanie wpisu. Zjawisko to dotyczy zazwyczaj rekomendacji, by daną nominację odesłać zgłaszającemu państwu do korekty, ale zdarza się to również w przypadku, gdy autorzy rekomendacji odradzają wręcz dokonanie wpisu⁶. Często podnoszonym argumentem jest to, że niedokonanie wpisu skutkować będzie rozczarowaniem wśród członków społeczności składających wnioski. Jest to oczywiście prawda. Niemniej jednak bez odpowiedniego procesu analizy wniosków i w pełni przejrzystych zasad ich przyjmowania prowadzenie Listy byłoby niemożliwe, idea Listy jako zbioru wybitnych przejawów dziedzictwa musiałaby upaść, a sama Lista oraz Konwencja jako taka zostałyby zdyskredytowane.

Jednym z najważniejszych kryteriów, według których oceniane są poszczególne nominacje, jest kryterium „reprezentatywności”. Jak jednak zdecydować, który element jest w istocie elementem reprezentatywnym? Czy powinniśmy kierować się swoją własną, subiektywną opinią, swoją erudycją, czy też może powinniśmy wybierać te elementy, które są atrakcyjne z perspektywy innych państw? Kto powinien mieć prawo decydować, który element jest bardziej reprezentatywny niż pozostałe? Jakie kryteria powinny być wówczas stosowane? Jaką rolę w procesie selekcji odgrywają poszczególne społeczności oraz depozytariusze tradycji? Czy są oni w stanie nawiązywać współpracę i wyznaczać swoich przedstawicieli? Doświadczenia na szczeblu międzynarodowym pokazują, że mimo istnienia wielu różnych przykładów dobrych praktyk wskazany wyżej cel nie zawsze udaje się osiągnąć, a sam wpis staje się nierzadko kością niezgody pomiędzy depozytariuszami takich samych lub zbliżonych do siebie przejawów dziedzictwa; w przypadku dziedzictwa kulturowego występującego po obu stronach granic międzypaństwowych konflikty mogą być jeszcze bardziej nasilone. Przykładowo, wyobraźmy sobie sytuację, w której konkretny rodzaj haftu występujący na terenie danej wsi bądź regionu uznany zostanie za reprezentatywny i zostanie nominowany

⁶ Zob. np. sprawę ukraińskiej nominacji „Sztuka malarstwa dekoracyjnego z Petrykiwki jako fenomen ludowego zdobnictwa Ukrainy”, poddaną analizie przez Komitet Międzyrządowy w 2013 roku. Była to pierwsza nominacja przedłożona kiedykolwiek przez władze Ukrainy. Zespół Pomocniczy stwierdził, że nie spełnia ona dwóch wymaganych kryteriów. Jednak wskutek silnej presji dyplomatycznej wywieranej na członków Komitetu ostatecznie element ten został uwzględniony na liście. Por. rekomendacja Zespołu Pomocniczego oraz decyzja Komitetu (UNESCO 2013a; 2013b).

W 2016 roku Komitet Międzyrządowy poszedł jednak o krok dalej. Zespół Ewaluacyjny – ciało eksperckie zajmujące się analizą nominacji na Listę reprezentatywną – zaleciło Komitetowi, aby ten odesłał do wnioskodawców 19 różnych nominacji z uwagi na fakt, że załączona dokumentacja nie pozwalała stwierdzić z całą pewnością, że wszystkie kryteria zostały spełnione. Mimo to Komitet nie postąpił zgodnie z zaleceniami powstałymi na bazie gruntownej, przeprowadzonej przez ekspertów analizy, decydując się na wpisanie 15 z powyższych elementów na Listę. W dwóch przypadkach nie zostały spełnione aż cztery kryteria. Zaważyły tutaj jednak nie tyle szczegóły o charakterze technicznym, ile sam charakter danego elementu, a więc to, czy stanowi on element niematerialnego dziedzictwa kulturowego zgodnie z definicją zawartą w Konwencji, czy lokalna społeczność była zaangażowana w proces nominacyjny oraz czy zaproponowano odpowiednie środki ochrony. Por. rekomendacja Zespołu Ewaluacyjnego oraz decyzje Komitetu Międzyrządowego (UNESCO 2016a; 2016b).

do wpisu na Listę. Jak w takiej sytuacji zareagują inne społeczności, w których haftowanie pozostaje żywą tradycją? Czy uznają one, że wybór reprezentanta ich rzemiosła został dokonany w ich imieniu, czy też będą utrzymywać, że wytwarzane przez nich wyroby są porównywalne albo nawet bardziej wartościowe i reprezentatywne, w związku z czym to właśnie one powinny być zostać wyróżnione? Obie wskazane wyżej sytuacje są jak najbardziej możliwe; w istocie, obydwa warianty wielokrotnie już występowały w praktyce. Valdimar Tr. Hafstein już w 2004 roku przekonywał, że zasady, na jakich dokonuje się tego rodzaju selekcji, stanowią bezpośrednie odzwierciedlenie natury dziedzictwa niematerialnego:

System ochrony dziedzictwa [...] bazuje na idei wykluczenia, przypisując wartość konkretnym rzeczom z wykluczeniem pozostałych, odwołując się do zestawu kryteriów, które zawsze będą niedookreślone. W tym względzie dziedzictwo oraz jego listy mają ze sobą wiele wspólnego, jako że i jedno, i drugie uzależnione jest od procesu selekcji, w przypadku obydwu ponadto dochodzi do odseparowania danego elementu od jego bezpośredniego otoczenia i kontekstu, w miejsce którego powoływany jest nowy kontekst, bazujący na odwołaniach do innych rzeczy wskazanych bądź wpisanych na listę. Nie powinno zatem dziwić, że procesowi tworzenia się dziedzictwa nieustannie towarzyszy proces tworzenia odpowiednich rejestrów (Hafstein 2009).

Interesująca jest również kwestia nominacji wielonarodowych. Kategoria ta powołana została w duchu współpracy pomiędzy narodami. W istocie poszczególne państwa i narody mają wiele wspólnych elementów kultury niematerialnej. W niektórych krajach współpraca układa się w wymienienie, a ich władze naprawdę potrafią podzielić się poszczególnymi elementami dziedzictwa. Za przykład posłużyć może chociażby lalkarstwo w Czechach i Słowacji, wpisane na Listę w 2016 roku, czy też technika *blue printing* – barwienia tkanin na niebiesko (indygo) oraz nanoszenia wzorów na tekstylia, dla której nominacja opracowywana jest obecnie przez szereg państw europejskich, tj. Austrię, Węgry, Czechy, Słowację i Niemcy. Technika pozostaje taka sama – zmieniają się jedynie wzory, w zależności od tego, skąd dane wyroby pochodzą. Jednak dla innych narodów współpraca w ramach wspólnej przestrzeni kulturowej nierzadko okazuje się być barierą nie do pokonania; przykładem może być tutaj choćby rejon Kaukazu. Istnieje też grupa wpisów wielonarodowych odnoszących się do elementów, które posiadają wspólne korzenie, ale w poszczególnych krajach znajdują wyraz w zupełnie odmienny sposób. Najbardziej szczególnym przypadkiem jest tutaj sokolnictwo. Jak do tej pory nominację w tym obszarze przedłożyło już 18 krajów, a nowe państwa dołączają do istniejącej nominacji niemal każdego roku (UNESCO 2017a). Wśród państw tych znalazły się: Arabia Saudyjska, Austria, Belgia, Czechy, Francja, Hiszpania, Katar, Maroko, Mongolia,

Republika Korei, Syryjska Republika Arabska, Węgry oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie. UNESCO wykorzystuje tę konkretną nominację jako wzorowy przykład dobrych praktyk w obszarze współpracy międzynarodowej, co zresztą jest prawdą. Niemniej jednak poszczególne przejawy żywej tradycji sokolnictwa i jego znaczenie kulturowe i społeczne we współczesnym świecie są zupełnie nieporównywalne, jeśli spojrzymy na sytuację w poszczególnych krajach. Innym ciekawym przykładem wpisu wielonarodowego, którego przedmiot bardzo trudno wyrazić zdefiniować, a sam wpis wydaje się obejmować bardzo szerokie spektrum tradycji krajowych, regionalnych i lokalnych, jest wpis o nazwie „Dieta śródziemnomorska”, obejmujący obszary od Grecji i Cypru po Hiszpanię i Maroko (UNESCO 2017b).

Sytuacji nie ułatwia fakt, że w przeciwieństwie do dóbr dziedzictwa wpisanych na Listę światowego dziedzictwa na mocy *Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* z 1972 roku poszczególne elementy kultury niematerialnej analizowane są przez ekspertów, którzy nie są w stanie fizycznie odwiedzić poszczególnych społeczności, w których żyją depozytariusze tego dziedzictwa, ani osobiście zapoznać się z danymi elementami oraz środowiskiem, w którym one występują. Zobowiązani są oni dokonać oceny wyłącznie na podstawie informacji zawartych w treści wniosku nominacyjnego, 10 fotografii oraz materiału wideo trwającego od 5 do 10 minut. Mechanizm ten funkcjonuje według ściśle określonych zasad; w momencie, gdy dany ekspert zapozna się z filozofią i językiem Konwencji, może on dokonać oceny i analizy każdego wniosku nominacyjnego, poczynawszy od wyrobu dywanów w Azji Środkowej, poprzez tradycyjne szkutnictwo Bliskiego Wschodu, afrykańskie rytuały przejścia czy europejską kulturę browarniczą, aż po kaligrafię na terenie Azji Wschodniej. Formularz nominacyjny zawiera bardzo dokładne instrukcje co do tego, w jaki sposób należy wypełniać poszczególne sekcje oraz jakie informacje będą przydatne osobom dokonującym oceny. Sekretariat regularnie aktualizuje formularze nominacyjne, pragnąc ułatwić zadanie osobom zgłaszającym. Wielu wnioskodawców jednak mimo wszystko nie jest w stanie postępować zgodnie z zaleceniami, podczas gdy inni potrafią doskonale opanować sposób formułowania swojej argumentacji. W efekcie sukces danej nominacji zależy nierzadko od umiejętności pisarskich i retorycznych autorów wniosku⁷.

⁷ Sposób realizacji zadań przez Komitet Międzyrządowy oraz sama procedura dokonywania wpisów były przedmiotem dyskusji i analizy, której autorami byli Ľubica Voľanská i Juraj Hamar – przedstawiciele Słowacji na posiedzeniach Komitetu Międzyrządowego (Hamar i Voľanská 2015).

Ewidencje krajowe

Listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdują swój odpowiednik na szczeblu krajowym w postaci ewidencji prowadzonych przez poszczególne państwa. Zgodnie z treścią *Dyrektyw operacyjnych* do Konwencji każde Państwo-Strona, pragnąc zapewnić odpowiednią identyfikację swojego dziedzictwa kulturowego celem jego ochrony, „sporządza, w sposób odpowiedni do własnej sytuacji, jeden lub kilka rejestrów niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium. Rejestry te [powinny być] regularnie uaktualniane” (UNESCO 2017e). Każde państwo wypełnia to zobowiązanie we właściwy dla siebie sposób. W przypadku niektórych krajów funkcjonuje tylko jedna ewidencja, podzielona na różne sekcje odzwierciedlające poszczególne domeny kultury niematerialnej. W innych państwach z kolei list jest kilka – lista reprezentatywna, lista elementów wymagających pilnej ochrony, jak również lista dobrych praktyk w dziedzinie ochrony dziedzictwa. Zasady dotyczące dokonywania wpisów oraz stopnia zaangażowania instytucjonalnego (np. zaangażowania centrów badawczych, muzeów itd.) są bardzo różne. W niektórych państwach stosowane jest podejście oddolne, kładące nacisk na inspirowanie społeczności do działania w charakterze głównych inicjatorów procesu nominacyjnego. Wśród powszechnie stosowanych warunkowań mających na celu zapewnienie właściwego prowadzenia ewidencji krajowych wymienić należy także regularne aktualizowanie ewidencji oraz zapewnienie uczestnictwa społeczności zrzeszających depozytariuszy tradycji; wpis do ewidencji krajowej stanowi też niezbędny warunek do złożenia nominacji na którąkolwiek z list UNESCO.

Republika Czeska prowadzi Listę niematerialnych przejawów tradycyjnej kultury ludowej Republiki Czeskiej (Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky). Lista ta opracowana została na wzór Listy reprezentatywnej UNESCO, z możliwością oznaczenia elementu już na tej liście uwzględnionego jako element wymagający pilnej ochrony bądź element utracony, w oparciu o okresowe aktualizacje przeprowadzane przez Narodowy Instytut Kultury Ludowej (Národní ústav lidové kultury). Z tej opcji jednak dotychczas nigdy nie skorzystano. Wpis elementu na listę krajową uzależniony jest ponadto od jego obecności na regionalnej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Listy te wzorowane są przede wszystkim na ewidencji krajowej i również mają charakter list reprezentatywnych. Pytanie brzmi jednak, czy listy regionalne i krajowe powinny być postrzegane jako wybór najznamienszych przejawów kultury, bazujący na centralnym kryterium reprezentatywności, czy też jako inwentarze stanowiące odzwierciedlenie kulturowego bogactwa całego kraju i uwzględniające regionalne bądź lokalne odmiany tych samych przejawów kultury.

Mimo że UNESCO zawsze działa na rzecz tworzenia przestrzeni umożliwiającej stosowanie różnorodnych interpretacji, na szczeblu globalnym stosowana jest jednak ta sama metodologia i terminologia. Przyjrzyjmy się teraz bliżej jednemu z wyzwań będących konsekwencją tego rodzaju unifikacji oraz sposobom, w jaki zdecydowały mu się stawić czoła władze Republiki Czeskiej. Podstawowe znaczenie ma tutaj terminologia. Pojęcie niematerialnego dziedzictwa kulturowego zastąpiło koncepcją „tradycyjnej kultury ludowej”. Jej definicję znaleźć można w *Wytycznych metodologicznych dotyczących prowadzenia Listy niematerialnych przejawów tradycyjnej kultury ludowej Republiki Czeskiej* (Ministerstvo kultury 2012) oraz w treści innych dokumentów rządowych i źródeł prawa. W pełni odpowiada ona definicji niematerialnego dziedzictwa kulturowego zawartej w treści *Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Jednak mimo że obydwie te definicje są identyczne, skojarzenia, jakie czeska wersja omawianego pojęcia wywołuje wśród Czechów – wliczając w to niektórych ekspertów – niekoniecznie muszą odpowiadać sposobowi, w jaki koncepcja niematerialnego dziedzictwa kulturowego postrzegana jest w skali globalnej. Jest tak przede wszystkim dlatego, że zastosowano tam pojęcie „ludowy”, które w pewnym sensie wydaje się ograniczać zakres pojęcia „niematerialne dziedzictwo kulturowe” wyłącznie do kultury ludowej i tradycyjnej, występującej przede wszystkim wśród ludności wiejskiej oraz klasy robotniczej. Takie postrzeganie tego zagadnienia wynika z doświadczeń historycznych Europy Środkowej i Wschodniej, a na jego kształt wpływa także podejście miejscowych etnografów do kultury tradycyjnej i ludowej. Zgodnie z wytycznymi UNESCO pojęcie niematerialnego dziedzictwa kulturowego obejmuje także elementy, które nie są uznawane za część kultury ludowej w znaczeniu, w jakim termin ten stosowany jest w Europie Środkowej, ale które uznaje się za źródło tożsamości kulturowej i społecznej, jak ma to miejsce w przypadku przejawów życia kulturalnego będących przedmiotem nauk akademickich bądź też w przypadku wysoko wyspecjalizowanych form rzemiosła. Przykładami tego rodzaju elementów mogą być choćby kaligrafia, kultura browarnicza, kultura związana z piciem kawy, sztuki walki czy joga. Dlatego właśnie eksperci z Narodowego Instytutu Tradycyjnej Kultury Ludowej (Národní rada pro tradiční lidovou kulturu) muszą mierzyć się z licznymi wyzwaniami w związku z procesem składania wniosków nominacyjnych dotyczących wpisu na listę krajową. Niektóre z nominowanych elementów spełniają kryteria definicji niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ale nie dadzą się w sposób jednoznaczny sklasyfikować jako „ludowe”, co wywołuje zamieszanie i daje asumpt do licznych dyskusji. Mimo to jednak wszelkie wątpliwości udawało się do tej pory rozstrzygać na korzyść wnioskujących, przez co za każdym razem nominowane elementy wpisywane były do ewidencji.

Znaleźć się na liście...

Wyjaśniewszy podstawowe kwestie dotyczące Listy reprezentatywnej oraz ewidencji krajowych, warto przyjrzeć się temu, jak funkcjonują poszczególne elementy po wpisaniu ich na listę. Niestety, konsekwencje dokonania wpisu mogliśmy na razie obserwować tylko przez niecałą dekadę, a dokładnie od 2008 roku. Okres ten nie wydaje się wystarczająco długi, żeby pozwolić na obiektywną ocenę omawianego zagadnienia. Jednak w przypadku niektórych elementów można już w tym momencie poczynić pewne spostrzeżenia. Zawarte poniżej wnioski natury ogólnej uzupełniają konkretne przykłady z terytorium Republiki Czeskiej.

Po pierwsze, wśród pozytywnych konsekwencji wpisu na listę wymienić należy wzrost rozpoznawalności niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności zaś poszczególnych, wpisanych na listę elementów. To z kolei sprawia, że poszczególne społeczności zaczynają bardziej doceniać swoje dziedzictwo kulturowe, a ponadto inspiruje innych do poszukiwania własnych korzeni. W tym względzie wpis na listę można porównać do zdobycia cennej nagrody. Depozytariusze tradycji oraz władze państwowe, którym podlegają, odczuwają satysfakcję z tego rodzaju wyróżnienia i nabierają przekonania, że ich kultura uznawana jest przez resztę świata za cenną. Przekonanie to wzmacnia ich własne poczucie przynależności i sprawia, że zacieśnieniu ulegają więzy łączące ich z lokalnymi tradycjami oraz z innymi członkami społeczności. Wpis na listę może stać się źródłem niezmierniej dumy dla samych depozytariuszy tradycji. Inną zaletą omawianego mechanizmu jest fakt, że zachęca on do dyskusji na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego na wielu różnych szczeblach, wliczając w to także władze państwowe oraz media.

Co więcej, jeden wpis może prowadzić do kolejnych, a określona społeczność może stać się przykładem dla innych, które będą chciały pójść w jej ślady. Należy także zauważyć, że położenie odpowiedniego akcentu na dany element pozwala zwrócić uwagę odbiorców na cały szereg innych zjawisk, np. na hafciarstwo czy obrzędowość, którym towarzyszą konkretne przejawy sztuki ludowej będące przedmiotem danego wpisu. Ten efekt zwielokrotniający zaobserwowano już w wielu krajach, w tym w Czechach. W 2005 roku „*Slovácko verbuňk* – taniec rekrutów” uznany został za Arcydziedzictwo Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości. W 2008 roku proklamacja ta przyniosła efekt w postaci wpisu na Listę reprezentatywną. *Verbuňk* to taniec solowy wykonywany przez mężczyzn w regionie etnograficznym znanym jako Slovácko, położonym na południowym wschodzie Czech. Na sąsiadującej z tym regionem Wołoszczyźnie spotyka się inny tradycyjny solowy taniec wykonywany przez mężczyzn, znany jako *odzemek*, który jednak narodził się w zupełnie innych okolicznościach historycz-

nych i etnograficznych, przez co także i jego charakter jest wyraźnie odmienny. Kiedy taniec *verbuňk* został wpisany na Listę, uaktywniły się środowiska tancerzy praktykujących taniec *odzemek*, którzy wierzyli, że także ich tradycja zasługuje na taką samą uwagę i uznanie. Zwrócili się oni ze stosownym apelem do władz Skansenu Morawskiej Wołoszczyzny, który udostępniał im przestrzeń dla potrzeb prezentacji tańca *odzemek* od momentu swojego powstania w 1925 roku, następnie zaś rozpoczęli oddolne starania na rzecz ochrony swojej tradycji, mające na celu doprowadzenie do wpisania jej na Listę reprezentatywną. Wśród zastosowanych środków ochrony wymienić należy założenie specjalnego centrum dokumentacji w ramach skansenu, gromadzenie dokumentów, takich jak zdjęcia czy publikacje prasowe, oraz rozpoczęcie programu systematycznego rejestrowania nagrań wideo dokumentujących różne wydarzenia związane z taneczną tradycją. Ponadto organizowano różnego rodzaju seminaria dla wykonawców tego tańca, a nawet zainicjowano Szkołę Młodych Tancerzy. Każdego roku kurs ten kończą kolejni tancerze, którzy następnie rozwijają swoje zdolności w ramach lokalnych grup tańca ludowego. Dyrektor Skansenu Morawskiej Wołoszczyzny powołał do życia Radę ds. Wołoskiego *Odzemka* (Rada pro valašský odzemek), organ doradczy składający się z byłych i obecnych tancerzy, mistrzów i nauczycieli tego tradycyjnego tańca oraz organizatorów wydarzeń folklorystycznych i etnologów. Tancerze regularnie wykonują *odzemek* na terenie muzeum podczas rozmaitych publicznych imprez; od lat 80. XX wieku muzeum organizuje także specjalny konkurs taneczny. *Odzemek* został wpisany na Listę niematerialnych przejawów tradycyjnej kultury ludowej Republiki Czeskiej w 2012 roku. Ministerstwo Kultury (Ministerstvo kultury České republiky) przedłożyło nominację na Listę reprezentatywną, przy czym jej dalsze procedowanie uzależnione jest od rozwoju współpracy z innymi krajami rejonu Karpat, a więc z Polską, Słowacją, Ukrainą oraz Rumunią. Jak do tej pory jednak *odzemek* nie został nominowany na Listę UNESCO.

Innym skutkiem, jaki może wywołać proces nominacji, jest zwiększone zaangażowanie władz państwowych oraz depozytariuszy dziedzictwa na rzecz ochrony danego elementu. Od momentu dokonania wpisu sytuacja, w której dany element ulega degeneracji bądź zanikowi, nie jest już bowiem postrzegana jako naturalny proces porzucenia czegoś, co z punktu widzenia lokalnej społeczności jest przestarzałe czy bezwartościowe; teraz sytuacja taka równoznaczna jest z przyzwoleniem, aby uszczerbku doznawała żywotność niematerialnego dziedzictwa kulturowego jako takiego.

Mimo to jednak mechanizm wpisywania elementów dziedzictwa do właściwych ewidencji ma też swoje negatywne strony. Przede wszystkim z chwilą wpisania danego elementu na listę zaczyna on przyciągać uwagę władz państwowych, mediów, środowiska akademickiego oraz innych instytucji zajmujących się tworzeniem różnego rodzaju dokumentacji, szczególnie placówek muzealnych.

W konsekwencji zmieniają się „warunki bytowe” tego elementu. Przestaje on być wyłącznie własnością społeczności, z której się wywodzi, a za różne aspekty jego ochrony odpowiedzialność przejmują rozmaite podmioty. Sama dbałość i zainteresowanie są rzecz jasna zjawiskiem pozytywnym, ale w pewnych warunkach mogą one przynieść szkodliwe konsekwencje, które mogą okazać się nieodwracalne. Po pierwsze, występujący dawniej proces naturalnego przekazywania dziedzictwa z pokolenia na pokolenie oraz jego ochrony może przekształcić się w proces w pełni świadomy i sztuczny, podporządkowany założeniom planu ochrony dziedzictwa. Ingerencja instytucjonalna może występować na wielu poziomach i w rozmaitych okolicznościach; przykładowo, badacze i specjaliści będą odwiedzali daną okolicę o wiele częściej niż zwykle, chcąc rozbudowywać dokumentację danego przejawu lokalnej kultury i monitorować jego rozwój; tworzone mogą być także specjalne organy doradcze i grupy ekspertów, mające w założeniu pomagać lokalnej społeczności zapewnić lepszą ochronę ich własnego dziedzictwa. W zależności od indywidualnych uwarunkowań panujących na terenie danego kraju oraz od charakteru wpisanego na listę elementu zmiany mogą okazać się niezauważalne, ale mogą też skutkować całkowitym podporządkowaniem danego elementu wymogom podmiotów zewnętrznych⁸.

Co więcej, w momencie, gdy instytucje eksperckie zaczynają ingerować w żywe tradycje, a eksperci inicjują różnego rodzaju dyskusje na ich temat, świadomość samych depozytariuszy dziedzictwa także zaczyna się zmieniać. W efekcie zmiana statusu dziedzictwa kulturowego powoduje, że także i żywa tradycja zaczyna ulegać przemianom, zyskując zupełnie inną rangę niż wcześniej. Lokalne społeczności z dnia na dzień zaczynają silnie akcentować i świadomie chronić swoje dziedzictwo, przez co zaczyna powstawać jego nowy kanon, a samo dziedzictwo staje się coraz bardziej sformalizowane, co z kolei prowadzi do zaniku spontanicznego charakteru procesu przekazywania go kolejnym pokoleniom⁹. Socjolog Anthony Giddens (1999) definiuje dziedzictwo kulturowe jako coś „odciętego od krwioobiegu tradycji”, rozumianego jako „istota doświadczeń życia codziennego”. Zmienność stanowi jedną z najważniejszych cech kultury tradycyjnej. Każda osoba praktykująca tradycyjne zwyczaje wnosi coś od siebie, wpływa na ich ogólny zarys poprzez stosowane przez siebie formy ekspresji. Kultura tradycyjna również ulega przemianom w czasie i przestrzeni, odzwiercie-

⁸ O ile w przypadku tradycyjnej obrzędowości zainteresowanie oraz zaangażowanie ze strony osób pochodzących spoza danej społeczności może mieć katastrofalne skutki, o tyle w przypadku rzemiosła taka sytuacja może pozytywnie przyczyniać się do jego popularyzacji. Jednak nawet w tym przypadku potencjalne korzyści mają swoje granice.

⁹ Pracownicy i eksperci UNESCO zdają sobie sprawę z zagrożeń, jakie niesie za sobą formalizacja dziedzictwa. Aspekt ten jest bardzo wnikliwie badany w ramach procesu oceny poszczególnych wniosków nominacyjnych. Nigdy jednak nie da się przewidzieć wszystkich możliwych konsekwencji.

dlając zmieniające się potrzeby i preferencje swoich depozytariuszy oraz panujące uwarunkowania polityczne, społeczne i ekonomiczne. Intensyfikacja ochrony dziedzictwa (poprzez zamieszczanie wpisów na listach o zasięgu regionalnym, krajowym bądź światowym) zwiększa ryzyko utraty spójności oraz naturalnej zmienności tego dziedzictwa. Widać to chociażby na przykładzie poszukiwania „właściwej” formy. W wielu przypadkach w momencie wpisania danego elementu na Listę reprezentatywną depozytariusze tego elementu wszczynali spory na temat „właściwego”, „prawidłowego” kształtu zwyczajów, tańców czy innych przejawów folkloru. W efekcie zamiast jednocić społeczności skupione wokół wspólnego dziedzictwa, dokonanie wpisu nierzadko powoduje, że stają się one wewnętrznie skłócone i skonfliktowane.

W przypadku „Pochodu Królów w południowo-wschodnich Czechach”¹⁰ wpisanie elementu do ewidencji pozwoliło zjednoczyć się mieszkańcom czterech pobliskich wsi, mimo że dawniej ośrodki te często rywalizowały ze sobą. Niemal natychmiast po dokonaniu wpisu Narodowy Instytut Kultury Ludowej powołał organ doradczy złożony z depozytariuszy tradycji, przedstawicieli lokalnych społeczności oraz ekspertów z regionalnych muzeów i innych osób zaangażowanych w proces organizacji festiwalu. Krok ten doprowadził do powstania platformy, w ramach której wszystkie cztery społeczności mogły prowadzić dialog i planować wspólne wydarzenia związane z lokalną tradycją; kwestie innych, pokrewnych tradycji natomiast nie były tam raczej dyskutowane¹¹. Mimo to organ doradczy zaobserwował także konflikty i spory związane z kwestią przynależności przedmiotowego elementu dziedzictwa oraz z jego właściwym sposobem prezentacji. Stało się tak w momencie, gdy osoba sympatyzująca z mieszkańcami jednej z wsi oskarżyła depozytariuszy dziedzictwa z innej wsi o to, że ich obrzędowość odbiega od tradycyjnie przyjętych wzorców¹². Osoba ta zasugerowała, że wspomniana wieś powinna zostać wykreślona z listy, mimo że sam wniosek nominacyjny nie wskazywał na konieczność zachowania jednolitej tradycji i sformułowany był z poszanowaniem różnic występujących w tym zakresie na szczeblu lokalnym.

¹⁰ Omawiany element wpisano na listę w 2011 roku.

¹¹ Przykładem może być prezentacja Pochodu Królów podczas międzynarodowego festiwalu folklorystycznego zorganizowanego przez Narodowy Instytut Kultury Ludowej (2012) czy też msza odprawiona w lokalnym kościele dla pielgrzymów, podczas której błogostawiono jeźdźców oraz pochody odbywające się we wszystkich czterech wioskach (2014).

¹² Przedstawione obiekty, oparte na osobistych przekonaniach i doświadczeniach mieszkańców jednej wsi, dotyczyły w szczególności tego, że jeźdźcy uczestniczą w procesji więcej niż raz w życiu, że niektórzy z nich mają ponad 30 lat oraz że data festiwalu uległa zmianie i że zamiast w maju odbywa się on we wrześniu. W każdej z czterech omawianych wsi obrzędowość rozwijała się pod wpływem panujących warunków historycznych oraz zgodnie z potrzebami depozytariuszy tradycji – czyli dokładnie w taki sposób, o jakim mówi sama Konwencja. W epoce ustroju socjalistycznego, jaki panował w Czechosłowacji w latach 1948–1989, we wszystkich dziedzinach życia zaszły daleko idące zmiany; także kultura ludowa musiała jakoś odpowiedzieć na te zmiany i ewoluować.

Innym przykładem może być taniec rekrutów znany jako *verbuňk*. Organ doradczy złożony z depozytariuszy tradycji, ekspertów oraz kierowników ludowych zespołów tanecznych został powołany do życia przy Narodowym Instytucie Kultury Ludowej dokładnie z tych samych przyczyn, co w przypadku Pochodu Królów. W miarę jak taniec *verbuňk* staje się coraz bardziej popularny, zaczyna on pojawiać się także w wioskach i regionach, w których tradycja ta dawno już zanikła, a nawet w takich, w których nigdy nie istniała. Wielu nowych tancerzy pragnie wziąć udział w ogólnokrajowym konkursie, który jednak realizowany jest wedle precyzyjnie sformułowanych zasad, obejmujących m.in. odpowiedni ubiór oraz konieczność wyboru regionalnego wariantu choreografii tanecznej, który musi być wykonywany we właściwy sposób¹³. W efekcie tancerze pochodzący z regionu, w którym nie występuje żadna konkretna odmiana tańca *verbuňk*, zmuszeni są wybrać wariant mający swoje korzenie w innym regionie kraju. Organ doradczy następnie omawia takie kwestie, jak to, czy w takich przypadkach tancerze mają prawo przywdziać strój ze swoich rodzinnych okolic, czy też powinni wystąpić w wypożyczonym stroju z regionu, z którego pochodzi wykonywana przez nich odmiana tańca. W związku z powyższym z jednej strony nad „czystością” tańca czuwają eksperci i wybrane grupy depozytariuszy tradycji, z drugiej jednak ich działania – jako podmiotów zewnętrznych – w sposób bezpośredni wpływają na spontaniczny rozwój tradycji, ograniczając możliwość ekspresji wśród jej depozytariuszy. Instytucje eksperckie nie pełnią już zatem roli zwykłych obserwatorów czy badaczy, ale zaczynają bezpośrednio uczestniczyć w procesie formowania się tradycji.

Innym dobrze poznanym sposobem, w jaki wpisanie danego elementu dziedzictwa – zarówno materialnego, jak i niematerialnego – na listę wpływa na jego funkcjonowanie jest nadmierny wzrost przemysłu turystycznego. Listy dziedzictwa kulturowego działają bowiem niczym magnes. Po raz kolejny należy stwierdzić, że taki stan rzeczy ma zarówno zalety, jak i wady. Budowanie świadomości jest jednym z zasadniczych celów funkcjonowania list dziedzictwa; pod tym względem sprawdzają się one znakomicie. Niestety, w efekcie wpisany na listę element zaczyna być postrzegany jako coś sensacyjnego, a oczekiwania turystów mogą okazać się nie do zniesienia, prowadząc do zniszczenia najbardziej cennych aspektów tradycji i zmieniając ją w zwyczajną atrakcję turystyczną pozbawioną jakiegokolwiek głębszego znaczenia. Wiele zależy tutaj od tego, na ile sami depozytariusze danej tradycji będą skłonni pozwolić, aby taka zmiana nastąpiła, ale nierzadko nie będą oni w stanie zapobiec takiemu obrotowi spraw, jako że reputacja, jaką cieszy się ich dziedzictwo kulturowe, zaczyna żyć własnym życiem.

¹³ Od 1986 roku ogólnokrajowy konkurs organizowany jest przez Narodowy Instytut Kultury Ludowej.

Pochód Królów na festiwalu Navalis w Pradze, 2015. Fot. Martin Divíšek, Pražský deník.

Mimo że takie sytuacje występują jedynie sporadycznie, niektóre społeczności odnoszą się sceptycznie do pomysłu uwzględnienia swojego dziedzictwa na liście, praktykując swoje tradycje z dala od wścibskich oczu. W 2012 roku składająca się z około dziesięciu wsi społeczność zlokalizowana we wschodniej części Czech otrzymała od Narodowego Instytutu Kultury Ludowej propozycję sporządzenia nominacji procesji św. Mikołaja, charakterystycznych ze względu na noszone przez ich uczestników maski, do ewidencji krajowej (a więc nawet nie na Listę UNESCO!). Procesje te są jednymi z najlepiej zachowanych i jednocześnie najbardziej archaicznych obrzędów na całej Wołoszczyźnie. Jednak sołtysi oraz przedstawiciele wiosek niemal jednogłośnie odrzucili ten pomysł, wyrażając zarazem pragnienie, aby zostawiono ich społeczność w spokoju, tak aby mogli chronić swoje tradycje w sposób, jaki oni sami uznają za stosowny. W ich opinii z wpisem na listę wiązałoby się więcej zagrożeń niż korzyści. Głównym argumentem była obawa nadmiernego zainteresowania ze strony różnych ekspertów, a także ryzyko ingerencji ze strony władz państwowych, z powodu których lokalna społeczność mogłaby nie być w stanie kontynuować swoich tradycji zgodnie z własnymi życzeniami. Należy jednak wskazać, że tego rodzaju sytuacje należą do rzadkości. Pragnienie umieszczenia przejawu lokalnego dziedzictwa na liście może mieć wiele przyczyn; wśród nich wymienić można szczere przekonanie co do słuszności idei realizowanych przez istniejący system, jak również wiarę w wyjątkowość lokalnych, regionalnych bądź narodowych tradycji. Inne przyczyny to chociażby pragnienie zwiększenia rozpoznawalności swojego kraju na świecie, przyciągnięcie turystów czy też powody natury politycznej bądź dyplomatycznej.

Z kwestią turystyki oraz wykorzystywania dziedzictwa w celach rozrywkowych łączy się inny problem – przenoszenie wpisanych na listę elementów z ich naturalnego otoczenia w inne miejsca z uwagi na popyt ze strony podmiotów zewnętrznych. Zamieszczony w tym tomie tekst autorstwa Adiny Hulubas i zawarty tam opis zmian, jakim ulegał na przestrzeni lat rytuał o nazwie *Căluș*, stanowi doskonały przykład omawianego procesu¹⁴. Prezentowanie wpisanych na listę dziedzictwa elementów w oderwaniu od ich naturalnego kontekstu może być wynikiem starań organizacji odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa, np. ministerstwa kultury¹⁵. Taka sytuacja zazwyczaj jest dyktowana chęcią przedstawienia danego zjawiska szerszej publiczności, zwiększenia świadomości jego istnienia

¹⁴ Zob. tekst Adiny Hulubas pt. „Działania na rzecz zapewnienia zrównoważonej przyszłości niematerialnego dziedzictwa kulturowego Rumunii: korzyści i czynniki ryzyka”, s. 440 w niniejszym tomie.

¹⁵ Niemal natychmiast po wpisaniu na listę Pochodu Królów procesja z udziałem koni została zaprezentowana publiczności podczas międzynarodowego festiwalu folklorystycznego w miejscowości Strážnice. Festiwal ten organizowany jest przez Narodowy Instytut Kultury Ludowej, a omawiane wyżej wydarzenie zostało zaplanowane jako swego rodzaju święto z okazji wpisania elementu na Listę reprezentatywną i miało służyć także jego promocji.

bądź też promowania samego procesu rejestracji przejawów dziedzictwa. W miarę jak poszczególne elementy stają się powszechnie znane i zyskują popularność rośnie także ich atrakcyjność, a depozytariusze dziedzictwa otrzymują oferty i zaproszenia do wykonywania tradycyjnych tańców, muzyki czy obrzędów poza swoimi rodzinnymi okolicami, z dala od tradycyjnych lokalizacji oraz w innym niż zwykle terminie. Sytuacje takie mogą mieć miejsce sporadycznie, ale może to też stać się regułą, co w ekstremalnych przypadkach może doprowadzić do zupełnego odarcia danej tradycji z kontekstu.

W Czechach tego rodzaju sytuacja miała miejsce w 2015 roku, kiedy to organizatorzy festiwalu Navalis, odbywającego się co roku w Pradze ku czci św. Jana Nepomucena, poprosili depozytariuszy tradycji Pochodu Królów, aby ci wystąpili podczas organizowanej wówczas procesji¹⁶. Mieszkańcy wsi oraz jeźdźcy pochodzący z trzech wsi wpisanych na Listę reprezentatywną przyłączyli się do procesji religijnej, którą poświęcił kardynał Dominik Duka; procesję pozdrowili także burmistrz Pragi oraz posłowie i senatorowie. Pochód Królów był dla mieszkańców Pragi oraz turystów niecodziennym widowiskiem. Jednak kiedy Ministerstwo Kultury dowiedziało się, że członkowie społeczności przyjęli ofertę organizatorów, natychmiast poprosiło ich o zmianę decyzji. Zdaniem ministerstwa praktykowanie danego elementu poza jego naturalnym środowiskiem i w oderwaniu od oryginalnego kontekstu stanowi naruszenie zobowiązań podjętych wobec UNESCO w momencie złożenia wniosku nominacyjnego oraz w momencie dokonania wpisu. Jednak sami depozytariusze dziedzictwa nie podzielili tej opinii. Pochód Królów zaprezentowano na ulicach Pragi już w 1895 roku podczas Czechosłowackiej Wystawy Etnograficznej; także i w pierwszej połowie XX wieku wydarzenie takie miało miejsce kilkukrotnie, a pochód obserwowali m.in. przedstawiciele ówczesnych elit politycznych. Z punktu widzenia depozytariuszy tradycji zorganizowanie procesji w stolicy oznaczało wyjątek, na który zgodzili się przez wzgląd na swą dumę oraz pragnienie zaprezentowania swojego dziedzictwa kulturowego szerszej publiczności; pragnęli oni ponadto przeżyć przygodę, której wspomnienie przetrwałoby na długie lata w pamięci całej społeczności. Podejmując decyzję, wzięli oni pod uwagę opinie i doświadczenia swoich przodków. Jeśli zatem spojrzymy na całą sytuację z punktu widzenia omawianych w niniejszym artykule kwestii, to powinniśmy zadać sobie następujące pytanie: kto ma prawo decydować o tym, w jaki sposób wpisane na listę elementy powinny być prezentowane? Czy decyzja powinna leżeć w gestii ministerstwa oraz instytucji eksperckich?

¹⁶ Pomysł zainicjowali depozytariusze tradycji z jednej ze wsi, którzy zaoferowali swój udział podczas przypadkowego spotkania z organizatorem festiwalu. Pomysł ten wzbudził zainteresowanie organizatora, a negocjacje doprowadziły ostatecznie do zawarcia umowy, na mocy której jeźdźcy z trzech spośród czterech wsi wskazanych we wniosku nominacyjnym jako społeczność depozytariuszy dziedzictwa mieli zaprezentować Pochód Królów podczas festiwalu Navalis.

Za takim rozwiązaniem przemawia fakt, że to właśnie te podmioty biorą na siebie odpowiedzialność za ochronę danego elementu w takiej postaci, w jakiej został on opisany w dokumentacji nominacyjnej. Czy zatem powinny one podejmować decyzje w tych kwestiach? Czy jest rzeczą właściwą przyglądać się starannie poszczególnym przejawom dziedzictwa i pilnować, aby sama społeczność nie wprowadzała żadnych zmian, ani nie prezentowała ich w sposób odpowiadający swoim własnym preferencjom? Na tej samej zasadzie warto zapytać, czy depozytariusze nadal mogą robić to, co chcą z przejawami swojego własnego dziedzictwa, nawet jeśli mogłoby to nieść za sobą negatywne konsekwencje dla jego charakterystycznej złożoności? W przypadku opisanym powyżej obydwie strony wydają się mieć – z perspektywy przepisów Konwencji – swoje racje.

W niniejszym artykule postawionych zostało wiele pytań, na które póki co nie ma odpowiedzi; opisano też wiele sytuacji, dla których nadal brakuje zadowalających rozwiązań. Nasze doświadczenia wciąż są dość ograniczone. Każdego roku jednak w trakcie wdrażania postanowień Konwencji uczymy się czegoś nowego. Już teraz widzimy, że samo uwzględnienie poszczególnych przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego na liście dziedzictwa nie zapewni jego zrównoważonego rozwoju. Działania takie pomogą jednak w instytucjonalizacji dziedzictwa, uwydatniając sam fakt jego istnienia i potencjalnie przyciągając nowe osoby, które będą owo dziedzictwo kontynuować. Pytanie brzmi jednak, czy prowadzenie rejestrów tego rodzaju pomoże zapewnić niezmałowany, naturalny rozwój dziedzictwa kulturowego? W chwili obecnej wydaje się, że nie. Proces opracowywania tekstu Konwencji oraz *Dyrektyw operacyjnych* był żmudny i długotrwały. Musiało minąć kilka dziesięcioleci, podczas których przeprowadzono setki godzin dyskusji i przedstawiono niezliczoną ilość dokumentów pełnych wstępnych pomysłów i koncepcji. Oznacza to, że równie wielki wysiłek należy poświęcić na przeanalizowanie tego, w jaki sposób wdrażanie Konwencji wpływa na niematerialne dziedzictwo kulturowe oraz jakie konsekwencje niesie ono za sobą dla tradycyjnej kultury, którą w tym artykule traktujemy jako odrębny byt. Analiza ta powinna doprowadzić do przedstawienia propozycji, które z kolei prowadzić będą do ponownej oceny całego systemu oraz do opracowania rozwiązań przybliżających nas do realizacji wizji, które legły u podstaw samej Konwencji.

Bibliografia

- Aikawa, Noriko. 2004. „A Historical Overview of the Preparation of the UNESCO International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [Prace nad kształtem międzynarodowej Konwencji UNESCO

w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego: zarys historyczny]". *Museum International* 56 (1–2): 137–49.

Foster, Michael Dylan. 2011. „The UNESCO Effect: Confidence, Defamiliarization, and a New Element in the Discourse on a Japanese Island [Efekt UNESCO: zaufanie, defamiliaryzacja i nowy element w dyskusji pochodzący z japońskiej wyspy]”. *Journal of Folklore Research* 48 (1): 63–107.

Giddens, Anthony. 1999. *Runaway World: How Globalisation Is Reshaping Our Lives* [Uciekający świat: jak globalizacja kształtuje nasze życie]. London: Profile.

Hafstein, Valdimar Tr. 2009. „Intangible Heritage as a List: From Masterpieces to Representation [Dziedzictwo niematerialne jako lista: od arcydzieł do reprezentacji]”. W *Intangible Heritage* [Niematerialne dziedzictwo], pod redakcją Laurajane Smith i Natsuko Akagawy, 93–111. New York: Routledge.

Hamar, Juraj i Ľubica Voľanská. 2015. „Between Politics, Science and Bearers: Implementation of the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [Między polityką, nauką i depozytariuszami: wdrażanie Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. *Národopisná revue* 25 (5): 35–46.

Kurin, Richard. 2004. „Safeguarding Intangible Cultural Heritage in the 2003 UNESCO Convention: A Critical Appraisal [Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Konwencji UNESCO z 2003 roku: ocena krytyczna]”. *Museum International* 56 (1–2): 66–77.

Ministerstvo kultury. 2012. „Methodological Guidelines for Maintaining the ‘List of Intangible Elements of Traditional Folk Culture of the Czech Republic’ [Metodologiczne wytyczne dotyczące prowadzenia Listy niematerialnych przejawów tradycyjnej kultury ludowej Republiki Czeskiej]”. Data dostępu: 24 stycznia 2017. <https://www.mkcr.cz/the-list-of-intangible-elements-of-traditional-folk-culture-of-the-czech-republic-1468.html?lang=en>.

Románková, Eva. 2016. „Proměny tradiční lidové kultury v souvislostech snah o její ochranu a revitalizaci (na příkladu lidového oděvu a tance na Valašsku) [Przemiany kultury ludowej w kontekście jej rewitalizacji i ochrony na przykładzie tańców i strojów ludowych na Wołoszczyźnie]”. Praca doktorska, Brno: Uniwersytet im. Masaryka.

UNESCO. 2013a. „Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Eighth session, Baku, Azerbaijan, 2 to 7 December 2013, Decisions [Międzypaństwowy Komitet ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, 8. sesja, Baku, Azerbejdżan, 2–7 grudnia 2013 r., Decyzje]”.

<http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ITH-13-8.COM-Decisions-EN.doc>.

UNESCO. 2013b. „Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Eighth session, Baku, Azerbaijan, 2 to 7 December 2013, Report of the Subsidiary Body on Its Work in 2013 and Examination of Nominations for Inscription on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity [Międzypaństwowy Komitet ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, 8. sesja, Baku, Azerbejdżan,

- 2–7 grudnia 2013 r., Raport Zespołu Pomocniczego z działań podejmowanych w 2013 roku i analiza wniosków nominacyjnych w sprawie wpisu na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości”. <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ITH-13-8.COM-8+Add.2-EN.doc>.
- UNESCO. 2016a. „Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Eleventh session, Addis Ababa, Ethiopia, 28 November to 2 December 2016, Decisions [Międzyrządowy Komitet ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, 11. sesja, Addis Abeba, Etiopia, 28 listopada – 2 grudnia 2016 r., Decyzje]”. <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ITH-16-11.COM-Decisions-EN.docx>.
- UNESCO. 2016b. „Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Eleventh session, Addis Ababa, Ethiopia, 28 November to 2 December 2016, Examination of Nominations for Inscription on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity [Międzyrządowy Komitet ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, 11. sesja, Addis Abeba, Etiopia, 28 listopada – 2 grudnia 2016 r., Analiza wniosków nominacyjnych w sprawie wpisu na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości]”. <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ITH-16-11.COM-10.b-EN.docx>.
- UNESCO. 2017a. „Falconry, a Living Human Heritage [Sokolnictwo – żywe dziedzictwo ludzkości]. Data dostępu: 24 stycznia. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/RL/falconry-a-living-human-heritage-01209>.
- UNESCO. 2017b. „Mediterranean Diet [Dieta śródziemnomorska]”. Data dostępu: 24 stycznia. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/RL/mediterranean-diet-00884>.
- UNESCO. 2017c. „Meetings on Intangible Cultural Heritage (Co-)Organized by UNESCO [Spotkania dotyczące niematerialnego dziedzictwa kulturowego (współ)organizowane przez UNESCO]”. Data dostępu: 9 stycznia. http://www.unesco.org/culture/ich/en/events?categ=2017&country=&keyword=&field_office=&domain=&safe_meas=&text=.
- UNESCO. 2017d. „Operational Directives for the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [Dyrektywy operacyjne w zakresie wdrażania Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ICH-Operational_Directives-6.GA-PDF-EN.pdf.
- UNESCO. 2017e. „Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [Tekst Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. Data dostępu: 24 stycznia. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention>.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe i zrównoważony rozwój: studium przypadku przestrzeni kulturowej Suiti na Łotwie

Anita Vaivade*

* Adiunkt, badacz, Łotewska Akademia Kultury (Latvijas Kultūras akadēmija), Ryga, Łotwa, e-mail: anita.vaivade@lka.edu.lv.

Nominacja Suiti i plan ochrony jasno pokazują, że polityka kulturalna, polityka edukacyjna i polityka rozwoju regionalnego muszą być ze sobą powiązane, jak również podkreślają znaczenie holistycznego podejścia do ochrony przestrzeni kulturowych.

Suiti to społeczność licząca około 2 tys. osób o korzeniach Suiti, cechująca się charakterystycznymi tradycjami kulturowymi i wyznawaniem wiary katolickiej, zamieszkująca zachodnią część Łotwy w pobliżu Morza Bałtyckiego (UNESCO 2016d). Zainteresowanie działaniami UNESCO w zakresie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego wyraziła jeszcze przed stworzeniem na Łotwie krajowej polityki i ewidencji NDZK. Po przyjęciu krajowego prawa dotyczącego *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* w listopadzie 2004 roku Łotwa złożyła w styczniu 2005 roku dokument o jej akceptacji, stając się ósmym krajem, który dołączył do Konwencji. W trakcie opracowywania i omawiania dokumentów dotyczących polityki krajowej przywódcy społeczności Suiti, w szczególności Grigorij Rozentāls, postanowili skorzystać z doświadczeń innych społeczności uczestniczących w programach UNESCO dotyczących NDZK, poczynając od najbliższych sąsiadów: społeczności Kihnu w Estonii, której przestrzeń kulturowa została uznana za Arcydzieło Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości w roku 2003 (UNESCO 2016b)¹. W październiku 2007 roku zorganizowano wspólną wizytę, w której uczestniczyli członkowie społeczności oraz przedstawiciele Ministerstwa Kultury Republiki Łotewskiej (Latvijas Republikas Kultūras ministrija), jak również Łotewskiego Komitetu Narodowego ds. UNESCO (UNESCO Latvijas Nacionālā komisija)². Wkrótce potem ruszyły przygotowania nominacji „Przestrzeni kulturowej Suiti”, które otrzymały wsparcie finansowe od Funduszu Niematerialnego Dziedzictwa Kulturo-

¹ W przypadku elementów NDZK uznanych pierwotnie za Arcydzieła wnioski nominacyjne nie są opublikowane na stronie internetowej UNESCO.

² Jako ówczesny dyrektor sektora kultury, komunikacji i informacji w Łotewskim Komitecie Narodowym ds. UNESCO miałam okazję uczestniczyć w tym wyjeździe na wyspę Kihnu.

wego UNESCO na stworzenie filmu niezbędnego do złożenia wniosku nominacyjnego. Ówczesne przekonanie członków społeczności, że należy starać się o wpisanie jej przestrzeni kulturowej na prowadzoną przez UNESCO Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony, pozostaje niezachwiane do dnia dzisiejszego (Vaivade 2015, 137).

„Przestrzeń kulturowa Suiti” została wpisana na listę w roku 2009, a inicjatywa społeczności Suiti wciąż ma ogromne znaczenie jako przykład dla innych społeczności na Łotwie, które rozważają możliwość złożenia nominacji do wpisu na listy NDZK UNESCO. „Przestrzeń kulturowa Suiti” jest jednym z dwóch elementów dziedzictwa niematerialnego Łotwy znajdujących się na tych listach, obok „Festiwalu pieśni i tańca Bałtyku” zgłoszonego wspólnie z Estonią i Litwą, który w roku 2003 został uznany za Arcydzieło Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości, a następnie wpisany na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości w roku 2008 (UNESCO 2016a).

Ochrona przestrzeni kulturowej Suiti jako elementu wpisanego na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony była inicjatywą społeczną. W związku z tym przy wypracowywaniu opinii dotyczących potrzeb i wyzwań w kontekście rozwoju społeczności opierano się głównie na spostrzeżeniach i przekonaniach jej członków. Świadczy o tym szereg ważnych dokumentów: nominacja „Przestrzeń kulturowa Suiti” (2009), propozycja planu ochrony, porozumienia w sprawie współpracy między partnerami na poziomie krajowym (2010 i 2016) oraz sprawozdanie krajowe Łotwy na temat wpisanego elementu (2013)³. Dalsze zgłębianie problemu zrównoważonego rozwoju w kontekście ochrony przestrzeni kulturowej Suiti opiera się w znacznej mierze na tych dokumentach i na osobistym doświadczeniu wynikającym z uczestnictwa w procesie tworzenia nominacji i sporządzania raportów, jak również na obserwacji uczestniczącej różnych wydarzeń organizowanych przez społeczność na rzecz ochrony NDZK.

Perspektywy rozwoju – plan ochrony

Plan ochrony opracowany w ramach wniosku „Przestrzeń kulturowa Suiti” stał się głównym punktem odniesienia dla dalszych działań, realizowanych głównie na poziomie krajowym, na rzecz ochrony tradycji kulturowych. W nominacji opisana jest różnorodność cech tej przestrzeni kulturowej, ale tekst wniosku jasno stwierdza, że „w dzisiejszych czasach wyludnienie tego obszaru wiejskiego sta-

³ Nominacja i sprawozdanie krajowe Łotwy są dostępne w Internecie, patrz UNESCO 2016d.

nowi znaczące ryzyko dla trwałości przestrzeni kulturowej Suiti w dłuższej perspektywie”. Innymi słowy, zmotywowanie członków społeczności do dalszego zamieszkiwania tego obszaru uznano za poważne wyzwanie, które wymaga środków wykraczających poza zakres polityki kulturalnej.

Nominacja Suiti i plan ochrony jasno pokazują, że polityka kulturalna, polityka edukacyjna i polityka rozwoju regionalnego muszą być ze sobą powiązane, jak również podkreślają znaczenie holistycznego podejścia do ochrony przestrzeni kulturowych. Plan składa się z pięciu głównych części: edukacji (historia lokalna w programie nauczania, znajomość tradycyjnych instrumentów i lokalnego dialektu); rewitalizacji zanikających elementów (tradycje ślubne, gra na dudach, tradycyjne stroje); badań i reklamy (lokalne rzemiosło, festiwal śpiewu burdonowego); środowiska kulturowego (odbudowa lokalnego średniowiecznego zamku i ośrodków miejskich) i wreszcie: „długoterminowej stabilności” (państwowy program zrównoważonego rozwoju przestrzeni kulturowej Suiti, wsparcie infrastruktury transportu i odbudowa budynków sakralnych).

Pomimo tego, że ani Ministerstwo Kultury, ani żadna inna instytucja państwowa nie stworzyły dla Suiti specjalnego państwowego programu polityki, Państwowy Fundusz Kapitału Kulturowego (Valsts Kultūrkapitāla fonds) i inne źródła finansowania wspierają projekty tej społeczności. Jednocześnie, aby zapewnić przestrzeni kulturowej Suiti ochronę, zostały wzmocnione partnerstwa krajowe. Należy tu wspomnieć zwłaszcza o zawartych porozumieniach w sprawie współpracy.

Partnerstwa krajowe i międzynarodowe – porozumienia

Głównymi podmiotami odpowiedzialnymi za realizację działań w zakresie ochrony przestrzeni kulturowej Suiti są lokalne organizacje pozarządowe (NGO). Stowarzyszenia, które szczególnie wykażały się w tym zakresie, to między innymi Ośrodek Kultury Etnicznej „Suiti” (Etniskās kultūras centrs „Suiti”) i fundacja „Suitu novads”⁴. Od chwili wpisania nominacji na listę UNESCO powstały kolejne organizacje pozarządowe, co świadczy o zwiększonej aktywności ukierunkowanej na opracowywanie wspólnych inicjatyw na rzecz ochrony. Zakres działalności lokalnych NGO obejmuje edukację, społeczne projekty badawcze, odnowienie budynków i obiektów sakralnych⁵, tworzenie lokalnych zbiorów historycznego rękodziela, zwiększenie rozpoznawalności lokalnych rzemieślników

⁴ Zob. www.suitunovads.lv/en.

⁵ Kolekcja historycznych katolickich szat liturgicznych, stopniowo zebranych, odnowionych i zachowanych przy osobistym zaangażowaniu księdza Andrisa Vasiļevskisa, została wpisana do Krajowej ewidencji ruchomych zabytków kultury Łotwy.

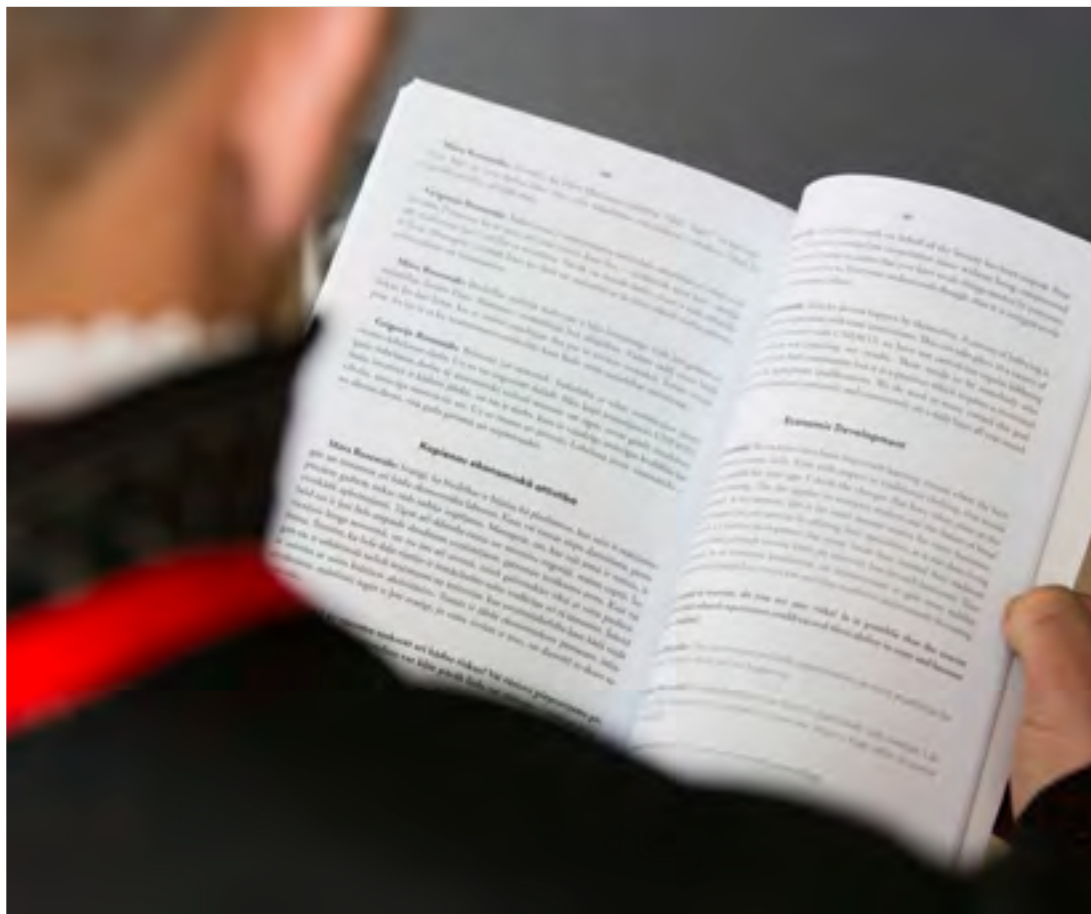
Przedstawiciele społeczności Suiti, Ryga, Biblioteka Narodowa Łotwy, 17 sierpnia 2016. © Reinis Oliņš / Łotewskie Narodowe Centrum Kultury.

oraz inne działania. Część z nich została zaprojektowana z myślą o włączeniu różnych pokoleń we wspólne przedsięwzięcia i wspieraniu lokalnej działalności gospodarczej.

Społeczność Suiti zamieszkuje terytorium trzech gmin w łotewskim regionie Kurlandii i posiada cenne doświadczenie we wzmacnianiu współpracy między gminami w zakresie życia kulturalnego i ogólnego dobrobytu społeczności. To właśnie władze samorządowe są najbliższym partnerem dla NGO przy realizacji różnych działań na rzecz ochrony NDZK i to one ponoszą bezpośrednią odpowiedzialność za rozwój społeczności pod kątem społecznym, gospodarczym, środowiskowym itp. W celu wzmocnienia współpracy między NGO a samorządami, jak również niektórymi instytucjami państwowymi, od czasu wpisania „Przestrzeni kulturowej Suiti” na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony podpisano dwa kolejne porozumienia (w latach 2010 i 2016). Zaangażowane w nie były: Ośrodek Kultury Etnicznej „Suiti”, NGO reprezentująca społeczność Suiti, Ministerstwo Kultury, Łotewskie Narodowe Centrum Kultury (Latvijas Nacionālais kultūras centrs), trzy lokalne gminy – Alsunga, Kuldīga i Windawa – oraz Łotewski Komitet Narodowy ds. UNESCO. Porozumienia opierają się na planie ochrony przestrzeni kulturowej Suiti i wyrażają przede wszystkim gotowość wszystkich stron do partycypacji w kosztach oraz pozyskiwania środków na działania przewidziane na rzecz ochrony i rozwoju przestrzeni kulturowej Suiti, w tym również jej ogólnego przetrwania. Ani Ministerstwo Edukacji i Nauki (Izglītības un zinātnes ministrija), ani Ministerstwo Ochrony Środowiska i Rozwoju Regionalnego (Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija) nie uczestniczyły w podpisaniu tych porozumień, co pokazuje, że w dziedzinie edukacji i rozwoju regionalnego decydentów wciąż cechuje pewien dystans do kwestii ochrony NDZK. Z porozumieniami nie wiążą się bezpośrednio żadne źródła finansowania, niemniej służą one za punkt odniesienia dla konkretnych działań w ramach współpracy oraz wniosków o dalsze wsparcie w ramach istniejących systemów finansowania.

Poza ustalonymi sposobami współpracy krajowej duże znaczenie mają partnerstwa międzynarodowe, w szczególności doświadczenia społeczności w sąsiedniej Estonii. Na przestrzeni lat zainteresowanie, które zrodziło się dzięki kontaktom z przestrzenią kulturową Kihnu, rozwinęło się w szeroką i przemyślaną współpracę ze społecznością Seto z południowej Estonii (UNESCO 2016c; Estonia–Latvia Programme 2014).

Publikacja *Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego: doświadczenia łotewskie*, Ryga, Biblioteka Narodowa Łotwy, 17 sierpnia 2016. © Reinis Oliņš / Łotewskie Narodowe Centrum Kultury.

Perspektywy i wyzwania dla społeczności – sprawozdanie krajowe

Sprawozdanie krajowe na temat ochrony przestrzeni kulturowej Suiti zostało sporządzone cztery lata po wpisaniu jej na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony i złożone w grudniu 2013 roku. Sprawozdanie zostało opracowane na podstawie licznych dyskusji w grupach oraz wywiadów z członkami społeczności Suiti, przy ich stałym zaangażowaniu i za ich ostateczną zgodą. Miało zatem oddać w jak najwierniejszy sposób szacunek, jakim społeczność darzy ochronę swojego dziedzictwa kulturowego, a także związane z nim perspektywy i wyzwania. Przy ocenie żywotności i bieżącego ryzyka członkowie społeczności wyróżnili trzy główne aspekty związane z obawami dotyczącymi zrównoważonego rozwoju:

1. Demografia i osoby praktykujące. Członkowie społeczności wyrazili poważne zaniepokojenie malejącą liczbą mieszkańców oraz kwestią sprzedaży ziemi, która może mieć dwojaki skutek – napływ nowych mieszkańców, którzy nie będą zainteresowani ochroną tradycji kulturowych Suiti, lub przeciwnie: napływ ludzi, których kultura Suiti może zafascynować i którzy przyczynią się do jej ochrony.
2. Sposoby przekazywania. Według obserwacji społeczności tradycje kulturowe Suiti są w coraz mniejszym stopniu przekazywane w obrębie rodziny, a w coraz większym – w szkole, co tłumaczy rolę instytucji edukacyjnych w procesie transmisji. Jednocześnie określono wyzwania wiążące się z wdrażaniem nowych metod nauczania, w tym reakcją na rozwój technologii informacyjnych, co jest konieczne w celu dotarcia do młodszych odbiorców.
3. Czynniki społeczno-ekonomiczne. Rozwój gospodarczy obszaru zamieszkanego przez Suiti został określony jako kwestia kluczowa dla trwałości tej społeczności i jej przestrzeni kulturowej. Część społeczności zajmująca się działalnością ochronną zwróciła także uwagę na niepewne i niewystarczające finansowanie. Podejmowane działania są przeważnie związane z konkretnym projektem i muszą rywalizować z innymi projektami kulturalnymi – na szczeblu regionalnym lub krajowym.

Biorąc pod uwagę możliwe powiązania między doświadczeniami społeczności Suiti a nowo przyjętym Rozdziałem VI *Dyrektyw operacyjnych w zakresie realizacji Konwencji z 2003 roku* („Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego a zrównoważony rozwój na poziomie krajowym”), można zauważyć, że „inkluzywny rozwój społeczny” i „inkluzywny rozwój ekonomiczny” mają dziś w przypadku Suiti podstawowe znaczenie.

Rozważania końcowe – prawo krajowe

Obecnie na poziomie krajowym otwierają się nowe perspektywy dalszej pracy nad budowaniem powiązań między NDZK i zrównoważonym rozwojem. We wrześniu 2016 roku łotewski Sejm (Saeima) uchwalił *Ustawę o niematerialnym dziedzictwie kulturowym*⁶. Jedną z kwestii, które porusza, jest odpowiedzialność Ministerstwa Kultury za stworzenie krajowego planu ochrony NDZK, angażującego społeczność i innych partnerów (tj. inne ministerstwa). Ustawa przyznaje również społecznościom określone prawa w zakresie ochrony NDZK, np. prawo do korzystania ze środków prawnych, technicznych, organizacyjnych, administracyjnych i finansowych stworzonych i wdrożonych przez administrację państwową, w tym instytucje samorządowe (np. programy edukacyjne); prawo do nazwy elementu NDZK i nawiązywania do niego w celach ekonomicznych i innych; jak również prawo do informacji na temat własnego elementu NDZK.

W tym względzie należy wspomnieć o jeszcze jednym interesującym aspekcie, a mianowicie o prawie społeczności do odmówienia udziału w środkach ochrony NDZK przygotowanych i wdrażanych przez inne podmioty (w tym administrację państwową i instytucje samorządowe). Oznacza to ochronę prawa społeczności do decydowania zgodnie z własnym interesem, czy uczestniczyć w proponowanych działaniach na rzecz ochrony, czy też nie. Służy to umocnieniu podstawowej idei, że społeczność powinna móc samodzielnie decydować o tym, co jest dla niej dobre i w jaki sposób powinna chronić swoje tradycje kulturowe. Prawo krajowe zaczęło obowiązywać w grudniu 2016 roku, trzeba więc poczekać na jego interpretację i wdrożenie, ale oczekuje się, że będzie ono użyteczną podstawą ochrony praw i interesów społeczności Suiti.

Bibliografia

Estonia–Latvia Programme. 2014. „Setos and Suiti Together [Seto i Suiti razem]”. W *Estonia–Latvia Stories 2007–2013* [Historie z Estonii i Łotwy 2007–2013], 152–54. Data dostępu: 14 marca 2016. <http://www.estlat.eu/summing-up-2007-2013/estonia-latvia-stories>.

⁶ *Nemateriālā kultūras mantojuma likums*, Latvijas Vēstnesis [Dziennik Urzędowy Republiki Łotewskiej] nr 204 (5776), 20 października 2016; tłumaczenie na język angielski jest opublikowane na oficjalnym portalu dotyczącym krajowego ustawodawstwa Łotwy (www.likumi.lv).

- UNESCO. 2016a. „Baltic Song and Dance Celebrations [Festiwal pieśni i tańca Bałtyku]”. Data dostępu: 16 października. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/RL/baltic-song-and-dance-celebrations-00087>.
- UNESCO. 2016b. „Kihnu Cultural Space [Przestrzeń kulturowa Kihnu]”. Data dostępu: 16 października. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/RL/kihnu-cultural-space-00042>.
- UNESCO. 2016c. „Seto Leelo, Seto Polyphonic Singing Tradition [Seto leelo: tradycja śpiewu polifonicznego ludności Seto]”. Data dostępu: 16 października. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/RL/seto-leelo-seto-polyphonic-singing-tradition-00173>.
- UNESCO. 2016d. „Suiti Cultural Space [Przestrzeń kulturowa Suiti]”. Data dostępu: 16 października. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/USL/suiti-cultural-space-00314>.
- Vaivade, Anita. 2015. „Suitu kopienas pieredze UNESCO. Saruna ar Grigoriju Rozentālu un Māru Rozentāli / The Suiti Community at UNESCO. A Conversation with Grigorijs Rozentāls and Māra Rozentāle [Społeczność Suiti w UNESCO. Rozmowa z Grigorijsem Rozentālsem i Mārą Rozentāle]”. W *Nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšana: Latvijas pieredze / Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Latvian Experiences* [Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego: doświadczenia łotewskie], pod redakcją Anity Vaivade, 132–51. Rīga: Latvijas Nacionālais kultūras centrs. Data dostępu: 13 października 2016. http://www.unesco.lv/files/unesco_web_a931d609.pdf.

Religijność potoczna jako element dziedzictwa niematerialnego w aspekcie zrównoważonego rozwoju

Katarzyna Smyk*

* Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Humanistyczny, Instytut Kulturoznawstwa, Zakład Kultury Polskiej, Lublin,
e-mail: k.smyk@poczta.umcs.lublin.pl.

... widzieć w tym można powrót do istoty rzeczy – religia i praktyki religijne odzyskują potencjał porządkowania świata, stają się na powrót legitymizacją ładu. Ład z kolei jest warunkiem sine qua non zrównoważenia i harmonii w rozwoju społeczeństwa.

Pojęcie religijności potocznej a zrównoważony rozwój: antropocentryzm

Mówiąc o religijności ludowej¹ w kontekście *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* i zrównoważonego rozwoju, proponuję posłużyć się pojęciem religijności potocznej, które nie jest jeszcze terminem naukowym, ale posiada – w mojej opinii – duży potencjał interpretacyjny. Pojęcie to przywołuję za Piotrem Kowalskim (2002, 2003, 2004), który wychodzi z założenia, że

Zapewne jedną z najważniejszych, w ramach myślenia potocznego, domen musi być religijność, obejmująca przecież nie tylko katechizmowe wyobrażenia na temat Boga, transcendencji, eschatologii, ale także zdania, będące uprawomocnieniem obrazu świata, a dalej – sposobów jego doświadczania, porządku społecznego, etycznego itd.

Według badacza „to właśnie religii przychodziło w dawnych kulturach spełniać zadanie jedynego i ostatecznego gwaranta kulturowego ładu” (Kowalski 2004, 105). Wyraża on nadzieję, że i współcześnie religia pełni funkcję „legitymizującą ład” (Kowalski 2004, 105), co w duchu Konwencji UNESCO można rozumieć jako warunek w procesie zrównoważonego rozwoju kulturowego i społecznego (Jasiewicz 2013, 52; Ratajski 2013, 22; Janikowski 2009).

Religijność potoczną Kowalski rozumie jako kategorię charakteryzującą „standardy życia religijnego statystycznego Polaka”, którą trzeba lokować

¹ W polskiej etnologii do opisu i interpretacji zjawisk o charakterze religijnym od lat 30. XX wieku odnosi się termin „religijność ludowa”, ufundowany na badaniach tradycyjnej społeczności chłopskiej, nieprecyzyjny, acz będący podstawą wszelkich antropologicznych interpretacji religijności i praktyk pobożności ludowej na gruncie polskim. Zob. prace klasyków: Czarnowski 2005; Tomicki 1981; Stomma 1986 i wiele opracowań późniejszych, np. Niedźwiedź 2006; Bukraba-Rylska 2008, 510–32.

Wystąpienie prof. Katarzyny Smyk podczas Forum, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

wśród najważniejszych wyobrażeń czy motywów, będących własnością każdego człowieka. Można nawet powiedzieć, że potoczne wyobrażenia religijne odzwierciedlają wzory kulturowe, działające skutecznie, gdy poprzestaje się na prostych, „bezpiecznych” [...] rozwiązaniach (Kowalski 2004, 106).

Przez bezpieczne rozwiązania rozumie Kowalski sytuację, gdy człowiek uwolniony jest „od ryzyka i brzemienia samodzielnego rozstrzygania”, z którym wiąże się „trud rozważania sensu istnienia i struktury wartości” (Kowalski 2004, 106). Konkluduje gorzko:

Trud, jakiego wymaga udział w porządku symbolu, nie bywa przedmiotem namysłu konsumenta, niezauważającego nawet – pomimo stałej obecności dawnych znaków zamienionych w atrakcyjne gadżety – głębokiej erozji symbolicznej interpretacji świata (Kowalski 2004, 106–07).

W takiej sytuacji „rośnie ranga perswazji, zarówno instytucjonalnej, jak i masowej, rozgrywającej się na poziomie potoczności” (Kowalski 2004, 106).

Przywołuję pojęcie potocznej religijności w odniesieniu do idei Konwencji UNESCO z 2003 roku z dwu powodów. Po pierwsze, odnoszę je do pozytywnego rozumienia potoczności jako kategorii antropologicznej i kulturowej, której synonimem może być słowo „popularny”, czyli powszechny, praktykowany przez przeciętnych użytkowników danej kultury. Potoczność w rozumieniu logików, filozofów, socjologów i kulturoznawców jest to bowiem określony sposób doświadczania świata i określona postawa wobec niego, utożsamiana z naturalnością, naturalnym nastawieniem do świata i naturalnym jego obrazem (Kwaśnica 1991, 33; Anusiewicz 1992, 9). Wiedza potoczna zaś może być rozumiana jako wiedza grupowa, zdobywana i transmitowana z pokolenia na pokolenie przez sądy utrwalone społecznie. Wobec tego jej badanie bliskie jest założeniom filozofii zdrowego rozsądku – rozsądku utożsamianego z myśleniem potocznym – oraz do antyscjentystycznego stanowiska w humanistyce (Anusiewicz 1992, 9–10; Hołówka 1986, 173), choć sama potoczność zdaniem wielu badaczy nie jest przeciwieństwem naukowego podejścia do rzeczywistości (Kwaśnica 1991, 34; Anusiewicz 1991, 17–18; Maćkiewicz 2000; Krąpiec 1985, 9; Hołówka 1986, 91–172).

Po drugie, pojęcie religijności potocznej stosuje w odniesieniu do zjawisk religijności i pobożności ludowej dodatkowy filtr – podmiotowy. Przez to z uniwersum praktyk religijnych wyłączone są do religijności potocznej elementy istotne dla nosicieli kultury – w języku Konwencji UNESCO powiemy: depozytariuszy dziedzictwa. Otóż Konwencja z 2003 roku promuje takie elementy dziedzictwa, „które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego”², za istotny składnik swojej tożsamości kulturowej. Zapis ten stanowi

² Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r., Dz. U. 2011 nr 172 poz. 1018, art. 2.

emanację koncepcji zrównoważonego rozwoju, która przyjmuje, że „nadrzędnym celem rozwoju jest trwałe zaspokajanie potrzeb ludzkich” (Janikowski 2009, 26), jako pierwszą z zasad filaru etycznego wskazując zasadę antropocentryzmu: „istoty ludzkie są i powinny być w centrum zainteresowania w procesie rozwoju” (Janikowski 2009, 26), wraz z niezbywalnym – dopowiedzmy – prawem do swobody wyznawania i praktykowania wybranej religii³, i z poszanowaniem tradycyjnych form wyrażania wiary (Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów 2003, 8–25; Stępnia 2010).

Podsumowując, zarówno Konwencja UNESCO z 2003 roku, jak i pojęcie religijności potocznej odwołują się do perspektywy emic (perspektywa insidera kultury) oraz do kategorii potoczności i są fundowane na podmiotowej – antropocentrycznej wizji świata.

Tu stawiam problem, który można ująć w trzy pytania. Jakie miejsce dla zjawisk religijności potocznej przewiduje *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku? Jak to się ma do polskiego tradycyjnego systemu wartości? W jakim zakresie działania w myśl Konwencji – którą uznać można za rodzaj instytucjonalnej perswazji – mogą wzmocnić żywotność praktyk religijnych oraz zapobiec erozji, czyli banalizacji symbolicznej interpretacji świata i tym samym oddziaływać pozytywnie na zrównoważony rozwój?

Religijność w Konwencji UNESCO z 2003 roku

W celu zdefiniowania miejsca religijności w kontekście Konwencji UNESCO z 2003 roku dokonałam przeglądu zestawu dokumentów, które uznać można za wzorcowe, gdyż stanowią wytyczne w zakresie ochrony dziedzictwa niematerialnego. Są to:

1. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. – dokument prawa międzynarodowego;
2. *Dyrektywy operacyjne w zakresie realizacji Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzic-*

³ Zob. np. art. 53 Konstytucji RP: „Art. 53. 1. Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii. 2. Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują” (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997 nr 78 poz. 43). Dodajmy, że potrzeba ta jest niegasnąca także współcześnie, czego dowodzą prace socjologów religii czy kulturoznawców (np. Mariański 2004; Libiszowska-Zółtkowska 2007; Kupisiński 2015).

*twa kulturowego przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne Państw-Stron Konwencji*⁴ – dokument o randze prawa pochodnego;

3. publikacja *Niematerialne dziedzictwo kulturowe* (UNESCO 2011) – nadzorowany przez UNESCO komunikat na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego, publikacja popularna;
4. publikacja *Zarządzanie światowym dziedzictwem kulturowym*, w serii *Poradnik światowego dziedzictwa* (UNESCO 2015), polskie tłumaczenie tomu wydane przez UNESCO w 2013 roku – publikacja popularna o charakterze poradnika;
5. wniosek o wpis zjawiska na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego (wraz z regulaminem, formularzem, komentarzem, wytycznymi; Narodowy Instytut Dziedzictwa, luty 2013)⁵;
6. publikacja *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Polsce* (Narodowy Instytut Dziedzictwa b.d.) – publikacja popularna dotycząca NDZK w Polsce.

Poziom ponadnarodowy

W Konwencji UNESCO z 2003 roku nie ma słów „religijność”, „religia” itp., co jest zgodne z zamierzeniami architektów Konwencji. Jak podaje publikacja UNESCO (2011, 48), na pierwszym międzyrządowym posiedzeniu ekspertów w sprawie projektu konwencji o ochronie dziedzictwa niematerialnego, które odbyło się w Paryżu we wrześniu 2002 roku, osiągnięto „konsensus w sprawie niewłączania żadnych odniesień do religii w obszarze »praktyk społecznych, rytuałów i obrzędów świątecznych«”. Doprecyzowanie tej postawy znajdujemy w *Dyrektywach operacyjnych*, gdzie w art. 102 czytamy: „Wszystkie strony zachęca się do zadbania w szczególności o to, aby działania mające na celu podniesienie świadomości: [...] (c) nie przyczyniły się do usprawiedliwiania jakiegokolwiek formy dyskryminacji politycznej, społecznej, etnicznej, religijnej, językowej ani płciowej”⁶. Dlatego w broszurze UNESCO, promującej – niczym doskonale wydany folder reklamowy – ideę NDZK i Konwencję z 2003 roku, podkreślono, że: „Chociaż religie nadają wspólnotom poczucie tożsamości i ciągłości kulturowej, jednakże same w sobie nie są one objęte Konwencją. Odnosi się ona jednak do praktyk kulturowych i kulturowych środków wyrazu inspirowanych religią” (UNESCO

⁴ *Dyrektywy operacyjne w zakresie realizacji Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne Państw-Stron Konwencji na drugiej sesji (siedziba UNESCO, Paryż, 16–19 czerwca 2008 r.), zmienione na trzeciej (siedziba UNESCO, Paryż, 22–24 czerwca 2010 r.), czwartej (siedziba UNESCO, Paryż, 4–8 czerwca 2012 r.) i piątej sesji (siedziba UNESCO, Paryż, 2–4 czerwca 2014)*, dostęp online: niematerialne.nid.pl/Konwencja_UNESCO/Dyrektywy_operacyjne [data dostępu: 21 marca 2016].

⁵ „Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego: formularz wniosku zgłoszeniowego”, dostęp online: niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/Krajowa_inwentaryzacja/Krajowa_lista_NDK [data dostępu: 7 maja 2017].

⁶ *Dyrektywy operacyjne...*, s. 18.

Procesja Bożego Ciała w Łowiczu. © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Uroczystości ku czci św. Rocha z obrzędem błogosławieństwa zwierząt w Mikstacie.
© Narodowy Instytut Dziedzictwa.

2011, 55). Dodano następnie sugestię, że w dziedzinie „praktyki społeczne, rytuały i wydarzenia świąteczne” będą mieściły się praktyki religijne.

W tej samej publikacji nie uniknięto słowa „religijność”, gdy doprecyzowywano pojęcia sztuk widowiskowych („tańce religijne” – UNESCO 2011, 78), identyfikacji i inwentaryzacji NDZK („religijne ceremonie i pielgrzymki”, „praktyki religijne” – UNESCO 2011, 67) czy w opisach wybranych zjawisk światowego NDZK („rytuały religijne” – UNESCO 2011, 6). „Rosnące znaczenie głównych światowych religii” wymieniane jest zarazem wśród zagrożeń dla NDZK, gdyż wpływa ono na zwyczajaje, rytuały i obrzędy świąteczne, odciągając od nich kolejnych uczestników i zmniejszając tym samym grono depozytariuszy (UNESCO 2011, 83).

W firmowanej i nadzorowanej przez UNESCO publikacji *Zarządzanie światowym dziedzictwem kulturowym* (notabene raczej dziedzictwem materialnym), która ukazała się w Paryżu w 2013 roku w serii *Poradnik światowego dziedzictwa*, użyto pojęć: „dziedzictwo religijne” (UNESCO 2015, 30), „zarządzanie dobrami religijnymi”, „dobra światowego dziedzictwa o znaczeniu religijnym” oraz „dziedzictwo będące przedmiotem zainteresowania religijnego” (UNESCO 2015, 50). Wskazywałoby to, że ostatecznie trudno jest mówić o dziedzictwie kulturowym bez użycia wyrazów „religia” czy „religijny”, wszak religia jest jedną z dziedzin kultury, bez których człowiek nie byłby w stanie harmonijnie w sposób pełny funkcjonować (Krąpiec 2008, 91).

Na gruncie polskim

Na gruncie polskim dziedzictwo niematerialne definiowane jest poprzez pojęcie wartości religijnych, co dokumentują słowa wiceministra Piotra Żuchowskiego we wstępie do publikacji *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Polsce*: „Dziedzictwo kulturowe akumuluje i przechowuje wielorakie wartości: intelektualne, moralne, społeczne, religijne czy estetyczne” (Narodowy Instytut Dziedzictwa b.d., 5). Z pozycji autorytetu władzy legitymizuje się zatem i instytucjonalnie promuje integralność religii i NDZK, podkreślając wysoką rangę religijności w kulturze narodowej i w zrównoważonym rozwoju Polski.

Ostatnim z analizowanych, wzorcotwórczym na gruncie polskim, komunikatem są komentarze, sformułowane przez Radę ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, powołaną przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W trakcie opracowywania formatki wniosku o wpis elementu na Krajową listę NDZK powstał szereg dokumentów, stanowiących wiążące wytyczne. W objaśnieniu do dziedzin, w jakich przejawia się NDZK, literalnie pojawia się tylko określenie „widowiska religijne” jako przykład zjawisk z dziedziny „sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne”. Niemniej

odnajdziemy więcej pojęć, pod którymi kryją się praktyki religijne. Zgodnie z sugestią UNESCO (zob. UNESCO 2011, 55), najwięcej przykładów dotyczących religijności znajdujemy w dziedzinie c) „zwyczaje, obrzędy i rytuały świąteczne”, w regulaminie składania wniosków nazwanej „praktyki społeczno-kulturowe”⁷. Są to np. lamenty pogrzebowe, zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne: chrzciny, wesela, pogrzeby, zwyczaje odpustowe i pielgrzymki, sposoby świętowania i inne, będące przykładami praktyk religijności ludowej.

Praktyki religijności potocznej na polskiej liście dziedzictwa niematerialnego

Na polskiej Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁸ znajdują się dwa typy zjawisk związanych z religijnością chrześcijańską: zjawiska prymarnie związane z liturgią chrześcijańską oraz zjawiska, w których odwołania do religii lub liturgii katolickiej są wtórne. Do pierwszej grupy należą:

- uroczystości odpustowe ku czci św. Rocha z obrzędem błogosławieństwa zwierząt w Mikstacie;
- procesja Bożego Ciała w Łowiczu – święto obchodzone przez katolików ku czci Najświętszego Sakramentu.

Zjawiska zawierające wtórne odwołania do religii lub liturgii dzielą się na:

a) zwyczaje i obrzędy doroczne:

- przywołówki dyngusowe w Szymborzu (Inowrocław) – zwyczaj odbywający się w Niedzielę Wielkanocną wieczorem, ale stanowiący wprowadzenie do zwyczaju oblewania panien w Wielki Poniedziałek, który ma funkcje zalotne, nie zaś religijne;
- szopkarstwo krakowskie – tradycyjne rzemiosło, rokrocznie mające kulminację w okresie Bożego Narodzenia; szopki przedstawiają wyobrażenie stajenki betlejemskiej i postaci kluczowych dla polskiej religijności, jak Jezus, Maryja, Józef;
- pochód Lajkonika – odbywa się w czwartek w Oktawę Bożego Ciała; data łączy pochód z kalendarzem liturgicznym; geneza zwyczaju jest niereligijna (wiosenne kolędowanie z drewnianym konikiem);

b) ceremonie lokalne i środowiskowe nawiązujące do liturgii katolickiej:

- flisackie tradycje w Ulanowie – „beka wiwatówka” (tj. działo flisaków) jest „używana podczas ważniejszych uroczystości kościelnych” (Narodowy Instytut Dziedzictwa 2017);

⁷ „Krajowa lista...”, s. 3–4.

⁸ Stan na 1 listopada 2016 roku. Źródło wszystkich materiałów dotyczących polskiej listy: strona internetowa zatytułowana *Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (Narodowy Instytut Dziedzictwa 2017). Przegląd wpisów na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości warto uczynić przedmiotem kolejnych analiz. Planować można z czasem także poszerzenie polskiego materiału analitycznego, gdy na Krajowej liście NDZK przybędzie wpisów.

- tradycyjna technika ludwisarska stosowana w ludwisarni Felczyńskich w Taciszowie – dzwony przekazywane są „najczęściej na kościelną wieżę. W parafii odbywa się z tej okazji zgodny w [sic] wytycznymi Stolicy Apostolskiej rytuał poświęcenia instrumentów” (Narodowy Instytut Dziedzictwa 2017).

Które przejawy religijności potocznej są ważne dla depozytariuszy, zgłaszających element swego dziedzictwa na Krajową listę? By odpowiedzieć na to pytanie, przeanalizowałam oficjalne opisy zjawisk wpisanych na listę, zamieszczone na stronie NID w zakładce *Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (Narodowy Instytut Dziedzictwa 2017). Skupiłam się na zjawiskach związanych stricte z liturgią: uroczystościach odpustowych ku czci św. Rocha z obrzędem błogosławieństwa zwierząt w Mikstacie (skrót: M) oraz procesji Bożego Ciała w Łowiczu (skrót: Ł). Ilościowo ten materiał nie jest może imponujący, ale pozwala zarysować tendencje w interesującym nas obszarze.

Przejawy religijności potocznej w kontekście implementacji w Polsce zapisów Konwencji UNESCO z 2003 roku układają się w kilka grup.

1. Liturgia w centrum

Jedną z form przejawiania się niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest udział depozytariuszy w kompleksie nabożeństw. W Mikstacie na przykład „uroczystości odpustowe poprzedza 9-dnowa nowenna, a rozpoczyna je msza święta w intencji chorych w niedzielę poprzedzającą odpust”, dwukrotnie odbywa się procesja z Najświętszym Sakramentem i relikwiami św. Rocha, prowadzona jest całonocna adoracja i pasterka o północy, odprawiana jest uroczysta suma o godzinie 11 i msza święta wieczorna itd. (M).

2. Sensualizm religijny i rytualizm

Sensualizm religijny i rytualizm to cechy religijności ludowej, zdefiniowane przez Stefana Czarnowskiego, a doprecyzowywane przez kolejne pokolenia etnologów. Sensualizm oznacza utożsamienie świętości z jej przejawem, doznawanie jej poprzez zmysły oraz zespolenie się „rzeczywistości duchowej z rzeczywistością życia codziennego, osobistego i zbiorowego” (Czarnowski 2005, 116–20; Stomma 1986, 215–19). Rytualizm rozumiany jest jako wystandaryzowanie i ujednolicenie praktyk religijnych oraz zorganizowanie życia zbiorowego za pomocą scenariuszy rytualnych i nakazów obrzędowych (Czarnowski 2005, 123–27; Stomma 1986, 206–09). Odwołujemy się do tych pojęć, gdyż dostrzegamy, że sensualizm i rytualizm cechują praktyki religijne depozytariuszy NDZK. W ich poczuciu ważny jest bowiem tradycyjny kult świętych. Na przykład uroczystości odpustowe stanowią wotum dziękczynne dla św. Rocha za uratowanie

mieszkańców przed zarazą – nazywane są „imieninami patrona”, a w ich trakcie kultywowana jest legenda o świętym i prezentowane są wystawy z nim związane (M). Wykorzystuje się przy tej okazji typowe tradycyjne atrybuty święta, jak np. odświętne stroje, budowa ołtarzy od lat w tych samych miejscach przez te same grupy społeczności, noszenie w procesji chorągwi, figur, obrazów z wizerunkami świętych, sypanie kwiatów (Ł), ozdoby zwierząt (M). Ważne jest tradycyjne uporządkowanie orszaków, jak np. ściśle ustalony porządek procesji zwierząt prowadzonych przez właścicieli przed ołtarzem: „sam obrzęd święcenia odbywa się według ściśle ustalonego porządku. Najpierw występują jeźdźcy na koniach, następnie konie zaprzężone do powózek, potem pędzi się krowy, a na samym końcu jadą wozy, na których załadowane są owce” (M). Zestawienie to wskazuje na elementy tradycji ugruntowanej w praktykach religijności potocznej przez stulecia do dziś.

3. Elementy niecodzienne

Depozytariusze, opisując swoje dziedzictwo niematerialne związane z praktykami religijnymi, wskazują na cechy tradycyjne dla danej praktyki, ale wyróżniające ją w kalendarzu liturgicznym. Jest to przestrzeń nietypowa dla liturgii, np. cmentarz czy „drewniany kościół pod wezwaniem św. Rocha, na wzgórzu nazywanym obecnie Wzgórzem Cmentarnym bądź Wzgórzem Świętego Rocha” (M). Są to też nadzwyczajni uczestnicy, jak bardzo liczna rzesza „parafian, pielgrzymów, turystów” (M) czy udział Miejsko-Strażackiej Orkiestry Dętej (Ł). Typem nadzwyczajnych uczestników święta są zwierzęta w przestrzeni *sacrum* (M). Z punktu widzenia depozytariuszy ważna okazuje się niecodzienna atmosfera, co dokumentują słowa: „niespotykane zwyczaje, a także niezwykła i niezapomniana atmosfera, która towarzyszy [...] uroczystościom”, „niezwykłe widowisko” (M); „ogromne święto”, „barwna procesja zachwyca niezwykłym klimatem” (Ł). Można więc powiedzieć, że do praktyk potocznej religijności zaliczają się także elementy oswojonej przez stulecia egzotyki, która potęguje emocjonalny związek depozytariuszy ze zjawiskiem dziedzictwa.

4. Lokalność

Piotr Kowalski (2004, 110) zauważył, że z „charakteru myślenia potocznego wynika np. łatwość łączenia silnie emocjonalnie nacechowanego doświadczenia religijnego, manifestowania religijnej uczuciowości z równie emocjonalnie nacechowanym patriotyzmem”. Rzeczywiście, w opisach zjawisk na polskiej liście NDZK także zaznacza się patriotyzm lokalny, a zjawisko dziedzictwa niematerialnego staje się demonstracją przywiązania do Małej Ojczyzny. Na przykład „[p]rzebywanie w Łowiczu w Boże Ciało i uczestnictwo we Mszy Świętej i Procesji, w strojach łowickich,

[...] jest istotnym wyznacznikiem tożsamości wszystkich mieszkańców Łowicza i Ziemi Łowickiej”, procesja zaś „jest symbolem regionu łowickiego” (Ł).

5. Sakrobiznes

Sakrobiznes w sakrosferze przywołuje Kowalski (2004, 117–22) jako jeden z przejawów religijności potocznej, którego ikonami są stragany, pamiątki, dewocjonaalia, plastikowe kopie świętych wizerunków, turystyka religijna, produkty znane z innych kramów i przystosowane do sprzedaży na straganach przykościelnych (np. srebrzyste baloniki w kształcie serc z nadrukiem portretu św. Jana Pawła II, Matki Boskiej Częstochowskiej) itd. Tak rozumiany sakrobiznes okazuje się nieodzowną częścią praktyk religijnych, będących przejawem dziedzictwa niematerialnego, stąd takie elementy merkantylne, jak odpustowe stragany: „Atrakcją dla dzieci, ale nie tylko dla nich jest odbywający się w ulicy poniżej sanktuarium jarmark, zwany w mikstackiej społeczności »budami«. Z tej okazji dzieci otrzymują od rodziców, dziadków pieniądze, tzw. odpustowe” (M). Ujawnia się także turystyka religijna: uroczystości odpustowe „nawet jeśli przypadają w dzień powszedni gromadzą bardzo liczną rzeszę parafian, pielgrzymów, turystów, którzy odpowiednio wcześniej dbają o to, aby ten dzień był dla nich dniem wolnym” (M).

6. Ciągłość – tożsamość – wartości

Depozytariusze zwracają uwagę na to, że poprzez praktyki religijne odbywa się przekaz tradycji, a tym samym zapewniana jest ciągłość tożsamości. Wyrażają to podniosłymi słowami na temat wpisywanego na listę zjawiska dziedzictwa, np.:

To efekt zakorzenienia ich w tej społeczności, ale także dowód trwania w wierze przodków, wierności przekazanym tradycjom. Depozytariusze podkreślali, że osoby pochodzące z Mikstatu przyjeżdżają często na uroczystości odpustowe ze swoimi dziećmi (M).

Tradycje związane z procesją Bożego Ciała przekazywane są z pokolenia na pokolenie, całe rodziny angażują się w dekorowanie ołtarzy, noszenie chorągwi parafialnych, figur i obrazów przedstawiających świętych, noszenie sztandarów, poduszek i sypanie kwiatów. [...] Przebywanie w Łowiczu w Boże Ciało i uczestnictwo we Mszy Świętej i Procesji, w strojach łowickich, stanowi ważny czynnik budujący indywidualną tożsamość (Ł).

Uczestnictwo to także wiązane jest z prestiżem społecznym: „noszenie chorągwi parafialnych jest [...] wielkim honorem i ogromnym wyróżnieniem”, dlatego niektórzy pełnią te prestiżowe funkcje nieprzerwanie przez dziesięciolecia (Ł).

Kolejną wartością akcentowaną przez depozytariuszy jest integracja dawnych i obecnych parafian: „Na odpust świętego Rocha starają się przybyć wszyscy ci, którzy kiedyś mieszkali w para-

fii”, „msza święta odprawiana jest zawsze przez kapłanów pochodzących z tej parafii”, a św. Roch „integruje tych, którzy dziś mieszkają w tym środowisku, z tymi, którzy żyli tutaj kiedyś” (M). „Procesja Bożego Ciała w Łowiczu łączy rodziny i pokolenia. Wielkie przywiązanie Łowiczan do tej tradycji sprawia, że wracają z dalekich stron (ze świata) do rodzinnego domu by uczestniczyć w tym wyjątkowym dla nich święcie” (Ł). W odnawianą podczas uroczystości wspólnotę włączani są także zmarli:

Przystrojone gladiolami groby, palące się znicze są symbolem niezwyklej wspólnoty tych, którzy kiedyś oddawali cześć św. Rochowi z tymi, którzy czynią to dziś. To w pewnym sensie spotkanie pokoleń, hołd składany tym, dzięki którym ta tradycja przetrwała do dziś (M).

Formularz wniosku o wpis zjawiska na polską listę nie wymaga takich informacji, niemniej depozytariusze je podają, a to znaczy, że są one dla nich ważne – zatem istotne dla religijności potocznej.

Podsumowanie

Piotr Kowalski odnosi koncept religijności potocznej do kiczu jako kategorii kulturowej i etycznej (nie estetycznej ani artystycznej – por. np. Broch 1998; Hendrykowski 1997), konkludując:

Postawa wobec świata, sposoby jego percepcji, porządkowania, konceptualizowania, które znajdują swój wyraz w różnych postaciach kiczu, od dawna zawłaszczają życie religijne. Być może teraz jest trudniej niż kiedyś, bo dzisiejszy przeciętny użytkownik świata, z łatwością znajdując dostęp do każdego jego zakątka i elementu, z coraz większą łatwością rezygnuje z tego, co wymaga interpretacyjnego wysiłku czy egzystencjalnej niewygody. Wszystko się miesza, nieodróżnialność paraliżuje wysiłki porządkowania świata (Kowalski 2004, 141–42).

Tymczasem pojawienie się w powyższej analizie części 6. *Ciągłość – tożsamość – wartości* zaświadcza o tendencji odwrotnej w mentalności członków tych społeczności, które stają przed zadaniem identyfikacji swego dziedzictwa niematerialnego, czyli rozpoznania elementów swej tożsamości kulturowej. Widzieć w tym można powrót do istoty rzeczy – religia i praktyki religijne odzyskują potencjał porządkowania świata, stają się na powrót legitymacją ładu. Ład z kolei jest warunkiem *sine qua non* zrównoważenia i harmonii w rozwoju społeczeństwa. Oto bowiem depozytariusze, wnioskujący o wpis zjawiska na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, podejmują – wspomniany przez Kowalskiego, a zarzucony w kulturze masowej – „wysiłek interpretacyjny”. Dają

tym samym dowód autorefleksji nad własną tożsamością kulturową, wychodzą poza granice komfortu, cechującą kiczowatość⁹. Depozytariusz dziedzictwa jako uczestnik kultury (*insider*) wychodzi tym samym poza perspektywę *emic* i poszerza swój ogląd świata – wciela się w zewnętrznego obserwatora (*outsider*) i z tego punktu widzenia (już poniekąd z perspektywy *etic*) szacuje wyjątkowość, złożoność i głębię treści swojej kultury i decyduje, w co inwestować siły i pracę, by zapewnić swojej społeczności zrównoważony rozwój. Konwencja UNESCO z 2003 roku może być w tym procesie skutecznym narzędziem, gdyż nakłada obowiązek włączania depozytariuszy do prac na każdym etapie przygotowywania wniosku o wpis na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a także do ochrony tego dziedzictwa zgodnie z planem załączonym do wniosku. Celem jej jest natomiast m.in. potrzeba „budowania [...] większej świadomości, że niematerialne dziedzictwo kulturowe i jego ochrona mają istotne znaczenie”¹⁰.

Czy Konwencja UNESCO z 2003 roku może stać się jednym z instrumentów „zarządzania” religijnością potoczną? Kiedy Konwencja osiągnie taką siłę oddziaływania, by „zarządzać” potoczną konceptualizacją świata, np. wyprowadzając praktyki religijne poza domenę banalizacji i kiczu ku światłu pełnej świadomości ich istoty i wagi? Czy może wpływać na kształtowanie świadomości depozytariuszy dziedzictwa, zmieniać ich podejście do praktyk religijnych jako wartości godnej ochrony i marki UNESCO? To na gruncie polskim tematy dla następnych analiz.

Bibliografia

- Anusiewicz, Janusz. 1991. „Kulturowa teoria języka. Zarys problematyki”. W *Podstawowe pojęcia i problemy*, pod redakcją Janusza Anusiewicza i Jerzego Bartmińskiego, 17–30. Język a Kultura 1. Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Anusiewicz, Janusz. 1992. „Potoczność jako sposób doświadczania świata i jako postawa wobec świata”. W *Potoczność w języku i w kulturze*, pod redakcją Janusza Anusiewicza i Franciszka Nieckuli, 9–20. Język a Kultura 5. Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Broch, Hermann. 1998. *Kilka uwag o kiczu i inne eseje*. Przetłumaczone przez Danutę Borkowską, Jana Garewicza i Ryszarda Turczyna. Warszawa: Czytelnik.
- Bukraba-Rylska, Izabella. 2008. *Socjologia wsi polskiej*. Warszawa: PWN.

⁹ Kiczowatość cechuje się m.in. postawą łatwej akceptacji i potrzebą komfortu (Moles 1978, 76–80).

¹⁰ *Konwencja UNESCO...*, s. 2.

- Czarnowski, Stefan. 2005. *Kultura*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Hendrykowski, Marek. 1997. „Kłopoty z kiczem filmowym”. W *Niedyskretny urok kiczu. Problemy filmowej kultury popularnej*, pod redakcją Grażyny Stachówny, 9–18. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Hołówka, Teresa. 1986. *Myślenie potoczne. Heterogeniczność zdrowego rozsądku*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Janikowski, Ryszard. 2009. „Kultura osią zrównoważonego rozwoju”. W *Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo w świetle dokumentów UNESCO i innych organizacji międzynarodowych*, pod redakcją Ryszarda Janikowskiego i Kazimierza Krzysztofka, 17–38. Warszawa: Polski Komitet do spraw UNESCO.
- Jasiewicz, Zbigniew. 2013. „Przedmiot i funkcje Konwencji o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Spojrzenie etnologa”. W *Niematerialne dziedzictwo kulturowe. Źródła – wartości – ochrona*, pod redakcją Jana Adamowskiego i Katarzyny Smyk, 51–63. Lublin – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej; Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2003. *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*. Przetłumaczone przez Józefa Srokę. Poznań: Pallotinum.
- Kowalski, Piotr. 2002. „Religijność potoczna. Notatki na temat kiczu i religii”. *Dekada Literacka* 3–4: 38–45; przedruk: Kowalski, Piotr. 2003. „Potoczna religijność, kicz i sakrobiznes”. W *Życie codzienne Polaków na przełomie XX i XXI w.*, pod redakcją Rocha Sulimy, 187–206. Łomża: Oficyna Wydawnicza „Stopka”.
- Kowalski, Piotr. 2004. „Potoczna religijność, kicz i sakrobiznes”. W Piotr Kowalski, *Popkultura i humaniści. Daleki od kompletności remanent spraw, poglądów i mistyfikacji*, 101–45. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Krąpiec, Mieczysław Albert. 1985. *Język i świat realny*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Krąpiec, Mieczysław Albert. 2008. *O filozofii*. Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu; Katedra Metafizyki KUL.
- Kupisiński, Zdzisław, red. 2015. *Potrzeba religii. Dynamika praktyk religijnych i rytualnych*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Kwaśnica, Robert. 1991. „Rzeczywistość jako byt sensu. Teza o językowym tworzeniu rzeczywistości”. W *Podstawowe pojęcia i problemy*, pod redakcją Janusza Anusiewicza i Jerzego Bartmińskiego, 31–60. Język a Kultura 1. Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Libiszowska-Żółtkowska, Maria, red. 2007. *Religia i religijność w warunkach globalizacji*. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Maćkiewicz, Jolanta. 2000. „Potoczne w naukowym – niebezpieczeństwa i korzyści”. W *Językowy obraz świata i kultura*, pod redakcją Anny Dąbrowskiej i Janusza Anusiewicza, 107–13. Język a Kultura 13. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

- Mariański, Janusz. 2004. *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Moles, Abraham. 1978. *Kicz czyli sztuka szczęścia. Studium o psychologii kiczu*. Przetłumaczone przez Anitę Szczepańską i Ewę Wende. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Narodowy Instytut Dziedzictwa. b.d. *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Polsce*. Opracowane przez Annę Marconi-Betkę, Katarzynę Sadowską-Mazur i Julię Włodarczyk. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Narodowy Instytut Dziedzictwa. 2017. „Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego”. Data dostępu: 7 maja. http://niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/Krajowa_inwentaryzacja/Krajowa_lista_NDK/.
- Niedźwiedź, Anna. 2006. „Pojęcie religijności ludowej w polskiej tradycji etnologicznej”. W *Człowiek i sacrum. O pojęciach religijnych w języku i kulturze. Materiały pokonferencyjne*, pod redakcją Doroty Sarzyńskiej i Ryszarda Tokarskiego, 237–47. Sandomierz: Towarzystwo Naukowe Sandomierskie; Wyższa Szkoła Humanistyczno-Przyrodnicza.
- Ratajski, Sławomir. 2013. „Koncepcja ochrony dziedzictwa niematerialnego w Konwencji UNESCO”. W *Niematerialne dziedzictwo kulturowe. Źródła – wartości – ochrona*, pod redakcją Jana Adamowskiego i Katarzyny Smyk, 21–33. Lublin – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej; Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Stępnia, Marek. 2010. „Religijność ludowa jako droga przekazu tradycji”. *Łódzkie Studia Teologiczne* 19: 276–83.
- Stomma, Ludwik. 1986. *Antropologia kultury wsi polskiej XIX w.* Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Tomicki, Ryszard. 1981. „Religijność ludowa”. W *Etnografia Polski: przemiany kultury ludowej*, pod redakcją Marii Bieńackiej, Marii Frankowskiej i Wandy Paprockiej, 2: 29–70. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- UNESCO. 2011. *Niematerialne dziedzictwo kulturowe*. Paryż: UNESCO.
- UNESCO. 2015. *Zarządzanie światowym dziedzictwem kulturowym*. Polska wersja językowa pod redakcją Katarzyny Piotrowskiej i Dąbrówki Lipskiej. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa. Data dostępu: 6 listopada 2016. [http://www.nid.pl/pl/Wydawnictwa/inne%20wydawnictwa/Managing%20Cultural%20WH_PL%20\(3\).pdf](http://www.nid.pl/pl/Wydawnictwa/inne%20wydawnictwa/Managing%20Cultural%20WH_PL%20(3).pdf).

Znaczenie współpracy międzyinstytucjonalnej dla ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i zrównoważonego rozwoju. Przypadek budowania techniką suchego muru

Mirela Hrovatin*

* Starszy ekspert i doradca, Ministerstwo Kultury, Republika Chorwacji (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske),
e-mail: mirela.hrovatin@min-kulture.hr.

Eksploracja zasobów naturalnych mogłaby zostać odpowiednio zmniejszona poprzez nadanie większego znaczenia tradycyjnym sposobom ich wykorzystywania oraz poprzez włączenie starego know-how do zarządzania pewnymi obszarami geograficznymi, w tym krajobrazami o wysokich walorach kulturowych i przyrodniczych.

Wprowadzenie

Zrównoważony rozwój w kontekście ochrony dziedzictwa kulturowego jest zagadnieniem wieloaspektowym (Albert 2015, 17). Niniejszy artykuł omawia tylko niektóre kwestie dotyczące związku między niematerialnym dziedzictwem kulturowym a zrównoważonym rozwojem. Jako ekspert oraz urzędnik państwowy w chorwackim Ministerstwie Kultury (Ministarstvo kulture) zajmujący się ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego, stawiałam przed licznymi dylematami związanymi z koncepcją włączenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego do obecnego głównego nurtu społecznego w celu zabezpieczenia jego żywotności. W tym sensie zrównoważony rozwój okazał się być istotnym czynnikiem w kontekście celów związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego przewidzianych w *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku¹. W niniejszym artykule poruszę kwestie gospodarczego wykorzystania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, szerszych społecznych implikacji jego ochrony oraz praw własności intelektualnej do tego dziedzictwa, opierając się na moich spostrzeżeniach dotyczących kilku przypadków w Chorwacji.

Aby poszerzyć kontekst, należy wspomnieć, że liczne międzynarodowe wysiłki mające na celu ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wywarły wpływ na Chorwację, która w ciągu ostatnich kilku dekad starała się wdrożyć ogólne wytyczne poprzez ustawodawstwo krajowe i planowane działania (Domijan 2004). Co więcej, w ostatnich latach w Chorwacji wzrosło zain-

¹ Informacje o związku niematerialnego dziedzictwa kulturowego ze zrównoważonym rozwojem w świetle Konwencji z 2003 roku można znaleźć w internetowej publikacji *UNESCO Intangible Cultural Heritage and Sustainable Development* (Niematerialne dziedzictwo kulturowe i zrównoważony rozwój) (UNESCO 2015).

interesowanie ochroną przyrody w związku z kwestiami wynikającymi z potrzeby rozwoju przemysłowego i wykorzystania zasobów naturalnych. Ponadto już w roku 1979 Jeziora Plitwickie – jeden z najważniejszych chorwackich parków narodowych, oraz Stare Miasto w Dubrowniku, zaliczane do najważniejszych miast pod względem kulturalnym i historycznym, zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Po zakończeniu wojen w byłej Jugosławii, toczących się w latach 90. (nazywanych w Chorwacji wojną domową lat 90.), wpisanie obiektów na listę materialnego dziedzictwa zwróciło uwagę na potrzebę zadbania o cenne dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze w Chorwacji, szczególnie zważywszy na to, że wojna spowodowała wiele zniszczeń zabytków oraz przyrody (Goldstein 1999). Jednak ocena szkód wojennych w Chorwacji koncentrowała się głównie na materialnym dziedzictwie kulturowym, a nie na dziedzictwie niematerialnym². Niestety, niematerialne dziedzictwo kulturowe również bardzo ucierpiało wskutek przymusowych przesiedleń ludności i zaniku tradycyjnych form wyrazu. Na szczęście w większości przypadków (choć nie we wszystkich) zostały one przywrócone do życia wraz z powrotem uchodźców do swoich domów, co pokazało, że know-how i wiedza posiadana przez depozytariuszy stanowi solidną podstawę dla kontynuacji tradycji, nawet po tak traumatycznych wydarzeniach, jak wojna i przesiedlenia ludności. Jednym z takich przypadków są obchody dnia św. Błażeja³ w Dubrowniku, które odbywają się co roku od X wieku. Wydarzenie to zostało reaktywowane, gdy tylko wojna się skończyła. Zasadnicza część święta odbywa się na głównej ulicy Dubrownika – Stradun, a jego obchody wznowiono, gdy tylko minęło zagrożenie, jeszcze zanim w mieście odbudowano zniszczone budynki. Stanowi to kolejny dowód na to, jak bliski jest związek niematerialnego dziedzictwa kulturowego ze środowiskiem, w którym ono powstaje i jest praktykowane. Niestety, coraz większym zagrożeniem dla tych obchodów jest masowa turystyka, która powoduje szybkie wyludnianie się miasta. Obecnie planowane są działania, które mają ograniczyć liczbę turystów, by powstrzymać negatywne skutki dla miasta⁴. Dobrym przykładem łączenia turystyki oraz niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym zapewnieniu zrównoważonego rozwoju w perspektywie długoterminowej, jest również Projekt Batana Ecomuseum⁵, który ma kilka celów: ochronę niematerialnego dziedzictwa

² Na całym świecie dziedzictwo niematerialne jest systematycznie chronione dopiero od niedawna. Źródłem inspiracji w tym zakresie jest Konwencja z 2003 roku. Dlatego też nie tylko Chorwacja koncentrowała się przez długi czas głównie na dziedzictwie materialnym, a nie na niematerialnym (patrz Bouchenaki 2004).

³ „Obchody dnia św. Błażeja” zostały wpisane na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO.

⁴ Na temat relacji pomiędzy tradycyjnym dziedzictwem a turystyką, patrz Jelinčić 2006.

⁵ Informacje o Projekcie Batana można znaleźć na stronie internetowej www.batana.org.

kulturowego, zachowanie obiektów i budynków, włączenie depozytariuszy do planowania, kontrolowanie turystyki przez samych depozytariuszy, wprowadzenie tradycyjnej żywności na rynek oraz jej wykorzystywanie zarówno w turystyce, jak i w codziennym życiu, programy edukacyjne, bezpośrednie przekazywanie know-how, międzynarodową współpracę itd. Są to ważne cechy tego projektu, w którym decyzje podejmują co prawda wszystkie zainteresowane podmioty, ale główna rola przypada samym depozytariuszom oraz lokalnej społeczności, wspieranym przez lokalne władze oraz instytucje eksperckie. Dzięki pomyślnemu wdrożeniu projekt ten został wpisany do Rejestru dobrych praktyk w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego UNESCO.

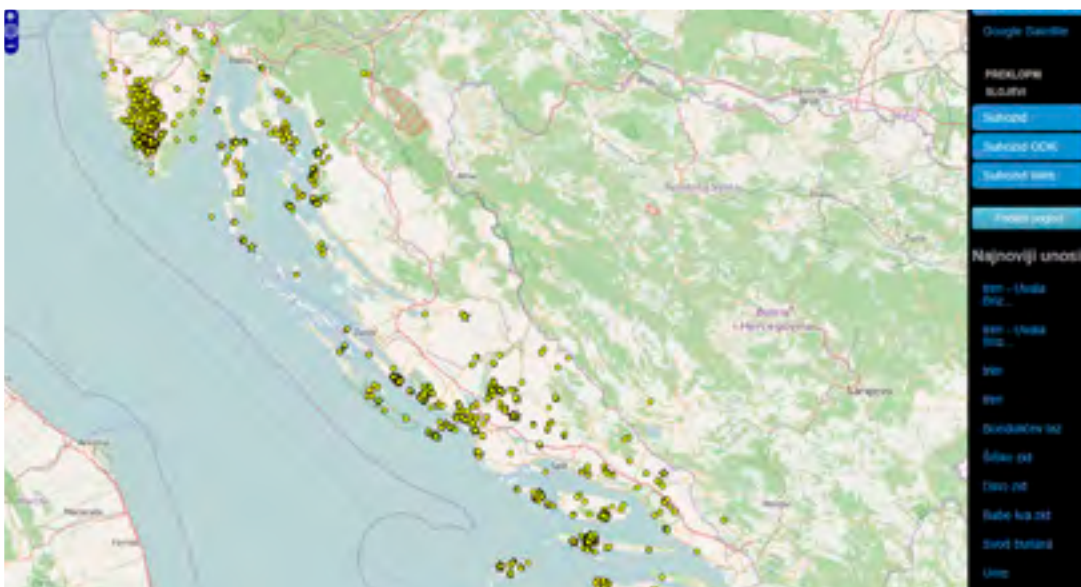
Wydarzenia wojenne i masowa turystyka nie są jedynymi czynnikami, które mają wpływ na dziedzictwo kulturowe w Chorwacji oraz jego żywotność. Od prawie 100 lat chorwackie dziedzictwo kulturowe jest objęte stałą opieką konserwatorską (Deranja Crnokić 2015), a Ministerstwo Kultury prowadzi Krajowy rejestr dóbr kultury (Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske), obejmujący łącznie około 5 tys. elementów dziedzictwa nieruchomego, ruchomego oraz przyrodniczego⁶. Pierwsze elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego zostały wpisane do Krajowego rejestru około roku 2000. Obecnie (stan na rok 2017) znajduje się w nim 150 elementów tego dziedzictwa, a 15 zostało ponadto umieszczonych na listach NDZK UNESCO. Tak duża liczba elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego wpisanych w ciągu zaledwie 10 lat jest wynikiem dobrej współpracy pomiędzy Ministerstwem Kultury, ekspertami i depozytariuszami. Współpraca ta umożliwiła szybkie gromadzenie dokumentacji, której tworzenie stanowi do pewnego stopnia kontynuację wcześniejszej dobrej praktyki konserwatorskiej w Chorwacji, oraz dostosowanie jej do niematerialnego dziedzictwa kulturowego jako specyficznej kategorii dziedzictwa kulturowego (Hrovatin 2016). Uważam ponadto, że szybkość dodawania wpisów jest także odzwierciedleniem długoterminowego procesu trwającego w Chorwacji oraz na świecie od kilku dekad: lokalne społeczności oraz różni inni lokalni interesariusze (w tym muzea, przedsiębiorstwa i organizacje turystyczne) coraz bardziej zdają sobie sprawę z wartości lokalnego i narodowego dziedzictwa, w tym niematerialnego dziedzictwa kulturowego, które społeczeństwo uznaje za zagrożone, jeżeli nie będzie dobrze dokumentowane i przekazywane. Depozytariusze i lokalne społeczności nie tylko coraz bardziej angażują się we wdrażanie różnych programów dotyczących ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ale dbają również o to, by ich dziedzictwo było odpowiednio prezentowane ogółowi społeczeństwa. Biorą też aktywny udział we wszystkich etapach różnych procesów, takich jak pro-

⁶ Rejestr jest publicznie dostępny na stronie internetowej Ministerstwa Kultury: www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212.

Petrebisća: wznoszenie i odnawianie murów z kamienia bez użycia zaprawy, 2014. Fot. Nevena Kereša,
© Association 4 grada Dragodid.

Tworzenie interaktywnych map obiektów zbudowanych techniką suchego muru z udziałem ekspertów i depozytariuszy,
<http://suhozid.geof.unizg.hr> [data dostępu: 28 października 2016].

wadzenie badań, dokumentowanie, opracowywanie ich własnych projektów w zakresie ochrony, włączanie ich do turystyki, zabieganie o wsparcie finansowe, co ostatecznie prowadzi do wpisania elementów do Krajowego rejestru. Prowadzenie tych działań w Chorwacji umożliwiły w pewnym stopniu również następujące czynniki: rozwój globalnej komunikacji, odbudowa po wojnie lat 90., stała obecność etnologów i antropologów kulturowych w niektórych społecznościach, podejmowanie przez muzea większej liczby działań adresowanych do lokalnych społeczności, prezentowanie lokalnego dziedzictwa na potrzeby turystyki, ogólny rozwój kraju w wyniku otwarcia się lokalnych społeczności na współpracę międzynarodową i regionalną oraz inne czynniki.

Przypadek budowania techniką suchego muru⁷

Mimo że Chorwacja stworzyła solidne podstawy prawne do rozwoju ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego na wysokim poziomie, w dalszym ciągu istnieją problemy, z którymi należy się uporać i które stają się coraz trudniejsze do rozwiązania, zwłaszcza w odniesieniu do niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jedną z takich kwestii jest pogodzenie nowych wymogów rolniczych i gospodarczych z zachowaniem krajobrazów oraz tradycyjnych sposobów użytkowania gruntów, które pozwoliłoby na dostosowanie się do nowych potrzeb społecznych. Przyjrzyjmy się teraz budowaniu techniką suchego muru jako elementowi niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Technika ta została wpisana do Krajowego rejestru, jednak w dalszym ciągu pozostaje wiele kwestii do rozwiązania dotyczących jej przyszłej żywotności. Z jednej strony istnieją depozytariusze, którzy zachowują i stosują tradycyjne know-how, z drugiej jednak strony są oni zbyt rozproszeni, by wywrzeć większy wpływ na szerszą społeczność oraz na interesariuszy obecnych na rynku, którzy mogliby ich włączyć do nowych projektów. Dragodid⁸ – organizacja pozarządowa, która zajmuje się wyłącznie ochroną tego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz jego przyszłością – podejmuje aktywne działania mające na celu zmniejszenie przepaści pomiędzy tradycyjnym zapotrzebowaniem na budowle z kamienia oraz nowymi ekonomicznymi i rozwojowymi potrzebami społeczeństwa jako całości.

⁷ Technika ta zakłada budowę z ciosów kamiennych bez zaprawy, bywała również stosowana od starożytności w różnych regionach – przyp. red.

⁸ Informacje o działalności oraz misji tej organizacji pozarządowej można znaleźć na stronie internetowej: www.dragodid.org.

Rovinj: warsztaty budowania drewnianych łodzi *batana* wykorzystujące multimedia, 2015. Fot. Kosjenka Brajdić Petek, © Ecomusem Batana.

Charakterystyczną cechą adriatyckiego krajobrazu jest kras (skały wapienne i dolomitowe). Nie wiele tamtejszej ziemi można wykorzystać pod uprawy. Dlatego też w przeszłości tradycyjnym sposobem pozyskiwania pól było usuwanie kamieni, z których następnie budowano niskie i długie murki. Chroniły one ziemię przed wytlukaniem przez wodę i wiatr, a także przed zwierzętami. Wiedza ta sięga czasów prehistorycznych i jest wykorzystywana do dzisiejszego dnia. Jednak zaczęła ona powoli zanikać, ponieważ gospodarka w rejonie Adriatyku w XX wieku została w większości zdominowana przez turystykę morską, która stała się łatwiejszym źródłem dochodu dla wielu ludzi. W dzisiejszych czasach, nawet jeżeli niektórzy rolnicy nadal użytkują i uprawiają ziemię na obszarach krasowych, zazwyczaj nie korzystają z usług osób, które wiedzą, jak budować tradycyjne kamienne murki bez zaprawy, i wznoszą je z betonu lub z innych nowszych materiałów. W ten sposób nie tylko niszczą wizualne i historyczne walory użytkowanego przez siebie kulturowego krajobrazu, ale także pośrednio zagrażają niematerialnemu dziedzictwu, które wiąże się z dawnymi strukturami tego rodzaju. W związku z tym niezbędna jest zmiana nie tylko na poziomie lokalnym, ale w szczególności na szczeblu państwowym, która zabezpieczy bieżące ekonomiczne potrzeby mistrzów posiadających te umiejętności. Jednak Ministerstwo Kultury nie może zapewnić takiej ochrony dla elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego bez pomocy innych instytucji, takich jak Ministerstwo Gospodarki (Ministarstvo gospodarstva), Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (regionalnog razvoja), Ministerstwo Turystyki (turizma), Ministerstwo Rolnictwa (poljoprivrede), Ministerstwo Środowiska (zaštite okoliša), oraz innych instytucji. Aktywne zaangażowanie innych organizacji, takich jak Chorwacka Izba Rzemieślnicza (Hrvatska obrtnička komora), również mogłoby pomóc w zapewnieniu widoczności i nowego wykorzystania tradycyjnej wiedzy. Dialog pomiędzy tymi podmiotami dotyczący kwestii związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym oraz jego zrównoważonym rozwojem był dotąd bardzo ograniczony i wymaga instytucjonalnego wsparcia różnych sektorów.

Jednym z przykładów możliwego wykorzystania tradycyjnej wiedzy i umiejętności w zakresie budowania techniką suchego muru jest Równina Starego Gradu na wyspie Hvar, wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Jej największą wartość stanowi to, że jest ona unikalnym przykładem geometrycznego podziału gruntów wykorzystywanego już w czasach starożytnych. Istnieje ogromna potrzeba zachowania starożytnego wyglądu i sposobu użytkowania tych gruntów, zwłaszcza dzisiaj, gdy są one uznawane za bezcenny zabytek dziedzictwa kulturowego. W tym właśnie celu opracowano projekty, które mają zapewnić zrównoważone gospodarowanie tymi gruntami⁹.

⁹ Informacje uzyskane na spotkaniach ekspertów poświęconych przygotowaniu wielonarodowej dokumentacji dotyczącej budowania techniką suchego muru, które odbyły się w chorwackim Ministerstwie Kultury.

Eksperti są zgodni, że znaczącą rolę w tym zakresie powinni pełnić mistrzowie budowania techniką suchego muru. Jednak nawet jeżeli przyszli zarządcy zatrudnią tych mistrzów, to nie będą dysponować środkami prawnymi, by zaangażować ich przy renowacji dawnych murów zbudowanych w technice suchego kamienia na Równinie. Główną przeszkodą jest fakt, że indywidualni tradycyjni mistrzowie w dalszym ciągu nie mają możliwości, by uzyskać wymagane zawodowe licencje (tak jak na przykład architekci), ponieważ nie posiadają dowodów, że uzyskali swoje kwalifikacje zgodnie z obowiązującą procedurą. Tymczasem nie są to umiejętności zdobyte podczas zorganizowanych zajęć, lecz przekazane bezpośrednio przez członków rodziny (głównie mężczyzn, ale również przez kobiety) oraz sąsiadów. Wpisanie tego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego do Krajowego rejestru otwiera możliwości uzyskania specjalnych licencji uprawniających osoby z takimi tradycyjnymi umiejętnościami do wykonywania prac renowacyjno-konserwatorskich. Pozwoliłoby to depozytariuszom wejść na rynek, a społeczeństwo doceniłoby ich rolę jako strażników tradycyjnej wiedzy i umiejętności.

Oprócz murów z suchych kamieni w całym regionie Adriatyku znajduje się wiele innych starych budynków i obiektów z kamienia, które wymagają renowacji, w czym stary know-how byłby przydatny. Zatrudnienie tradycyjnych mistrzów miałoby więc większy sens niż korzystanie z usług licencjonowanych firm, które specjalizują się jedynie w budownictwie i architekturze. Co więcej, jeżeli te tradycyjne umiejętności będą gwarantować przyszłe zatrudnienie, zachęci to młodsze pokolenia do ich opanowywania. W tym sensie zapewnienie formalnych form kształcenia lub praktyk dla mistrzów w licencjonowanych szkołach lub na kursach byłoby znaczącym krokiem w kierunku zabezpieczenia zrównoważonego rozwoju tego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Obecnie jednak jedynymi działaniami podejmowanymi w zakresie kształcenia są odbywające się sporadycznie warsztaty, organizowane przez Dragodid i prowadzone na adriatyckim wybrzeżu przy pomocy lokalnych depozytariuszy i władz samorządowych. Przyczyniają się one do podniesienia świadomości potrzeby zachowania tego dziedzictwa w lokalnym środowisku. Co więcej, gdyby te umiejętności były nauczane w ramach systematycznie prowadzonych szkoleń, mogłoby to zapewnić długoterminowe rezultaty w ich jakościowym przekazywaniu i pomogłoby zatrzymać nowo wykwalifikowane osoby w lokalnych społecznościach, które zmagają się z problemem wyludnienia w związku z malejącą w ostatnich dekadach liczbą mieszkańców na adriatyckim wybrzeżu, a w szczególności na wyspach.

Ten stary know-how może również zostać z powodzeniem wykorzystany, by zaspokoić obecne zapotrzebowanie rynkowe na budowle z kamienia. Wiele ludzi urządza swoje domy i podwórka

w starym śródziemnomorskim stylu, by przyciągnąć turystów, którzy szukają miejsc o autentycznym charakterze. Niestety, wielu właścicieli domów korzysta z gotowych produktów niskiej jakości, takich jak betonowe półfabrykaty, które tylko imitują budowle zbudowane techniką suchego muru. Prawdopodobnie ludzie ci nie zdają sobie sprawy z negatywnego wpływu, jaki ma to na estetykę przestrzeni oraz na ogólnie rozumiane niematerialne dziedzictwo. Dlatego też należy nieustannie podnosić świadomość wartości tego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz działać na rzecz jego włączenia do obecnych trendów i potrzeb rynku ekonomicznego oraz społeczeństwa. Co więcej, ten rodzaj niematerialnego dziedzictwa kulturowego i możliwości jego wykorzystania zostałyby docenione przez społeczności i rodziny, gdyby aktywnie angażowano szersze kręgi społeczne oraz interesariuszy rynku ekonomicznego.

Prawa własności intelektualnej oraz niematerialne dziedzictwo kulturowe

Jednym z zagadnień, które poruszono oprócz kwestii dotyczących wpisów do Krajowego rejestru oraz na listy UNESCO, jest rywalizacja pomiędzy lokalnymi społecznościami zabiegającymi o przyznanie praw własności intelektualnej do niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Nikočević i in. 2012). Problem własności intelektualnej był w rzeczywistości jednym z głównych powodów, dla których Konwencja z 2003 roku nie została opracowana i wprowadzona wcześniej¹⁰. Wpływ zachodnich kultur oraz nowe światowe trendy dotyczące ochrony praw autorskich we wszystkich sferach produkcji i kreatywności są dziś widoczne także w Chorwacji. Kwestia własności intelektualnej jest już poruszana od jakiegoś czasu, a w przypadku niematerialnego dziedzictwa kulturowego pojawia się zwykle wtedy, gdy depozytariusze chcą korzystać z materialnego aspektu swojego niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Rzeczywiście jest to dziś kolejny problem związany z trwałością niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Kto więc ma prawo do niematerialnego dziedzictwa kulturowego? Kto może je wykorzystywać i czerpać z niego korzyści? Kto może sprzedawać produkty będące rezultatem tego tradycyjnego know-how? Początkowo może się wydawać, że są to proste pytania i że odpowiedź na nie można uzyskać, zasięgając opinii instytucji zajmujących się prawami własności intelektualnej. W Chorwacji istnieją odpowiednie przepisy, które regulują tę kwestię,

¹⁰ Według historii Konwencji z 2003 roku przedstawionej na stronie internetowej UNESCO (UNESCO 2016).

a mianowicie ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych¹¹. Ponadto Państwowe Biuro Własności Intelektualnej (Državni zavod za intelektualno vlasništvo)¹² świadczy usługi dla osób pragnących chronić swoją własność intelektualną. Biuro wydaje np. specjalne „oznaczenie pochodzenia” dla niektórych tradycyjnych produktów, takich jak tradycyjny haft, tzn. koronki. W praktyce oznaczenie to uprawnia grupy, organizacje pozarządowe oraz indywidualne osoby do sprzedawania swoich produktów na rynku pod ich tradycyjną nazwą (np. koronki z Lepoglavly, koronki z Pagu itd.). Co więcej, jest ono dobrze umocowane w ramach prawnych państwa. Jednak w kilku społecznościach rozpowszechnianie fałszywych informacji na temat elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego doprowadziło do sytuacji, w której uprawnienia zostały przyznane tylko osobom o to się ubiegającym, z pominięciem tych, które albo nie znały swoich praw, albo nie zostały poinformowane o możliwości wnioskowania o oznaczenie. Również osoby niezwiązane z daną jednostką, grupą lub nawet organizacją pozarządową, która wnioskuje o przyznanie oznaczenia, są pomijane i tym samym zostają pozbawione swoich praw. Kto może chronić tych, którzy są pozbawieni możliwości dochodzenia praw do swojej tradycji oraz jej wykorzystywania? Mają oni prawo do złożenia skargi lub ubiegania się o certyfikat potwierdzający, że mogą używać tradycyjnej nazwy dla swoich produktów, jednak może im być trudno udowodnić, że posiadają know-how w tym zakresie, przed kompetentną organizacją pozarządową lub osobą, która ocenia, czy ich produkt jest wytwarzany we „właściwy”, tradycyjny sposób, czy też nie. Z tego też względu jednostka może być narażona na manipulacje ze strony silniejszej grupy lub osoby z danej społeczności. Problem relacji władzy mógłby zostać rozwiązany w drodze publicznych dyskusji, poprzez aktywne zaangażowanie ekspertów, dodatkowe badania naukowe, podawanie wyników badań do wiadomości publicznej oraz włączenie lokalnych władz do działań mających na celu likwidowanie takich nierówności społecznych (przy założeniu, że władze nie popierają silniejszych grup). Nie podaję tutaj żadnych przykładów, ponieważ Ministerstwo Kultury postarało się, by w materiałach będących podstawą wniosku o wpisanie danego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego do Krajowego rejestru zostali wymienieni wszyscy depozytariusze. Niektóre osoby, które zostały pominięte, kontaktowały się z ministerstwem już po dokonaniu wpisu i zostały później dopisane do nowych, poprawionych list depozytariuszy. Listy te zostały ponadto wystane do uprzednio wpisanych osób, żeby one też dowiedziały się o nowych depozytariuszach. Gdy tylko jest to możliwe, eksperci z ministerstwa oraz

¹¹ *Zakon o avtorskom pravu i srodnim pravima*, Narodne Novine [Dziennik Urzędowy] nr 167/2003, 22 października 2003.

¹² Więcej informacji o Państwowym Biurze Własności Intelektualnej można znaleźć na stronie www.dziv.hr.

instytucje eksperckie podnoszą świadomość obywateli na temat tej kwestii, wyjaśniając, że niematerialne dziedzictwo kulturowe jest częścią kultury, która należy do szerszej społeczności, a nie tylko do indywidualnych osób. Dzięki temu wszyscy depozytariusze danego elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego mają zapewnioną właściwą pozycję w związku z ich niematerialnym dziedzictwem kulturowym.

Oprócz haftu, wiele pierwszych propozycji wpisów do Krajowego rejestru dotyczyło tradycyjnych chorwackich produktów spożywczych, ponieważ różne grupy i indywidualne osoby chciały chronić swoje przepisy oraz know-how dotyczące przygotowania tradycyjnych potraw, ciast oraz innych potraw. Oczywiście było to dla depozytariuszy najłatwiejszym sposobem na uzyskanie oficjalnego potwierdzenia, że mogą korzystać z prawa do swojej tradycji oraz sprzedawać wytwarzane przez siebie produkty, które się na niej opierają. Znaczenie tradycyjnych produktów spożywczych oraz duża liczba zgłoszeń dotyczących tego rodzaju niematerialnego dziedzictwa kulturowego wynikały również z braku innych zachowanych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego w niektórych lokalnych społecznościach. Tym niemniej Ministerstwo Kultury nie miało zamiaru udzielać którejkolwiek z grup lub osób oficjalnego poparcia i uznawało tradycyjne rodzaje produktów spożywczych wyłącznie jako specyficzne dla większych obszarów geograficznych, nie przypisując ich tylko jednej osobie lub grupie osób. Doprowadziło to do braku zainteresowania zgłaszaniem kolejnych tradycyjnych metod produkcji żywności do wpisania do Krajowego rejestru. Zamiast tego depozytariusze zaczęli składać wnioski w Ministerstwie Rolnictwa, które przyznaje specjalne oznaczenia pochodzenia dla tradycyjnych produktów spożywczych¹³. Mogłoby się wydawać, że skoro Ministerstwo Rolnictwa przyznaje takie oznaczenia, to istnieją również grupy, firmy lub organizacje pozarządowe, które kontrolują prawa dotyczące produkcji tradycyjnej żywności. Jednak gdy depozytariusz chce wejść na rynek i sprzedawać swoje produkty pod nazwą, która jest chroniona przez Ministerstwo Rolnictwa, musi przejść przez całą procedurę, podczas której grupa lub firma dysponująca odnośnym prawem decyduje, czy przestrzega on tradycji we właściwy sposób. Taki rodzaj kontroli stwarza ryzyko manipulacji i ogranicza wprowadzanie produktów na rynek, co może niekorzystnie wpłynąć na produkcję i dochody posiadaczy praw. Jednak podejmowanie prób ochrony i kontroli wprowadzania na rynek produktów, które można nazwać „tradycyjnymi”, jest prawem samych depozytariuszy

¹³ Wszystkie pozostałe rodzaje tradycyjnych produktów i know-how podlegają jurysdykcji Państwowego Biura Własności Intelektualnej. Informacje o Ministerstwie Rolnictwa oraz oznaczeniach pochodzenia dla artykułów spożywczych są dostępne na stronie www.mps.hr/default.aspx?id=10.

oraz ich stowarzyszeń; to oni powinni decydować o ochronie swojego tradycyjnego dziedzictwa oraz o zapobieganiu jego niewłaściwemu wykorzystywaniu w celu uniknięcia szkód, które mogą im zostać wyrządzone, jeżeli rynek nie będzie nadzorowany.

Antropolodzy kulturowi są być może bardziej wyczuleni na kwestie praw własności intelektualnej ze względu na historię tej dyscypliny naukowej; dotyczy to również naszego kraju. Jednak w obliczu konkretnych przypadków w Chorwacji antropolodzy nie wiedzą, jak odnieść się do kwestii związanych z własnością intelektualną – być może, będąc ekspertami którzy są wystarczająco mocno zaangażowani na wszystkich etapach tych procesów [ochrony dziedzictwa niematerialnego – przyp. red.], nie uznają tego za swoje zadanie, albo ich zdaniem są to problemy, które powinny być rozwiązywane przez inne instytucje lub ekspertów. Bardziej systematyczne badanie przypadków w Chorwacji mogłoby się przyczynić do opracowania ogólnych wytycznych dotyczących sposobów radzenia sobie z tymi kwestiami. Mogłoby to pomóc antropologom kulturowym w ich przyszłej pracy z lokalnymi społecznościami oraz w planowaniu wprowadzania elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego na rynek.

Wnioski

Należy stwierdzić, że planowanie wprowadzenia jakiegokolwiek elementu niematerialnego dziedzictwa kulturowego do bardziej intensywnego użytku gospodarczego lub turystyki, nowego sposobu wykorzystania lub jakiegokolwiek innego użytku zgodnie z bieżącymi trendami powinno angażować nie tylko depozytariuszy, ale również interesariuszy na różnych poziomach, w tym m.in. na poziomie lokalnym, państwowym, eksperckim i prywatnym. Ekspersi w dziedzinie nauk humanistycznych oraz naukowcy, a zwłaszcza antropolodzy kulturowi, odgrywają ważną rolę w zapobieganiu niewłaściwemu wykorzystaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego i wzmacnianiu jego żywotności, ponieważ są oni bardziej wyczuleni na potrzeby indywidualnych osób, a ponadto rozumieją różne rodzaje funkcjonowania lokalnych społeczności. W związku z tym pewne ogólne wytyczne mogłyby zostać sformułowane na poziomie eksperckim i państwowym, by zapewnić trwałość niematerialnego dziedzictwa kulturowego, które jest wykorzystywane w nowy sposób oraz do nowych celów, biorąc pod uwagę to, że tylko niektóre jego aspekty są komercjalizowane, oraz podnosząc świadomość znaczenia mniej oczywistej społecznej roli niematerialnego dziedzictwa kulturowego dla lokalnej społeczności i szerszej pojętego społeczeństwa. Jednak nie wszystkie

problemy dotyczące poszczególnych rodzajów niematerialnego dziedzictwa kulturowego można rozwiązać na poziomie teoretycznym lub uniwersalnym. Dlatego im bardziej lokalne i specyficzne podejście do niematerialnego dziedzictwa kulturowego, tym lepiej.

Na przestrzeni lat, aż do dnia dzisiejszego, to szerzej pojmowana wartość społeczna i ekonomiczna oraz popyt wywierały wpływ na ochronę i kontynuację wielu elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, takich jak te, o których była mowa w tym artykule. W dalszym ciągu w Chorwacji jest więcej wyzwań i dylematów, z którymi należy się uporać, niż konkretnych rezultatów i odpowiedzi, jednak organizacje pozarządowe podejmują w tym względzie znaczące wysiłki, by podnieść świadomość i zapewnić ochronę i zachowanie wartości oraz zasobów kulturowych i przyrodniczych. Dzięki licznym stowarzyszeniom kulturalnym, stowarzyszeniom zajmującym się dziedzictwem, stowarzyszeniom ekologicznym oraz działaniom i inicjatywom obywateli osiągnięto znaczny postęp, jednak w dalszym ciągu nie zrobiono wystarczająco dużo, by szerzej pojmowane społeczeństwo zdało sobie sprawę z możliwości wykorzystania niematerialnego dziedzictwa kulturowego do zaspokojenia nowych potrzeb rozwojowych oraz zabezpieczenia zrównoważonego rozwoju pewnych obszarów. Programy edukacyjne, zarówno formalne, jak i nieformalne, mogłyby istotnie pomóc w przygotowaniu nowych pokoleń do wykorzystywania niematerialnego dziedzictwa kulturowego jako nieocenionego zasobu w zarządzaniu lokalnymi obszarami w przyszłości. Obecnie obowiązujące programy szkolne obejmują niektóre z tych kwestii, jednak nie zwraca się w nich wystarczającej uwagi na łączenie starych i nowych sposobów korzystania z przyrody i jej zasobów. W niektórych przypadkach wiedza i umiejętności mogłyby być skuteczniej przekazywane młodszemu pokoleniu w ramach kształcenia ustawicznego niż w rodzinie – jak pokazuje przykład budowania techniką suchego muru, istnieje ekonomiczne zapotrzebowanie na licencjonowanych mistrzów, którzy mogą wejść na rynek w legalny sposób. Wiążąca się z tym eksploatacja zasobów naturalnych mogłaby zostać odpowiednio zmniejszona poprzez nadanie większego znaczenia tradycyjnym sposobom ich wykorzystywania oraz poprzez włączenie starego know-how do zarządzania pewnymi obszarami geograficznymi, w tym krajobrazami o wysokich walorach kulturowych i przyrodniczych.

Kwestia praw własności intelektualnej, które są chętniej przyznawane interesariuszom posiadającym większą władzę w lokalnych społecznościach niż innym członkom tych samych społeczności, może skutkować brakiem motywacji do kontynuowania pewnych tradycji. Tymi oraz innymi kwestiami zajmują się w Chorwacji różne instytucje państwowe i eksperckie, które jednak w dalszym ciągu nie są ze sobą wystarczająco powiązane, by znaleźć bardziej odpowiednie rozwiązania dla

każdego przypadku związanego z niematerialnym dziedzictwem kulturowym oraz każdej lokalnej społeczności. Jest to poważnym utrudnieniem we wdrażaniu działań mających na celu ochronę i zabezpieczenie tego dziedzictwa na określonych obszarach geograficznych w perspektywie długoterminowej. Dlatego też należy zadbać o włączenie wszystkich interesariuszy, a zwłaszcza depozytariuszy i całej lokalnej społeczności, na wszystkich etapach planowania takich projektów rozwojowych – od początku do końca – by zapewnić długoterminowy zrównoważony rozwój oraz ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

Bibliografia

- Albert, Marie-Theres. 2015. „Mission and Vision of Sustainability Discourses in Heritage Studies [Misja i wizja dyskusów o zrównoważonym rozwoju w studiach nad dziedzictwem].” W *Perceptions of Sustainability in Heritage Studies* [Postrzeganie zrównoważonego rozwoju w studiach nad dziedzictwem], pod redakcją Marie-Theres Albert, 11–20. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Bouchenaki, Mounir, red. 2004. *Museum International* t. 56, z. 1–2. Wiley-Blackwell.
- Deranja Crnokić, Anuška. 2015. „Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj [Tworzenie Rejestru dóbr kultury – historia i teraźniejszość katalogowania dziedzictwa kulturowego w Chorwacji]”. *Godišnjak Zaštite Spomenika Kulture Hrvatske* 37–38: 25–38.
- Domijan, Miljenko, red. 2004. *World Heritage Sites in Croatia: Exhibition Marking the Twenty-Fifth Anniversary of the Inscription of the First Croatian Heritage Sites on the World Heritage List* [Zabytki światowego dziedzictwa w Chorwacji: wystawa z okazji dwudziestej piątej rocznicy wpisania pierwszych chorwackich zabytków na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury]. Zagreb: Ministry of Culture of the Republic of Croatia.
- Goldstein, Gordana, red. 1999. *Godišnjak zaštite spomenika culture Hrvatske 24–25: Spomeničkabaština u Hrvatskoj 1991–1999. Ratne štete i obnova* [Kulturowe i historyczne dziedzictwo w Chorwacji 1991–1999. Zniszczenia wojenne i odbudowa]. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.
- Hrovatin, Mirela. 2016. „A Short Overview of the ICH Safeguarding Policy in Croatia [Krótki przegląd polityki dotyczącej ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Chorwacji]”. W *The Contribution of UNESCO Member States of South-Eastern Europe to the Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. A Jubilee Edition Dedicated to the 70th Anniversary of UNESCO* [Wkład państw członkowskich UNESCO z Europy Południowo-Wschodniej we wdrażanie Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wydanie jubileuszowe z okazji 70. rocznicy powstania UNESCO], pod redakcją Migleny

- Iwanowej, 93–104. Sofia: Regional Centre for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage in South-Eastern Europe under the auspices of UNESCO. Data dostępu: 11 września 2016. http://www.unesco-centerbg.org/wp-new/wp-content/uploads/2016/05/izdanie_UNESCO_print-last.pdf.
- Jelinčić, Daniela Angelina. 2006. „Tourism versus Identity, Globalization and Tradition [Turystyka a tożsamość, globalizacja i tradycja]”. *Ethnological Researches* 11: 185–207.
- Nikočević, Lidija, Ljiljana Gavrilović, Mirela Hrovatin, Daniela Angelina Jelinčić, Jadran Kale, Dragana Lucija Ratković, Amy Mountcastle, Peter Simonič i Tvrtko Zebec. 2012. „Culture or Heritage? The Problem of Intangibility [Kultura czy dziedzictwo? Problem niematerialności]”. *Etnološka Tribina: Journal of Croatian Ethnological Society* 42 (35): 57–112.
- UNESCO. 2015. „Intangible Cultural Heritage and Sustainable Development [Niematerialne dziedzictwo kulturowe i zrównoważony rozwój]”. Data dostępu: 25 października 2016. <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002434/243402e.pdf>.
- UNESCO. 2016. „Working towards a Convention [Prace nad Konwencją]”. Data dostępu: 3 października. <http://www.unesco.org/culture/ich/en/working-towards-a-convention-00004>.

Działania na rzecz zapewnienia zrównoważonej przyszłości niematerialnego dziedzictwa kulturowego Rumunii: korzyści i czynniki ryzyka

Adina Hulubaș*

* Kierownik Departamentu Etnografii i Folkloru, Instytut Filologii Rumuńskiej, Akademia Rumuńska (Departamentul de etnografie și folclor, Institutul de Filologie Română, Academia Română), Iași, Rumunia, e-mail: adina.hulubas@gmail.com.

Kroki podjęte w celu zapewnienia tradycji bezpieczniejszej przyszłości może symbolizować obraz fal rozchodzących się koncentrycznie po powierzchni wody, które pojawiają się w chwili, gdy wpadnie do niej jakiś przedmiot. W samym centrum usytuowane jest uznanie opinii publicznej dla wartości, jaką stanowi kultura; niemniej jednak inicjatywy realizowane na poziomie lokalnym muszą być wspomagane i chronione przed presją wynikającą z funkcjonowania scentralizowanych standardów.

To, że niematerialne dziedzictwo kulturowe ma charakter niezwykle dynamiczny, wydaje się nie budzić dzisiaj szczególnych wątpliwości, podobnie zresztą jak stwierdzenie, że czynniki społeczno-gospodarcze wywierają wpływ na praktyki, wierzenia, rzemiosło i inne tradycje ludowe. Sam termin „żywe dziedzictwo”, niejednokrotnie używany zamiennie z pojęciem niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Park 2013, 1), z samej definicji zakłada występowanie wraz z upływem czasu organicznych przemian, co stanowi kolejny aspekt powszechnie akceptowanej cechy dziedzictwa niematerialnego jako zbioru realizowanych w sposób aktywny praktyk, przekazywanych z pokolenia na pokolenie i będących znakiem tożsamości kulturowej danej społeczności.

Oznacza to zatem – co zresztą zauważają także eksperci w omawianej dziedzinie – że kluczem do zrozumienia kultury tradycyjnej jest zjawisko ewolucji. „NDZK z samej swojej definicji jest żyjącym bytem, a jego zdolność do nieustannego przystosowywania się do panujących warunków w miarę postępującej historycznej i społecznej ewolucji jego twórców i depozytariuszy stanowi jedną z jego podstawowych cech” (Lenzerini 2011, 108). Najlepszym przykładem tej wewnętrznej dynamiki jest pewien rumuński zwyczaj towarzyszący narodzinom dziecka. Nosi on nazwę „rękawów położnej” (*mânecele moașei*); oprócz Rumunii spotyka się go także wśród społeczności mołdawskiej, ukraińskiej, bułgarskiej oraz rosyjskiej. Zgodnie z tym zwyczajem kobieta, której tradycyjna położna towarzyszyła podczas porodu, zobowiązana jest do złożenia rytualnego daru osiem dni po narodzinach dziecka. Ponieważ proces fizjologiczny, jakim jest poród, uznawany jest za nieczysty, młode matki tradycyjnie składały położnym w darze dwa metry ręcznie tkanego materiału, tak aby mogły one wykonać z niego nowe rękawy w miejsce starych, zabrudzonych podczas porodu. Dodatkowo

kobiety oblewają wodą dłonie położnych i dają im mydło, dzięki któremu mogą one przejść proces oczyszczenia.

Mimo że 70 lat temu zabroniono kobietom rodzenia w domu bez pomocy lekarskiej, zwyczaj, o którym mowa, istnieje do dnia dzisiejszego i każdego dnia spotykamy go w szpitalach i klinikach. Ma on ponadto nadal istotne znaczenie w sensie społecznym; osoby znające ów zwyczaj jednogłośnie twierdzą, że ktokolwiek sprzeniewierzy się tej tradycji, musi liczyć się z tym, że niechybnie spadną na niego wszelkie nieszczęścia. Zmiany zachodzące w społeczeństwie nie doprowadziły do wyrugowania tradycyjnych praktyk, w związku z czym także i dzisiaj obecność położnej, wykonującej tradycyjne gesty od wieków towarzyszące momentowi przyjścia dziecka na świat, uznawana jest za obowiązkowy element ceremoniału (Hulubaś 2011).

Tego rodzaju spontanicznemu przekazywaniu tradycji z pokolenia na pokolenie towarzyszy ogólne przekonanie o jej magicznych, nadprzyrodzonych cechach, czyniąc omawiany zwyczaj zjawiskiem kulturowym mieszczącym się w definicji pojęcia NDZK. „Nieodłączną cechą dziedzictwa tego rodzaju jest zdolność samoistnego kształtowania i modyfikowania własnej charakterystyki w miarę postępów ewolucji społecznej, dzięki czemu dziedzictwo to jest w stanie odzwierciedlać w sposób ciągły żywe tradycje danej społeczności” (Lenzerini 2011, 118). Mimo to proces ten nie może być już dziś uznany za dający rękojmę naturalnej selekcji praktyk przekazywanych kolejnym pokoleniom z uwagi na oddziaływanie innego rodzaju praktyk występujących w kulturze ludowej. Na szczęście w 2003 roku została w samą porę wdrożona *Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, pozwalająca odpowiednio kontrolować proces przekazywania tradycyjnej wiedzy kolejnym pokoleniom.

To właśnie młode pokolenie daje nam nadzieję na zapewnienie trwania naszego niematerialnego dziedzictwa kulturowego; należy jednak mieć na uwadze fakt, że kontekst społeczno-gospodarczy, w jakim postrzegać należy znaczenie kultury ludowej, może nie być zrozumiały dla ogółu społeczeństwa. Co więcej, odwieczny proces, dzięki któremu bezcenne przejawy naszej kultury zachowały się do dzisiaj, wymaga obecnie z naszej strony wnikliwej obserwacji, szczególnie w związku z oddziaływaniem, które ogół społeczeństwa wywiera na tradycyjnych rzemieślników, a które niesie ze sobą różnego rodzaju kulturowe naleciałości. Przykładowo w 2012 roku na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO wpisany został „Wyrób ceramiki w Horezu”; dziś jednak ceramika tego rodzaju jest powszechnie dostępna zarówno na tradycyjnych jarmarkach, jak i nawet w międzynarodowych hipermarketach. Zagrożeniem, jakie dla omawianej tradycji rzemieślniczej niesie jej rosnąca popularność, są próby naśladowania jej przez

garnarzy z innych obszarów etnograficznych. Na przykład w zlokalizowanej w okręgu suczawskim miejscowości Marginea jeszcze osiem lat temu za pomocą unikalnych metod wytwarzano tradycyjną, czarną ceramikę, z której słynął omawiany obszar. Dziś jednak oczom turystów odwiedzających tamtejszy warsztat ceramiczny ukazują się talerze przywożone z odległego o 500 km Horezu. Inni rzemieślnicy z kolei przyozdabiają talerze wykonane w kolorystyce typowej dla regionu Baia Mare z północnej Rumunii wizerunkiem koguta z Horezu, będącego charakterystycznym symbolem wyrobów tego rodzaju.

Zaledwie miesiąc po ogłoszeniu Konwencji z 2003 roku specjaliści zaczęli wyrażać swoje obawy, że system ochrony dziedzictwa doprowadzi do powstania „specyficznego środowiska, będącego zaledwie imitacją tego, co prawdziwe” (Brown 2012, 95). Jeden z ekspertów stwierdził nawet, że nowe regulacje mogą „zmienić kolej rzeczy” (Kurin 2012, 100).

Zamiast tego można było pozostawić proces „naturalnemu” biegowi rzeczy, unikając wszelkiego rodzaju interwencji kulturowych i pozwalając, aby zmiany następowały „w naturalny sposób”. Niemniej jednak problemy, z jakimi NDZK mierzy się we współczesnym świecie, nie mają nic wspólnego z „naturalnością”. Przeciwnie, są one efektem działalności społecznej i gospodarczej będącej cechą współczesnych społeczeństw i systemów o zasięgu globalnym (Kurin 2007, 18).

O tym, co zyska ogólny poklask, decydują pieniądze. W związku z powyższym musimy się dzisiaj mierzyć z podwójnym ryzykiem: z jednej strony brak specjalistycznej interwencji grozi nam utratą tradycyjnych form wiedzy na skutek presji ze strony wszechobecnej standaryzacji. Z drugiej jednak strony budowanie świadomości musi następować pod ścisłym nadzorem, ponieważ przeceniając lokalne praktyki, ryzykujemy, że będą one wywierały podobny, unifikujący wpływ na inne przejawy dziedzictwa. Jak zauważył Claude Lévi-Strauss (2007, 7) w swoim przemówieniu z okazji sześćdziesięciolecia działalności UNESCO, musimy „przezwyciężyć pozorną antynomię pomiędzy jednością rodzaju ludzkiego a niewyczerpaną różnorodnością form, w jakiej się ona objawia”.

Kolejne niebezpieczeństwo związane jest z możliwością zaniku pierwotnego celu, reprezentowanego przez całą społeczność osób praktykujących określone zwyczaje. W efekcie tracimy nie tylko „spontaniczny” charakter danego zwyczaju (Brown 2012, 95), ale także bez mała magiczny cel, jaki mu przyświeca. Doskonałym przykładem tego rodzaju alienacji jest „Rytuał Căluș”, wpisany na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości w 2008 roku. Ten akrobatyczny taniec, pierwotnie posiadający status Arcydzieła Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości (2005 r.), wykonywany był zaledwie dziewięć razy do roku, począwszy od pierwszego dnia Zielonych Świątek. Aby uczestniczyć w tym rytuale, należało przejść owiany do dziś tajemnicą

Rytuał *Căluș*, © Muzeum Chłopa Rumuńskiego.

proces inicjacji; każdy tancerz składał tajemną przysięgę na granicy wsi, z której pochodził, a następnie tancerze wędrowali od wioski do wioski, niosąc obietnicę uzdrowienia bezpłodnym kobietom oraz ludziom cierpiącym na budzące powszechny lęk choroby, takie jak np. epilepsja. Dzisiaj jednak wszystkie mistyczne aspekty tego zwyczaju uległy zapomnieniu, a jedyną wiedzą, jaką otrzymują nowi adepci tej sztuki, jest taneczna wirtuozeria (Știucă 2009, 20). Co gorsza, dziś *Călușari* występują na różnorakich festiwalach przez cały rok, uczestnicząc w weselach, a nawet w spontanicznych zebraniach publicznych; jedynie liczba tancerzy odprawiających rytuał pozostaje zgodnie z tradycją nieparzysta – pięciu, siedmiu, dziewięciu lub jedenastu. Uczestniczą oni także w procesjach, podczas których poświęca się nowe samochody, pragnąc tym samym uchronić ich użytkowników od nieszczęśliwych wypadków.

Căluș przypomina inne tradycyjne taneczne rytuały, takie jak np. tańce górali podhalańskich z ciupagami. Obrzędy te spełniają oczywistą funkcję apotropaiczną, a sam taniec w kręgu jest swoistym wyrazem oddania się pod opiekę słońca. Podobnie jak w przypadku rumuńskich *Călușari*, także i w tym przypadku rytualny taniec ma za zadanie zdjąć zły urok i przynieść zdrowie i dobrobyt całej społeczności. Pewne analogie z rumuńskimi zwyczajami wykazuje także inny polski taniec – zbójnicki – zbliżony do rytuału *Căluș* zarówno pod względem choreografii, jak i spektakularnych efektów, jakie w założeniu mają nieść ze sobą jego współczesne odmiany.

Co więcej, w południowej części terytorium Rumunii, w okręgu Jałomica (Ialomița), tancerze wykorzystują rytualne kije z wyrzeźbioną na końcu głową konia; szczegół ten łączy rytuał *Călușari* z innym obrzędem o nazwie *Căiuți*, odprawianym w dniu zimowego przesilenia, wykazując także pewne analogie z takimi tradycjami, jak 'Obby 'Oss w Wielkiej Brytanii czy *Lajkonik* na ziemiach polskich. Omawiany motyw jedności jeźdźca z koniem, którego dosiada, ma już wielowiekową tradycję i niezwykle szeroki zasięg geograficzny, w związku z czym nie powinno się przedstawiać go tylko i wyłącznie jako zjawiska natury estetycznej, a więc elementu towarzyszącej ludowym festynom zabawy. Przekazywanie tradycji z pokolenia na pokolenie uzależnione jest od tego, czy ludzie chcą się z tą tradycją identyfikować; to właśnie w tym zakresie na terenie Rumunii konieczne jest podjęcie dalszych działań.

„W większości państw UE wdrożono już konkretne strategie i zalecenia w obszarze edukacji celem stworzenia zachęt dla placówek oświatowych, aby te podtrzymywały i budowały świadomość lokalnej kultury i dziedzictwa” (Dagnino, Ott i Pozzi 2015, 195). Strategia ta uznana może być za element Celu Zrównoważonego Rozwoju nr 4 (Edukacja Wysokiej Jakości). Możliwość zdobywania wiedzy na temat tego, w jaki sposób ukształtowała się nasza tożsamość kulturowa, jakie niesie

ona ze sobą znaczenie oraz jakie są jej podobieństwa i różnice względem innych tradycyjnych kultur ma kapitalne znaczenie z punktu widzenia przyszłych zachowań społecznych. Działania tego rodzaju służą promowaniu „inkluzywnej i równej dla wszystkich edukacji wysokiej jakości” oraz „możliwości ustawicznego uczenia się”, na co wskazali zresztą autorzy *Sprawozdania na temat monitorowania edukacji na świecie* (UNESCO 2016).

W 2015 roku działający w miejscowości Iași oddział Akademii Rumuńskiej (Academia Română, Filiala Iași) wystosował w tym zakresie oficjalne pismo do rumuńskiego Ministerstwa Oświaty (Ministerul Educației Naționale). Komunikat prasowy wywołał ogromne poruszenie w mediach i spotkał się z powszechną aprobatą. Skierowany do władz państwowych wniosek wystosowano w następstwie trwających rok warsztatów zorganizowanych przez Departament Etnografii i Folkloru (Departamentul de Etnografie și Folclor) pod hasłem „Po co i w jaki sposób przekazywać wiedzę na temat folkloru”. Uczestnicy warsztatów, wywodzący się z szeregu różnych branż (nauczyciele szkolni i uniwersyteccy, rzemieślnicy, kuratorzy, dyrektorzy muzeów, organizatorzy jarmarków, producenci radiowi itd.) stwierdzili zgodnie, że obecny program kształcenia stosowany w szkołach nie spełnia już oczekiwań psychologicznych i społecznych uczniów pobierających naukę. Podręczniki zawierają niewiele tekstów z dziedziny sztuki ludowej, a te, które już tam się znalazły, są zbyt skomplikowane i zawierają zbyt wiele superlatywów; w efekcie bez odpowiedniej interpretacji zawarte tam treści mogą wręcz wprowadzać czytelników w błąd. Nasze wnioski i sugestie dotyczyły zastosowania metody bazującej na zdobyczach współczesnej etnografii, dzięki której uczniowie byłoby w stanie zrozumieć, jak funkcjonuje misterna sieć złożona z poszczególnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Cel zrównoważonego rozwoju realizowany jest na dwóch poziomach: kolejne pokolenia zdobywają wiedzę na temat tradycyjnych wartości, ucząc się rozróżniać pomiędzy prawdziwymi zwyczajami ludowymi a ich zniekształconymi przejawami; jednocześnie, rodzice uczniów mają szansę uczestniczyć we wspólnych działaniach podczas obozów rzemieślniczych, jarmarków bądź projektów realizowanych w ramach nauki w szkole. „Sposoby przekazywania tradycji stały się statyczne, tracąc zarówno swoją żywotność, jak i zdolność współdziałania ze stosowanymi dziś metodami nauczania” (Mitchenson 2015, 58); dzięki możliwości fizycznego kontaktu z rzemieślnikami i wytwarzanymi przez nich przedmiotami uczeń może doświadczać omawianych zjawisk na wyższym poziomie percepcji. Kalendarz zajęć szkolnych w Rumunii uwzględnia między innymi tydzień poświęcony zajęciom dodatkowym, podczas którego uczniowie uczą się, jak ozdabiać pisanki, rzeźbić w drewnie, tworzyć przedmioty z gliny czy wyrabiać naczynia pod okiem rzemieślników. „Nauka staje się

bardziej efektywna w momencie, kiedy abstrakcyjną wiedzę jesteśmy w stanie połączyć z realnym doświadczeniem” (Mitchenson 2015, 61); tego rodzaju materialne wsparcie jest niezbędne w ramach budowania świadomości w zakresie NDZK, pozwala ono bowiem zainteresować tematem zarówno młodzież, jak i rodziców. Ci ostatni dzielą się na dwie grupy. Przedstawiciele pierwszej z nich spędzili swoje dzieciństwo na wsi; dziś są w stanie odkryć na nowo ten znany z młodości świat, co pozwala im także na zacieśnianie więzi ze swoimi dziećmi. Z kolei przedstawiciele drugiej grupy nigdy nie mieli okazji zapoznać się z tego rodzaju zjawiskami; dziś mają szansę przeżyć zdumiewającą i pełną radości przygodę, jaką jest odkrywanie tradycji zupełnie od nowa. Kinestetyczny aspekt omawianych działań zawsze przynosi wymierne korzyści; rzemieślnicy zyskują uznanie przez wzgląd na swój talent i wysiłek, a NDZK przestaje być dla współczesnego odbiorcy czymś odległym i niezrozumiałym.

Władze państw, które zdołały wdrożyć tego rodzaju projekty edukacyjne – zarówno w ramach Sieci Szkół Stowarzyszonych UNESCO, jak i poza nią – doszły do wniosku, że „jednym z najbardziej efektywnych sposobów ochrony NDZK [...] jest włączanie go do programów kształcenia na poziomie szkół podstawowych i średnich”¹. W przypadku Rumunii działania te finansowane są samodzielnie przez zainteresowane tematem szkoły oraz przedszkola. Dobrym przykładem może być tutaj przedsięwzięcie o nazwie „Să învățăm de la bunici!” (Uczmy się od naszych dziadków!). Projekt ten został zapoczątkowany w przedszkolu w miejscowości Iași; dziś jest wdrażany na terenie 15 okręgów oraz w 25 szkołach na różnych poziomach. Trwałość tego rodzaju inicjatyw wynika z dużego zainteresowania tematyką NDZK.

Podobne działania służące poszerzeniu wiedzy o świecie tradycji prowadzone są aktualnie przez wielonarodowy koncern medialny, który za pomocą reklam telewizyjnych, programów oraz transmisji na żywo w ramach sieci społecznościowej Facebook pragnie przybliżyć widzom „Rumunię nieodkrytą”, o której opowiadać będzie czwórka depozytariuszy dawnych tradycji, z których każdy posiada tytuł Żyjącego Skarbu Ludzkości. Jak sugerowali sami autorzy programu UNESCO, publiczne uznanie, jakim cieszą się zagadnienia związane z tradycją, w istocie zwiększa zainteresowanie nimi i przyczynia się do stopniowego podnoszenia świadomości. „Prestiż, honor, uznanie i zainteresowanie innych mogą w istocie sprawić, że osoby praktykujące dawne tradycje i dające im wyraz będą odczuwały dumę z tego powodu, co zachęci je do podejmowania działań na rzecz podtrzymywania i przekazywania innym dawnych tradycji, a nawet do ich dalszego umacniania” (Kurin 2007, 16).

¹ Zob. studium przypadku zrealizowane przez Napier University w Edynburgu w ramach programu Research Excellence Framework (impact.ref.ac.uk/casestudies2/refservice.svc/GetCaseStudyPDF/43948).

Kroki podjęte w celu zapewnienia tradycji bezpieczniejszej przyszłości może symbolizować obraz fal rozchodzących się koncentrycznie po powierzchni wody, które pojawiają się w chwili, gdy wpadnie do niej jakiś przedmiot. W samym centrum usytuowane jest uznanie opinii publicznej dla wartości, jaką stanowi kultura; niemniej jednak inicjatywy realizowane na poziomie lokalnym muszą być wspomagane i chronione przed presją wynikającą z funkcjonowania scentralizowanych standardów. Co więcej, projekty regionalne w większym stopniu sprzyjają budowaniu świadomości w obszarze NDZK, tworząc bardziej skonkretyzowane cele oświatowe, co wynika z tego, że lokalne społeczności odnoszą korzyści dzięki tradycyjnym źródłom wiedzy, a przedstawiciele ogółu społeczeństwa muszą zostać zaznajomieni z konkretnymi przejawami chronionego dziedzictwa. „Nacisk należy położyć zarówno na edukowanie nowych odbiorców, jak i na ożywienie samej formy danego zjawiska” (Gopalakrishnan 2016, 19).

Mimo że rumuńskie programy oświatowe nie obejmują dziś zagadnień dotyczących NDZK, opublikowano już dwie instrukcje dotyczące tych zagadnień; są one dostępne za darmo w Internecie na stronie edupatrimoniu.piscu.ro. Zawarte tam informacje dotyczą obszarów środkowej i południowej Rumunii i przeznaczone są dla dzieci rozpoczynających naukę w trzeciej klasie szkoły podstawowej. Inicjatorzy projektu powołali nawet do życia sieć o nazwie „Școli pentru patrimoniu” (Szkoły na rzecz dziedzictwa kulturowego), w ramach której instrukcje te wykorzystywane są w trakcie fakultatywnych zajęć z języka rumuńskiego, historii oraz w trakcie godzin wychowawczych. Działania te przypominają nieco warsztaty prowadzone w miejscowości Iași na północy kraju, gdzie istnieje inna sieć szkół organizująca szkolenia dla uczniów, nauczycieli oraz rodziców. Mimo to jednak zajęcia teoretyczne muszą być uzupełnione wykorzystaniem pamięci proceduralnej; jest to cel, w którego realizacji niezwykle pomocne okazują się osoby podtrzymujące tradycje rzemieślnicze.

Czwartym etapem na drodze do zrównoważonego rozwoju w omawianej dziedzinie jest rzecz jasna wprowadzenie ogólnokrajowych przepisów, regulacji oraz programów finansowania. Niestety, parlament Rumunii nie wydaje się przykładać szczególnego znaczenia do kwestii prawnych dotyczących rzemiosła; wprawdzie w 2007 roku rozpoczęto prace nad stosownymi regulacjami prawnymi, które zostały poddane pod dyskusję na forum Senatu, aktualnie jednak ustawa utknęła w Komisji ds. Przemysłu. W międzyczasie zaś sami rzemieślnicy z trudem radzą sobie na rynku wobec istnego zalewu podróbek, wytwarzanych nierzadko na masową skalę w innych krajach.

Mimo to funkcjonują dwa programy finansowania: przemysłu kreatywnego oraz sektora kultury, wdrożone przez Ministerstwo Kultury (Ministerul Culturii). Narodowy Instytut Szkolenia i Badań

nad Kulturą (Institutul Național pentru Cercetare și Formare Culturală) wydał dwie publikacje książkowe określające obecny stan omawianych działań oraz przedstawiające istotne sugestie skierowane do osób praktykujących tradycyjne formy rzemiosła. Jeśli chodzi o działania służące rozwijaniu kompetencji i wiedzy eksperckiej, w dniach 13–17 czerwca 2016 roku w Bukareszcie odbyły się warsztaty poświęcone „Wdrażaniu Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, realizowane we współpracy z Regionalnym Centrum Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Europie Południowo-Wschodniej działającym pod auspicjami UNESCO w Sofii (Bułgaria).

Inicjatywy te, wraz z działaniami Narodowego Komitetu ds. Ochrony NDZK (Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial) stopniowo, na kształt rozchodzących się na wodzie fal, pobudzają społeczną świadomość i służą budowaniu zrównoważonego rozwoju w obszarze NDZK na terenie Rumunii, angażując obywateli, społeczności, biznes oraz władze publiczne. Wskazana wyżej firma telekomunikacyjna wykorzystuje na przykład program Żyjących Skarbów Ludzkości na potrzeby promowania własnej marki; kampania ta mogła również stanowić inspirację dla ceremonii, która odbyła się w 2015 roku w pałacu prezydenckim. Tego rodzaju przejawy publicznego uznania stanowią doskonały przykład rozchodzących się koncentrycznie fal, w których centrum znajduje się to, co określamy jako prestiż; omawiane działania zdołały bowiem zyskać zainteresowanie ze strony wszystkich wymienionych wyżej podmiotów.

Tego rodzaju podejście, a także priorytetowe traktowanie zaangażowanych społeczności oraz ich sposobu postrzegania przejawów zewnętrznego oddziaływania, mogą pozwolić zabezpieczyć proces przekazywania NDZK kolejnym pokoleniom poprzez zniwelowanie związanych z tym czynników ryzyka. „Rezultaty mogą wprowadzać nas w błąd. Niezamierzone rezultaty, nieprzewidziane konsekwencje oraz niepotrzebne reperkusje mogą bowiem mieć swój początek w działaniach, którym towarzyszyły najlepsze intencje” (Kurin 2007, 18). Jeśli jednak zastosujemy sposób myślenia charakterystyczny dla Pascala, sam fakt, że specjaliści zajmujący się tą dziedziną będą mieć świadomość omawianych zagrożeń i będą sobie zdawać sprawę z tego, z jak delikatnymi kwestiami mają do czynienia, a także będą mogli obserwować postępującą ewolucję kontekstu kulturowego, może sprawić – pod warunkiem wykorzystania całej dostępnej wiedzy – że proces przekazywania dziedzictwa z pokolenia na pokolenie stanie się bezpieczniejszy i bardziej zrównoważony.

Bibliografia

- Brown, Michael F. 2012. „Safeguarding the Intangible [Ochrona niematerialnego]”. *Museum Anthropology Review* 6 (2): 93–97.
- Dagnino, Francesca Maria, Michela Ott i Francesca Pozzi. 2015. „Addressing Key Challenges in Intangible Cultural Heritage Education [O najważniejszych wyzwaniach w dziedzinie edukacji o niematerialnym dziedzictwie kulturowym]”. *International Journal of Heritage in the Digital Era* 4 (2): 193–207.
- Gopalakrishnan, Sudha. 2016. „UNESCO Masterpieces Proclamation Programme and Safeguarding Strategies for Intangible Cultural Heritage: A View from India [Program proklamowania arcydzieł przez UNESCO i strategie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego: perspektywa indyjska]”. *Journal of Heritage Management* 1 (1): 12–21.
- Hulubaş, Adina. 2011. „The Socio-Cultural Effects of Banning Traditional Midwives from Attending Homebirth in Romania [Społeczno-kulturowe skutki zakazu udziału tradycyjnych położnych w porodach domowych w Rumunii]”. *Journal of Ethnology and Folkloristics* 5 (2): 81–90.
- Kurin, Richard. 2007. „Safeguarding Intangible Cultural Heritage: Key Factors in Implementing the 2003 Convention [Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego: najważniejsze czynniki we wdrażaniu Konwencji z 2003 roku]”. *International Journal of Intangible Heritage* 2: 9–20.
- Kurin, Richard. 2012. „Tangible Progress: A Response to ‘Safeguarding the Intangible’ by Michael F. Brown [Rzeczywisty postęp: odpowiedź na „Ochronę niematerialnego” autorstwa Michaela F. Browna]”. *Museum Anthropology Review* 6 (2): 98–101.
- Lenzerini, Federico. 2011. „Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples [Niematerialne dziedzictwo kulturowe: żyjąca kultura narodów]”. *The European Journal of International Law* 22 (1): 101–20.
- Lévi-Strauss, Claude. 2007. „Unesco at 60 [Sześćdziesiąt lat UNESCO]”. *Diogenes* 54 (3): 5–10.
- Mitchenson, Donna. 2015. „Safeguarding Intangible Cultural Heritage by Creating Meaningful Transmission Experiences [Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego poprzez tworzenie znaczących doświadczeń w zakresie transmisji]”. *International Journal of Heritage in the Digital Era* 4 (1): 57–70.
- Park, Seong-Yong. 2013. *On Intangible Heritage Safeguarding Governance: An Asia-Pacific Context* [O zarządzaniu ochroną niematerialnego dziedzictwa: kontekst Azji i Pacyfiku]. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Știucă, Narcisa, red. 2009. *Călușul: emblemă identitară* [Călușul: emblemat tożsamości]. București: Editura Universității din București.

Przerwa w przekazie międzypokoleniowym – pytania i zagrożenia. Studium przypadku pieśni Głasoeczko, Republika Macedonii

Welika Stojkova Serafimowska*

* Uniwersytet Świętych Cyryla i Metodego, Instytut Folkloru „Marko Cepenkow” (Univerzitet „Sw. Kiril i Metodij”, Institut za folklor „Marko Cepenkow”), Skopje, Republika Macedonii, dr, e-mail: lika73@yahoo.com.

Czy proces przekazywania tradycji powinien mieć charakter naturalny, czy instytucjonalny? Czy powinien być spontaniczny, czy też może być nadzorowany? Jakie ryzyko i skutki uboczne mogą wiązać się z wszelkiego rodzaju interwencjami o charakterze instytucjonalnym? Czy w takiej sytuacji można jeszcze mówić o podtrzymywaniu tradycji? Czy depozytariusze tradycji i osoby ją praktykujące to pojęcia tożsame? Jakie działania należy podjąć w przypadku, gdy rozpadnie się swoista triada tworzona przez osoby podtrzymujące tradycję, osoby ją praktykujące oraz osoby przekazujące ją następnym pokoleniom?

Głasoečko, dwugłosowe pieśni wykonywane przez mężczyzn z regionu Dołni Połóg, to tradycyjna forma muzyki wokalne charakterystyczna dla północno-zachodniego regionu Macedonii. Śpiewa się je w sposób polifoniczny, przy czym burdon wykonywany jest jako kontrapunkt wobec melodycznego głosu głównego wokalisty; śpiewom często towarzyszy też akompaniament w postaci gry na flecie pasterskim oraz na dudach. Grupy złożone z dwóch lub trzech śpiewaków występują, często spontanicznie, podczas różnych uroczystości, zgromadzeń, przyjęć i innych spotkań towarzyskich. Wykonywanie tego rodzaju muzyki stanowi symbol tożsamości kulturowej dla depozytariuszy tej tradycji, funkcjonujących w ramach wieloetnicznego społeczeństwa Macedonii. Praktykujący tę tradycję są utalentowanymi i znanymi śpiewakami, którzy poznali technikę i repertuar pieśni, naśladując umiejętności swoich poprzedników. Obecnie wykonywanie muzyki *Głasoečko* w regionie Dołni Połóg napotyka szereg bardzo poważnych przeszkód. Liczba śpiewaków gwałtownie maleje ze względu na utrzymującą się migrację młodszych pokoleń po wojnie domowej z 2001 roku. W efekcie z jednej strony młode pokolenie ma bardzo ograniczony kontakt z muzyką *Głasoečko*, z drugiej zaś strony przedstawiciele starszego pokolenia uważają, że zainteresowanie tą tradycją jest na tyle niewielkie, że walka o utrzymanie transmisji międzypokoleniowej nie ma sensu. Brak jest również zarejestrowanych nagrań tego typu pieśni, a w obecnym stanie tradycja ta wydaje się być na granicy wyginięcia.

Od momentu dokonania wpisu na Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony UNESCO podczas dziesiątej sesji Międzyrządowego Komitetu ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, która odbyła się w Windhoek w Namibii w dniach 30 listo-

Doktor Welika Stojkova Serafimovska podczas Forum, po lewej Iwona Opetczeska Tatarczewska, październik 2016.
Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

pada – 4 grudnia 2015 roku, udało się rozpocząć proces wdrażania środków ochronnych. Mimo to jeszcze w trakcie prac nad dokumentacją nominacyjną, a także już po dokonaniu wpisu, zaistniały okoliczności, które ujawniły szereg wyzwań i problemów wynikających z wdrażania tego rodzaju środków, ale i mających bezpośredni związek z aktualną sytuacją w przedmiotowej społeczności oraz ze zmianami politycznymi i demograficznymi, jakie w niej zachodzą.

Stan, w jakim obecnie znajduje się omawiany element dziedzictwa niematerialnego, został poddany analizie w niniejszym studium przypadku, które pokazuje, że za każdym elementem niematerialnego dziedzictwa kulturowego kryje się wyjątkowa historia, przez co konieczne jest zastosowanie specjalnego podejścia, środków i mechanizmów, które należy za każdym razem dostosować do konkretnej społeczności.

Obecnie tradycja dwugłosowych pieśni wykonywanych przez mężczyzn z regionu Dołni Połog w okolicach Tetowa niemal całkowicie zanikła. Pomimo tego, że wciąż żyją ludzie i działają grupy, którym tradycja ta jest dobrze znana i które praktykują ją do dzisiaj, pieśni wykonuje się coraz rzadziej; obecnie usłyszeć je można tylko na weselach (a i wtedy tylko w pewnych kręgach, niejako na marginesie uroczystości weselnych), podczas spontanicznych zebrań przedstawicieli starszego pokolenia zamieszkujących wioskę, a także sporadycznie podczas dorocznych imprez tanecznych. Od momentu rozpoczęcia procesu przygotowywania dokumentacji nominacyjnej, w szczególności zaś w ciągu roku poprzedzającego dokonanie wpisu, udało się wdrożyć szereg działań w tym zakresie.

Podjęto próbę wskrzeszenia lokalnego festiwalu Zwukot na Korenite (Głos korzeni), który odbył się w 2006 roku, a także rok później, w 2007 roku; za organizację wydarzenia odpowiadała lokalna stacja telewizyjna Kiss z Tetowa. Festiwal ten, podczas którego grupy autentycznych śpiewaków ludowych – zarówno kobiet, jak i mężczyzn – wykonywały tradycyjne pieśni, pozwolił na zaprezentowanie tej tradycji szerszej publiczności, tworząc jednocześnie warunki, w których możliwe było zainicjowanie spontanicznej, naturalnej transmisji międzypokoleniowej. Niestety, pomimo włożonych starań, festiwal ten odbył się tylko dwa razy. Celem festiwalu było promowanie i dowartościowanie tradycji wokalnych z okolic Tetowa, niestety całą inicjatywą zainteresowani byli tylko przedstawiciele starszego pokolenia. Problemy ze zdobyciem funduszy stały się jedną z podstawowych przyczyn, dla których festiwal ostatecznie zniknął z kulturalnej mapy Macedonii. Nadal działa natomiast męska grupa wokalna Gawrowski Trio – jedyny zespół, który wciąż wykonuje pieśni tego typu – w ramach której przekaz międzypokoleniowy odbywa się w sposób naturalny, od przedstawicieli starszych do przedstawicieli młodszych pokoleń. Najmłodszy członek zespołu, Miki Gawrowski, będący wielkim entuzjastą tej tradycji, a zarazem człowiekiem świadomym jej głębokiej wartości

jako dobra kultury, zdołał opanować umiejętność wykonywania dwugłosowych pieśni z regionu Dołni Połog na najwyższym poziomie. W okresie ostatnich siedmiu lat zespół Gawrowski Trio występował na kilku lokalnych i ogólnokrajowych festiwalach muzyki tradycyjnej, na imprezach folklorystycznych, a także na międzynarodowych festiwalach pieśni ludowej. Zespół nagrał następnie płytę i rozpoczął współpracę z innymi wykonawcami muzyki tradycyjnej, starając się upowszechniać tradycję dwugłosowych pieśni z regionu Dołni Połog i zapewnić jej ogólnokrajowy rozgłos. Niestety, inicjatywy te już od samego początku napotykały poważne trudności. Grupa folkowa o nazwie Izvor, pochodząca ze wsi Jegunowce, również podjęła starania na rzecz rewitalizacji omawianego dobra kultury, ale pomimo włożonego wysiłku odnalezienie osób znających tę tradycję i gotowych przekazać ją kolejnym pokoleniom okazało się zadaniem, które coraz trudniej zrealizować.

Zagrożenia, wyzwania i problemy związane z realizacją proponowanych rozwiązań

Najistotniejszym chyba czynnikiem powodującym stopniowe zanikanie omawianego dobra kultury są niedawne zmiany w strukturze demograficznej regionu, zamieszkałego zarówno przez rdzennych Macedończyków, jak i rdzennych Albańczyków. W okresie ostatnich 20 lat odnotowano odpływ rdzennej ludności macedońskiej, w której miejsce zaczęli napływać mieszkańcy pochodzenia albańskiego. Zjawisko to znacząco przybrało na intensywności w następstwie wojny domowej z 2001 roku, która rozpoczęła się właśnie w okolicach miejscowości Tetowo. Obecnie liczba wiosek, które dawniej zamieszkiwała rdzenna ludność macedońska, a które są dziś w przeważającej mierze zamieszkałe przez Albańczyków, jest o wiele większa niż dawniej. W omawianym okresie zmianie uległa struktura demograficzna całych wsi, niemniej jednak w trakcie przygotowań niniejszej dokumentacji to właśnie w tych wioskach udało się odnaleźć kilku macedońskich śpiewaków praktykujących tradycję pieśni *Glasoečko*. Z ich punktu widzenia tradycja ta to nie tylko pieśni, ale także symbol ich tożsamości kulturowej w wieloetnicznym społeczeństwie. Tradycję tę kontynuują tylko rdzenni Macedończycy; mimo to także Albańczycy zawsze mieli dla tych pieśni szacunek, traktując je jako kulturowy symbol regionu.

Zanik omawianej tradycji może też spowodować przerwanie procesu transmisji międzypokoleniowej. Młodszy rzadko spotykają się z pieśniami tego rodzaju, a starsi uważają, że tradycja ta nikogo już nie interesuje, w związku z czym nawet nie próbują przekazywać jej kolejnym pokoleniom;

w efekcie proces transmisji międzypokoleniowej został praktycznie zatrzymany. Przyczyną takiego stanu rzeczy są zapewne specyficzne cechy melodyczne i rytmiczne tych tradycyjnych pieśni. Brak zainteresowania wśród młodego pokolenia może być także spowodowany bardzo specyficznym stylem wykonywania pieśni, które młodzi uznają za przestarzały i prowincjonalny. Specyficzna, dwugłosowa struktura, interwały z mikrotonami, charakterystyczne drżenie wiodącego głosu oraz kontrapunktyczna, polifoniczna funkcja burdonu – wszystkie te elementy sprawiają, że trudno jest wzbudzić zainteresowanie omawianą muzyką wśród młodego pokolenia. Nawet w pieśniach wykonywanych przez zespół Gawrowski Trio da się zauważyć stopniowe zanikanie omawianych elementów. Najmłodszy, najbardziej entuzjastycznie nastawiony i grający główną rolę członek zespołu nie potrafi oddawać mikrotonalnych konturów melodycznych pieśni w taki sam sposób, jak czynił to niegdyś jego dziadek. Jego ojciec oraz wuj, którzy także śpiewają w zespole, są dobrze zaznajomieni z dawną manierą wykonywania pieśni, ale nie chcą „narzucać” tego raczej niełatwego stylu. Przykład ten pokazuje, że tradycja *Głasoeczko* musi mierzyć się także z procesem zmian dotyczącym samego sposobu wykonywania pieśni.

Muzyka *Głasoeczko* w ogóle nie pojawia się w mediach. Ani lokalne, ani ogólnokrajowe stacje telewizyjne i radiowe nie wykazały nią jakiegokolwiek zainteresowania i nie wyraziły chęci emisji żadnych nagrań. Ponadto coraz rzadziej nadarzają się okazje do wykonywania pieśni tego rodzaju. Rosnąca popularność imprez weselnych o nowoczesnej formie, coraz mniejsza liczba spotkań i wydarzeń towarzyskich, a także ich modernizacja i proces ogólnych przemian w otoczeniu kulturowym zdążający w zupełnie inną stronę – ku nowoczesności – stanowią czynniki, z powodu których popularność tradycji *Głasoeczko* nieustannie maleje; mimo to nadal można spotkać niewielkie grupki pieśniarzy, którzy wykonują te utwory podczas spotkań towarzyskich bądź tańców, czasami zaś także i na „nowoczesnych” imprezach weselnych.

Na przestrzeni ostatnich trzech lat Ministerstwo Kultury (Ministerstwo za kulturą) i Biuro Ochrony Dziedzictwa Kulturowego (Uprawa za zaszcitą na kulturnoto następstwo) wystosowywały coroczne apele o wsparcie finansowe projektów mających na celu podnoszenie świadomości na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego w społecznościach wieloetnicznych, takich jak Tetowo. Apele te dotyczyły w szczególności działań dotyczących dziedzictwa niematerialnego w kontekście Konwencji UNESCO z 2003 roku oraz turystyki, kultury tradycyjnej i programu zrównoważonego rozwoju. Pełną świadomość znaczenia tradycyjnej kultury niematerialnej ma także samorząd gminy Jegunowce, który stał się inicjatorem szeregu festiwali, takich jak na przykład festiwal tradycyjnej pieśni i tańca Mostowi (Mosty).

Warunki bytowe w regionie Dołni Połóg w okolicach Tetowa nigdy wcześniej nie ulegały tak dynamicznym przemianom. Co więcej, mimo iż dynamika przemian kulturowych, społecznych i politycznych jest bardziej obiecująca niż kiedykolwiek wcześniej, sami mieszkańcy mają ograniczone możliwości radzenia sobie ze zmianami – zarówno w sensie indywidualnym, jak i instytucjonalnym. Mając na uwadze zagrożenia, z jakimi musi mierzyć się omawiany element kultury niematerialnej, oraz postępując zgodnie z treścią rekomendacji zawartych w Konwencji, przedstawiono propozycje wdrożenia środków ochrony, których głównym zadaniem miałyby być: podniesienie rozpoznawalności omawianej tradycji jako zjawiska o dużym znaczeniu dla kultury zarówno na poziomie regionalnym, jak i ogólnokrajowym; stworzenie silnej sieci wzajemnego wsparcia wśród osób wciąż praktykujących omawianą tradycję; wdrożenie przepisów dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego na poziomie ogólnokrajowym i międzynarodowym; stworzenie bezpiecznej i trwałej platformy służącej ochronie i transmisji międzypokoleniowej omawianej tradycji; zapewnienie trwałego wsparcia finansowego i prawnego osobom tę tradycję praktykującym i wreszcie zapewnienie odpowiedniej przestrzeni dla upowszechniania jej na poziomie lokalnym i ogólnokrajowym.

Proponowane środki ochrony pozwoliłyby na osiągnięcie następujących celów: podniesienie rozpoznawalności omawianego elementu kultury niematerialnej w regionie; uświadomienie regionalnej społeczności, jak znaczącą rolę kulturową i społeczną spełnia ten element, co pozwoli zachęcić młode pokolenie do przyjęcia go jako część swojego dziedzictwa; zachęcenie młodego pokolenia do nauki i praktykowania tego rodzaju śpiewu jako elementu ich kulturowej tożsamości; zachęcenie osób praktykujących obecnie tę tradycję muzyczną do dalszego przekazywania wiedzy, umiejętności i technik jej wykonywania; zachęcenie instytucji rządowych do promowania omawianej tradycji jako elementu macedońskiego niematerialnego dziedzictwa kulturowego na poziomie zarówno lokalnym, ogólnokrajowym, jak i międzynarodowym, a także stworzenie silnych więzi pomiędzy wykonawcami muzyki ludowej a samorządem, co wpłynęłoby pozytywnie na transmisję międzypokoleniową oraz upowszechnianie tego elementu kultury jako stanowiącego ważny składnik dziedzictwa kulturowego całego regionu.

W 2016 roku przedstawiciele Ministerstwa Kultury Republiki Macedonii, Instytutu Folkloru „Marko Cepenkov” oraz Biura Ochrony Dziedzictwa Kulturowego utworzyli zespół, który ma za zadanie podjąć współpracę z lokalną społecznością oraz z depozytariuszami omawianej tradycji muzycznej, a także z przedstawicielami samorządu. Jednak w trakcie wdrażania omawianego procesu zaistniała kolejna okoliczność, w wyniku której pojawiły się nowe trudności i wyzwania mające przede wszystkim charakter polityczny. Od wybuchu konfliktu zbrojnego w 2001 roku i po wpro-

wadzeniu nowego podziału administracyjnego kraju w 2004 roku nastąpił szereg zmian, których momentem kulminacyjnym stały się wybory samorządowe w 2005 roku; w ich efekcie władzę nad gminą Tetowo, będącą głównym centrum administracyjnym dla regionu Dołni Połog, przejęła partia polityczna reprezentująca interesy ludności albańskiej. Przez ostatnich kilka lat nowy burmistrz miejscowości Tetowo – rdzenny Albańczyk – regularnie marginalizował propozycje strony macedońskiej dotyczące projektów mających na celu zapewnienie ochrony, promocję i upowszechnianie kultury regionu. W konsekwencji wdrożenie proponowanych środków ochrony na poziomie lokalnym napotyka na istotne przeszkody. Ludność macedońska – lokalna społeczność oraz sami depozytariusze tradycji muzycznej *Glasoečko* – nie otrzymują praktycznie żadnego wsparcia ze strony samorządu Tetowa. Jedyne wsparcie, na jakie mogą liczyć, pochodzi od władz gminy Jegunowce, która jest jednak bardzo mała, a ponadto stanowi jedyną gminę w regionie zarządzaną przez Macedończyków; jej zdolności w zakresie wdrażania szeroko zakrojonych projektów są zatem bardzo ograniczone. Mając na uwadze powyższe okoliczności, jedyne wsparcie finansowe dla depozytariuszy omawianej tradycji może pochodzić od instytucji państwowych; z uwagi na kształt macedońskich przepisów dotyczących niematerialnego dziedzictwa kulturowego jego udzielenie bywa jednak bardzo skomplikowane. Przygotowując dokumentację nominacyjną, mieliśmy pełną świadomość faktu, że sytuacja jest nie tylko trudna, ale że stanowi ona w istocie poważne zagrożenie dla dalszego istnienia omawianej tradycji. Na przestrzeni ostatnich dwóch lat dała o sobie znać kolejna linia podziału, tym razem wśród samej społeczności rdzennych Macedończyków, będąca konsekwencją walki pomiędzy partiami politycznymi, które tę ludność reprezentują. W efekcie ludność macedońska w regionie Dołni Połog podzieliła się na zwolenników dwóch partii. Wydaje się, że w konflikt ten zaangażowały się też dwa najbardziej znane zespoły wokalne, a także osoby, które mogłyby działać w charakterze lokalnych przedstawicieli ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Trwający spór polityczny powoduje, że nie są oni w stanie się ze sobą porozumieć. Jako członek zespołu zajmującego się omawianym zagadnieniem sama byłam świadkiem wielu zaskakujących sytuacji, w których jedynym problemem okazywały się być kwestie polityczne. Po odbyciu szeregu wizyt w regionie uznaliśmy, że samorząd w obecnej sytuacji nie jest w stanie zapewnić wsparcia w zakresie wdrażania proponowanych środków ochrony. Oznacza to, że odpowiedzialność za prowadzenie działań w terenie oraz za wdrażanie proponowanych rozwiązań spada wyłącznie na instytucje państwowe.

W tym momencie pojawia się wiele pytań dotyczących nie tylko delikatnego procesu metakulturowego, o którym mowa, ale także kierunków działania realizowanych na mocy samej *Konwen-*

cji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Kirshenblatt-Gimblett 2004; Grant 2010). Społeczność lokalna oraz depozytariusze tradycji muzycznej *Głasoeczko* wykazują wyraźną chęć podjęcia współpracy i wdrożenia zaproponowanych rozwiązań, ale decyzja o tym, czy nawiązać taką współpracę z pozostałymi przedstawicielami tej tradycji kulturowej, zależy ostatecznie od ich preferencji politycznych (popierania partii rządzącej bądź opozycji). W związku z powyższym zdaliśmy sobie sprawę, że aby zapewnić wdrożenie omawianych środków ochrony konieczne jest zmodyfikowanie ich na szereg różnych sposobów. W świetle przyjętych ostatnio *Zasad etycznych ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (Decyzja 10.COM 15.a) należy zadać sobie przede wszystkim pytanie, czy proces przekazywania tradycji powinien mieć charakter naturalny, czy instytucjonalny? Czy powinien być spontaniczny, czy też może być nadzorowany? Jak głęboko może/powinna sięgać ingerencja ze strony ekspertów? Jakie ryzyko i skutki uboczne mogą wiązać się z wszelkiego rodzaju interwencjami o charakterze instytucjonalnym? Czy w przypadku sztuki widowiskowej (sceniczej) dopuszczalne jest, aby niektóre elementy wykonywane były w innym niż pierwotne otoczeniu? Czy w takiej sytuacji można jeszcze mówić o podtrzymywaniu tradycji? Czy depozytariusze tradycji i osoby ją praktykujące to pojęcia tożsame? Jakie działania należy podjąć w przypadku, gdy rozpadnie się swoista triada tworzona przez osoby podtrzymujące tradycję, osoby ją praktykujące oraz osoby przekazujące ją następnym pokoleniom?

Niniejsze studium przypadku może rzucić nowe światło na sposoby wchodzenia tradycyjnej kultury w dynamiczne interakcje z różnymi procesami natury społecznej, politycznej i ekonomicznej, a także na to, w jaki sposób działania w zakresie ochrony dziedzictwa powinny tego rodzaju interakcje uwzględniać (Stojkova Serafimowska, Wilson i Opetczeska Tatarczewska 2016). Powinniśmy mieć również na uwadze, że tradycyjne sztuki widowiskowe są niczym żywy organizm, ulegający nieustannym przemianom i transformacjom, są odrębnym bytem, który niejako wchłania wszystkie przemiany, jakim ulegają poszczególni ludzie, wykonawcy, społeczności, zbiorowość, regiony oraz narody, z których sztuki te się wywodzą, przez co wszystkie te przemiany znajdują w nich swoje odzwierciedlenie. Tradycyjna sztuka widowiskowa przeistacza się z formy osobistej bądź kolektywnej ekspresji w publiczny przejaw dziedzictwa kulturowego narodu, z dobra o charakterze duchowym – w produkt o charakterze komercyjnym, z ograniczonej formy artystycznej i elementu synkretycznej obyczajowości i życia codziennego – w zróżnicowane formy i przejawy ekspresji muzycznej, z elementu lokalnej wiejskiej kultury – w składnik kultury wielkomiejskiej, ogólnonarodowej (Pejczewa 2014). Mimo iż na długofalowe konsekwencje w omawianej sprawie trzeba będzie poczekać, wydaje się, że procesy służące ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego – w przypadku

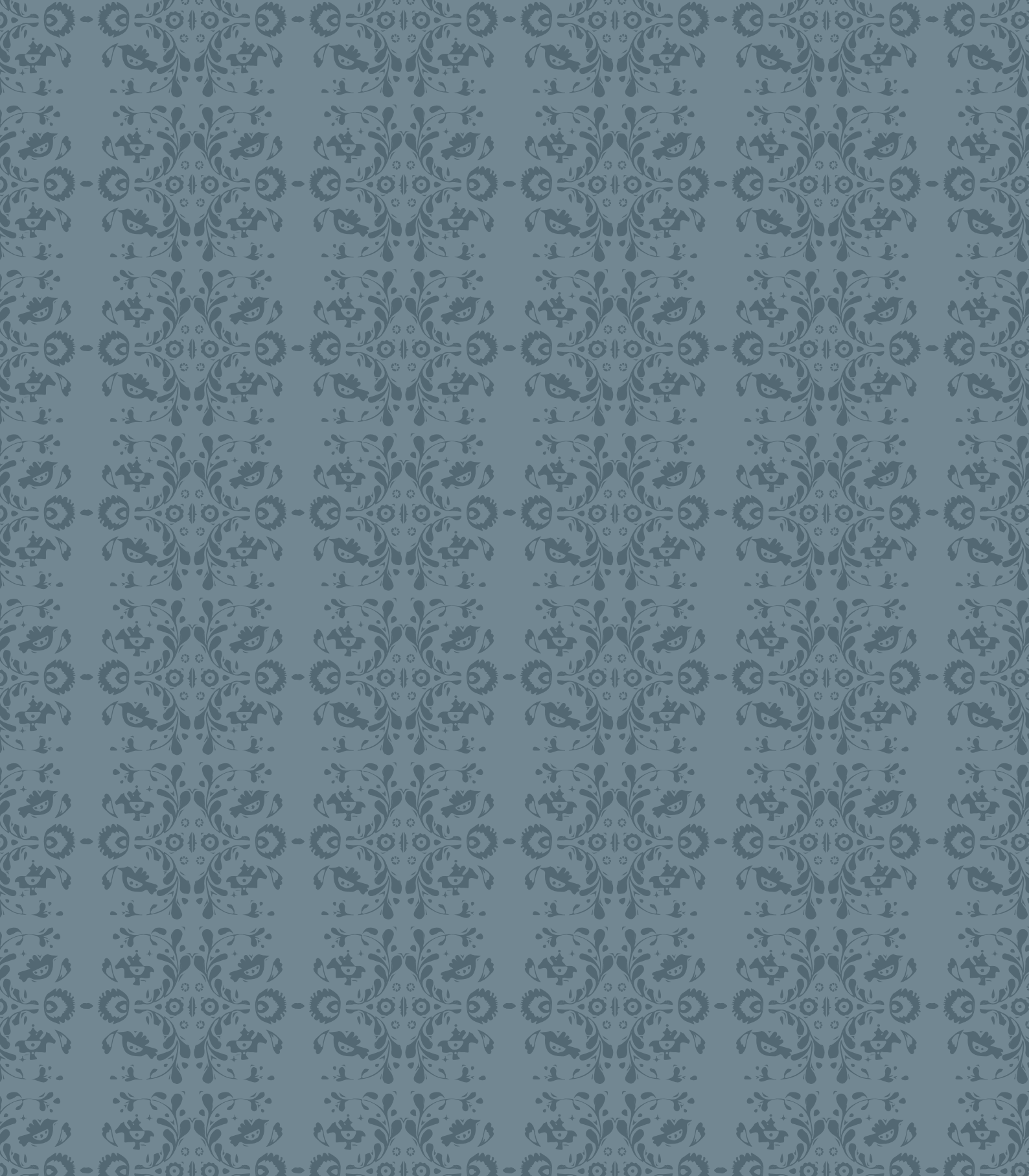

wdrażania ich w sposób skutkujący usamodzielnieniem lokalnych depozytariuszy tradycji – mogą pozwolić na zapewnienie skutecznej ochrony tradycji kulturowych, nawet jeśli podlegające ochronie elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego są jednocześnie wykorzystywane również w celach politycznych bądź ideologicznych.

Bibliografia

- Grant, Catherine. 2010. „The Links between Safeguarding Language and Safeguarding Musical Heritage [Powiązania między ochroną języka a ochroną dziedzictwa muzycznego]”. *International Journal of Intangible Heritage* 5: 46–59.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 2004. „Intangible Heritage as Metacultural Production [Dziedzictwo niematerialne jako produkt metakulturowy]”. *Museum International* 56 (1–2): 52–65.
- Pejczewa, Łozanka. 2014. Narodnata muzika kato nematerialno kulturno nasledstvo: konstruirane i upotrebi [Muzyka ludowa jako przejaw niematerialnego dziedzictwa kulturowego: konstrukcja i wykorzystanie]”. W *Dni na nasledstwoto 2013* [Dni Dziedzictwa 2013], pod redakcją Łozanki Pejczewy, 291–308. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov”.
- Stojkova Serafimowska, Welika, Dave Wilson i Iwona Opetczeska Tatarczewska. 2016. „Safeguarding Intangible Cultural Heritage in the Republic of Macedonia [Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Republice Macedonii]”. *Yearbook for Traditional Music* 48: 1–25.

PODSUMOWANIE

Dziesięć spostrzeżeń z okazji 10-lecia wejścia w życie *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 roku

Hanna Schreiber*

* Instytut Stosunków Międzynarodowych Wydziału Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, dr, adiunkt, e-mail: hanna.s@uw.edu.pl.

10 spostrzeżeń:

- 1. Konwencja 2003 radykalnie zmieniła sposób myślenia o dziedzictwie kulturowym i definiowania tego, czym ono jest.*
- 2. Konwencja 2003 jest „siostrą” Konwencji 1972 oraz Konwencji 2005.*
- 3. Konwencja 2003 jest instrumentem prawnym, społecznym, ale i politycznym, co może czasami prowadzić do nadużyć oraz wywoływać efekty uboczne.*
- 4. Lista reprezentatywna jest wszystkim. I żyje własnym życiem.*
- 5. Konwencja 2003 wzmacnia prestiż i soft power zarówno państw, jak i UNESCO.*
- 6. Konwencja uruchomiła nowe procesy patrymonializacji.*
- 7. Konwencja 2003 jako pierwsza oddała głos i podmiotowość wspólnotom, grupom i jednostkom.*
- 8. Konwencja 2003 stworzyła nowe pola władzy dla nauk o człowieku i jego kulturze, zwłaszcza dla antropologii kultury (etnologii, etnografii, folklorystyki).*
- 9. Przemyślana implementacja Konwencji 2003 na poziomie lokalnym jest jej największą siłą, która może w praktyce zapewnić realizację koncepcji zrównoważonego rozwoju.*
- 10. Konwencja jest największym osiągnięciem współczesnego międzynarodowego prawa ochrony dziedzictwa kulturowego, prowadzącym równocześnie do jego dalszej fragmentacji.*

Wstęp

Pisanie o Konwencji 2003¹ jako największym triumfie legislacyjnym ostatniego 10-lecia (od jej wejścia w życie w 2006 roku) w obszarze międzynarodowego prawa ochrony dziedzictwa kulturowego, stało się swojego rodzaju obligatoryjnym refrenem, frazą, od której wypada zacząć każdy artykuł poświęcony temu traktatowi (por. np. Blake 2009, 45; Duvelle 2014, 27). Jest to jednak uzasadnione. Gdy porównamy bowiem tempo jej ratyfikacji z innymi umowami w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego, przyjętymi pod auspicjami UNESCO, stwierdzenie to zyskuje bardzo mocną podstawę.

¹ Dz. U. 2011 nr 172 poz. 1018.

Po 10 latach od wejścia w życie w 1975 roku *Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* z 1972 roku² liczyła 87 Państw-Stron; *Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury* z 1970 roku³ miała Państw-Stron 47 (od wejścia w życie w kwietniu 1972 roku); *Konwencję haską o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego* z 1954 roku⁴ ratyfikowały 52 państwa. Najbliższa sukcesowi Konwencji 2003 jest obecnie *Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego* z 2005 roku⁵ – weszła w życie w marcu 2007 roku, a na koniec roku 2016 miała 144 Państwa-Strony. Jednak i jej daleko do wyniku Konwencji 2003, która 10 lat po wejściu w życie w 2006 roku osiągnęła liczbę 172 państw-stron.

Chociaż Konwencji 2003 brakuje jeszcze ponad 20 ratyfikacji, aby osiągnąć status najszerzej ratyfikowanej umowy międzynarodowej świata, którą jest obecnie *Konwencja wiedeńska o ochronie warstwy ozonowej* z 1985 roku⁶ ze 197 Państwami-Stronami („Most-ratified international treaties” 2012), tempo ratyfikacji sugeruje, że w roku 2023, gdy świętowane będą obchody 20-lecia przyjęcia Konwencji (lub w roku 2026, gdy obchodzić będziemy 20-lecie jej wejścia w życie), może się ona znacząco zbliżyć do tej liczby. Jednak szanse na to, że ją osiągnie, nie są wielkie z uwagi na m.in. różne sporne kwestie, w tym związane z ludami tubylczymi i polityczną tradycję myślenia o regulowaniu sfery kultury (co jest jednym z powodów powstrzymującym od jej ratyfikacji takie kraje jak Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Kanada, Australia, Rosja oraz Nowa Zelandia). Biorąc pod uwagę te sześć państw, których polityka w tym zakresie może nie ulec szybkiej zmianie, liczba 190 ratyfikacji wydaje się mimo wszystko bardzo realna do osiągnięcia na długo przed 2023 rokiem. Można więc mówić o „implementacyjnym optymizmie” i prawdziwej „success story” tego instrumentu. Warto zatem podjąć próbę postawienia kilku tez, podsumowujących zmiany, jakie zaszły za sprawą przyjęcia Konwencji 2003 przede wszystkim w oparciu o teksty zebrane w niniejszym tomie, by móc za 10 lat sprawdzić, czy są one nadal aktualne, oraz zweryfikować, czy były dobrą odpowiedzią na zidentyfikowane wyzwania i zagrożenia, a także stwierdzić, do jakich nowych, nieprzewidzianych zmian doszło.

² Dz. U. 1976 nr 32 poz. 190.

³ Dz. U. 1974 nr 20 poz. 106.

⁴ Dz. U. 1957 nr 46 poz. 212, załącznik.

⁵ Dz. U. 2007 nr 215 poz. 1585.

⁶ Dz. U. 1992 nr 98 poz. 488.

Spostrzeżenie 1: Konwencja 2003 radykalnie zmieniła sposób myślenia o dziedzictwie kulturowym i definiowania tego, czym ono jest.

Fakt, że wprowadzona przez Konwencję 2003 nowa definicja dziedzictwa kulturowego zmieniła radykalnie sposób postrzegania i definiowania całego obszaru dziedzictwa, w tym tych jego dziedzin, które miały już ugruntowany dorobek (jak np. ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturalnego o charakterze materialnym), jest kolejnym elementem refrenu, bez przywołania którego nie można zacząć analizować Konwencji. Badania, dokumentacja i ochrona domen objętych definicją konwencyjną nie są bowiem żadną nowością i w wielu krajach trwają od wieków, a w sposób bardziej zorganizowany, systematyczny, w ramach powstających ówczesznie dyscyplin nauki (antropologia, etnologia, etnografia, socjologia kultury) lub np. w postaci serii wydawniczych – od XIX wieku (jak np. badania Kolberga przywołane w tym tomie przez Jana Adamowskiego). Jednak – jak zauważa w niniejszej publikacji Danijela Filipowicz – wraz z przyjęciem *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* zagadnienie to staje się po raz kolejny przedmiotem debaty i jest dziś analizowane w zupełnie nowym świetle. Ten nowy kontekst, do którego powstania przyczyniła się Konwencja 2003, to kontekst, w którym zacierają się dotychczasowe granice między tym, co materialne i niematerialne, kulturalne i przyrodnicze, przynależne do przeszłości bądź przyszłości, będące podmiotem działań wspólnot i jednostek a także ekspertów i administracji, tworzące narzędzia budowania prestiżu Zachodu czy Wschodu (por. Miskowa, w tym tomie; Schreiber 2016a). Pierwsza, najpoważniejsza bodajże od XVIII wieku, renegocjacja tego, czym jest i może być „dziedzictwo kulturowe”, stała się za sprawą Konwencji 2003 faktem.

Spostrzeżenie 2: Konwencja 2003 jest „siostrą” Konwencji 1972 oraz Konwencji 2005.

Konwencja 2003 powstała w okresie między przyjęciem *Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* z 1972 roku oraz *Konwencji w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego* z 2005 roku i wiele ją z nimi łączy: pomysł na strukturę organizacyjną, określone procedury, listy dziedzictwa (oprócz Konwencji 2005), choć zarazem każda z nich ma odmienne cele, filozofię ochrony kultury i konteksty, w których powstały (zob. np. Smith

Publiczność na II Gali wręczenia decyzji o wpisie na Krajową listę NDZK, która odbyła się w krakowskich Sukiennicach na zakończenie Forum, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Głos w dyskusji zabiera Michał Malinowski (Muzeum Bajek Baśni i Opowieści – MuBaBaO), członek Rady ds. NDZK, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

i Akagawa 2009; Skounti 2011; Smeets i Deacon 2017). Uznawane są jednak powszechnie za należące do tej samej „rodziny” regulacji prawnych UNESCO (Duvelle 2016).

A jednak częściej wskazuje się na różnice między nimi niż na łączące je kwestie. To bowiem odejście od zasad rządzących Konwencją 1972 miało uczynić Konwencję 2003 tak wyjątkową i świadczyć o jej rewolucyjnym charakterze, wynikającym z postawienia w centrum wspólnot, grup i jednostek oraz skupieniu się na podtrzymywaniu żywych praktyk i zjawisk, przy jednoczesnej akceptacji dla ich zmiennego i dynamicznego charakteru i odrzuceniu koncepcji autentycznej powszechnej wartości. Miała również spełnić nadzieje związane z dewesternizacją międzynarodowego reżimu ochrony dziedzictwa (Meskell, Liuzza i Brown 2015). Również logika, na jakiej opiera się Konwencja 2003, czyli ochrona praktyk identyfikowanych jako dziedzictwo niematerialne, jest odmienna od tej, która przyświecała twórcom Konwencji 2005 – ochrona rodzimych przemysłów kultury przed zagrożeniami globalizacji. Co zatem w praktyce sprawia, że są sobie bliskie?

Marju Kõivupuu (Estonia, w tym tomie) wskazuje te inspiracje na przykładzie drzew krzyżowych, które łączą w sobie dziedzictwo przyrodnicze, materialne i niematerialne. Opisuje również osmozę definicji i rozwiązań praktycznych zachodzącą w Estonii dzięki korzystaniu z dokumentów przyjmowanych na forum międzynarodowym, zwłaszcza przez UNESCO oraz IUCN (Międzynarodowa Unia na rzecz Ochrony Przyrody), w tym wpływ tych rozwiązań na życie codzienne mieszkańców miejsc, w których przeplatają się i łączą wszystkie warstwy i aspekty dziedzictwa. O miejscu podobnym do regionu Võru w Estonii pisze w niniejszej publikacji także Katarzyna Zalaszińska, wskazując na przykład założenia przestrzennego Kalwarii Zebrzydowskiej w Polsce. Autorka zauważa: „Uwzględnienie odbywających się w tym miejscu praktyk religijnych jako elementu niematerialnego i powiązanie go z dziedzictwem materialnym stanowi pożądaną kierunek myślenia o krajobrazie jako pewnej przestrzeni kulturowej, której dopełnieniem są elementy dziedzictwa niematerialnego”. W istocie rzeczy, kategoria krajobrazu kulturowego pojawiła się w 1992 roku w systemie Konwencji 1972 i umożliwiła uwzględnianie różnorodnych przejawów interakcji, w jakie wchodzi człowiek i przyroda, w tym odnoszących się do sfery praktyk religijnych, artystycznych i kulturowych (Luengo i Rössler 2012). Taki pomost łączący obie Konwencje stanowi również kryterium VI wpisu na Listę światowego dziedzictwa – dobro kultury powinno „być powiązane w sposób bezpośredni lub materialny z wydarzeniami lub żywymi tradycjami, ideami, wierzeniami, dziełami artystycznymi lub literackimi o wyjątkowym uniwersalnym znaczeniu”. Znaczenie tego kryterium jako łącznika osłabia jednak fakt, że może być ono stosowane jedynie jako kryterium uzupełniające.

Mirela Hrovatin (w tym tomie) szuka powiązań między Konwencjami 1972 i 2003, podkreślając konieczność holistycznego traktowania dziedzictwa i opisując możliwości wykorzystania tradycyjnej wiedzy i umiejętności w zakresie budowania techniką suchego muru na Równinie Starego Gradu na wyspie Hvar, wpisanej na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Znaczenie tego miejsca, jak również wpisu, wywołuje wzmożone zainteresowanie zachowaniem obecnych na tym terenie także niematerialnych aspektów dziedzictwa, które są nierozzerwalnie związane z dziedzictwem przyrodniczym i materialnym.

O związkach między Konwencjami 2003 i 2005 wspominają z kolei ekspertki z Albanii, wskazując na nowy projekt ustawy o dziedzictwie kulturowym, który zawiera specjalny rozdział poświęcony NDZK, odzwierciedlający obowiązki przewidziane w obu Konwencjach: z 2003 i 2005 roku (Breshani i Dollani, w tym tomie).

Wszystko wskazuje zatem na to, że praktyka funkcjonowania tych trzech traktatów w konkretnym miejscu, na jednym obszarze – dodatkowo złączonych bardzo mocno koncepcją zrównoważonego rozwoju (preambuła do Konwencji 2005, rozdział VI *Dyrektyw operacyjnych* do Konwencji 2003 przyjęty w 2016 roku oraz przyjęte w 2015 roku *Wytyczne dot. włączenia perspektywy zrównoważonego rozwoju w procesy Konwencji o światowym dziedzictwie*) – sprawia, że niezmiernie ważnym wyzwaniem na kolejne 10 lat stanie się konceptualizacja tego, jak w zintegrowany i wewnętrznie niesprzeczny sposób chronić dziedzictwo i polityki z nim związane, w tym te dotyczące przemysłów kultury. Podejmowane już w tym zakresie inicjatywy, jak np. konferencja, która odbyła się w Bergen (Norwegia) w 2014 roku pt. *Konwencje 1972, 2003 i 2005. Synergia dla rozwoju: dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe w ramach zrównoważonego rozwoju*, potwierdzają, że koherentna implementacja tych Konwencji w przyszłości jest nie tylko potrzebna wspólnotom, grupom, jednostkom i społeczeństwu obywatelskiemu jako całości (art. 11 Konwencji 2005), ale i konieczna z perspektywy państw i samego UNESCO (Duvellé 2017, w druku).

Spostrzeżenie 3: Konwencja 2003 jest instrumentem prawnym, społecznym, ale i politycznym, co może czasami prowadzić do nadużyć oraz wywoływać efekty uboczne.

Zadowoleniu z przyjęcia Konwencji 2003 szybko zaczęły towarzyszyć, wybrzmiewające dziś ze szczególną siłą, głosy krytyczne. Zaledwie miesiąc po jej ogłoszeniu – zauważa Adina Hulubaş (w tym

tomie) – specjaliści zaczęli wyrażać swoje obawy, że system ochrony dziedzictwa doprowadzi do powstania „specyficznego środowiska, będącego zaledwie imitacją tego, co prawdziwe” (Brown 2012, 95). Jeden z ekspertów stwierdził nawet, że nowe regulacje mogą „zmienić kolej rzeczy” (Kurin 2012, 100). An Deming (w tym tomie) dodaje do tych obaw obserwację krytyczną:

[...] pojawił się szereg problemów. Wśród nich centralnym jest paradoks rozbieżności między idealną teorią UNESCO a faktycznym praktykowaniem ochrony NDZK w określonych sytuacjach. Wywołało to nie tylko rywalizację czy spory między różnymi regionami kraju i walkę między państwami o prawa własności do tradycyjnych imprez, lecz także zmniejszyło autorytet i śmiałość zwykłych ludzi jako tradycyjnych depozytariuszy do wyrażania siebie poprzez własną kulturę.

Badaczki z Macedonii (Stojkowa Serafimowska i Opetczeska Tatarczewska, w tym tomie) wskazują na efekty uboczne związane z funkcjonowaniem Konwencji, spowodowane włączaniem poszczególnych elementów dziedzictwa niematerialnego w ramy prawno-polityczne.

W Republice Macedonii ustanowienie i rozwój instytucjonalnych mechanizmów ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego są nierozdzielnie związane z polityką na szczeblu międzynarodowym, zwłaszcza w odniesieniu do kontestacji istnienia macedońskiej etniczności z jej odrębnym językiem i kulturą. [...] W konsekwencji państwo kładło duży nacisk na wzmacnianie i potwierdzanie narodowej i kulturowej tożsamości, co z kolei stało się impulsem dla procesów rekontekstualizacji oraz patrymonializacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Również objęte ochroną wesele w Galiczniku (Macedonia) stało się sponsorowaną przez państwo rekonstrukcją tradycyjnego wesela, które podkreślało odrębność etniczną dziedzictwa Macedonii. Badaczki podkreślają zarazem, że pomimo ujawniania się tego politycznego wymiaru w tworzeniu systemu ochrony NDZK w ich kraju, „procesy ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, o ile zostają wdrożone tak, by wzmocnić pozycję lokalnych depozytariuszy tradycji, mogą być skuteczne w podtrzymywaniu tradycji kulturowych nawet wtedy, gdy chronione elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego są jednocześnie wykorzystywane do celów politycznych lub gospodarczych” (Stojkowa Serafimowska i Opetczeska Tatarczewska, w tym tomie).

Obok wymiaru politycznego Konwencji 2003 należy także zwrócić uwagę na jej silne oddziaływanie na inne, wydawałoby się nieobjęte Konwencją, praktyki i zwyczaje. Przykładem niezamierzonych efektów ubocznych związanych z działaniem w praktyce omawianej konwencji na poziomie lokalnym i krajowym, przywoływanym często przez badaczy, jest komercjalizacja zjawiska niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Adina Hulubaş analizuje tę sytuację na podstawie wpisanego w 2012 roku na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO wyrobu ceramiki w Horezu:

Spotkanie międzykulturowe. Polscy sokolnicy i ekspertka ds. NDZK z Chin, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Spotkanie międzykulturowe. Depozytariusze nadbużańskich tradycji tkackich („pereborów”) z prof. An Demingiem z Chin, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Zagrożeniem, jakie dla omawianej tradycji rzemieślniczej niesie jej rosnąca popularność, są próby naśladowania jej przez garncarzy z innych obszarów etnograficznych. Na przykład w zlokalizowanej w okręgu suczawskim miejscowości Marginea jeszcze osiem lat temu za pomocą unikalnych metod wytwarzano tradycyjną, czarną ceramikę, z której słynął omawiany obszar. Dziś jednak oczom turystów odwiedzających tamtejszy warsztat ceramiczny ukazują się talerze przywożone z odległego o 500 km Horezu. Inni rzemieślnicy z kolei przyozdabiają talerze wykonane w kolorystyce typowej dla regionu Baia Mare z północnej Rumunii wizerunkiem koguta z Horezu, będącego charakterystycznym symbolem wyrobów tego rodzaju (Hulubaş, w tym tomie).

Sama obecność zjawiska na Liście reprezentatywnej nie zapewnia zatem jego ochrony, czasami wręcz może narazić element dziedzictwa na niebezpieczeństwo, gdyż stanowi przetóm w jego dotychczasowym funkcjonowaniu: zmienia się bowiem sposób postrzegania elementu zarówno przez jego depozytariuszy, jak i środowisko lokalne, krajowe i wreszcie międzynarodowe (Románková-Kuminková, w tym tomie; Turgeon 2014). Potrafi także stać się kością niezgody i konfliktów międzypaństwowych, co analizuje An Deming (w tym tomie) na przykładzie Festiwalu Gangneung Danoje (Festiwal Dano) w Korei, który w 2005 roku uznany został za Arcydzieło Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości, oraz chińskiego Festiwalu Duanwu (inaczej Święta Smoczych Łodzi). Oba festiwale odbywają się tego samego dnia (5 maja według kalendarza księżycowego) i – na co wskazują ich nazwy – bazują na tej samej chińskiej koncepcji „Duanwu”. Konflikt o „prawo własności” doprowadził do pogorszenia wzajemnych relacji, których naprawa kosztowała oba państwa wiele czasu i wysiłku.

Wśród najważniejszych zagrożeń można również wskazać zanik pierwotnych funkcji i znaczeń, także w związku z komercjalizacją i zwiększonym zainteresowaniem turystów danym elementem z jednej strony, z drugiej zaś – naturalną chęcią zarobku i podniesienia swojego standardu życia przez depozytariuszy (por. Skounti 2017). W niniejszym tomie taki przypadek folkloryzacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego opisuje także Adina Hulubaş na przykładzie „Rytuału Căluş”, wpisanego na Listę reprezentatywną w 2008 roku (trzy lata wcześniej uznanego za Arcydzieło Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości). Tradycyjnie był on wykonywany zaledwie dziewięć razy do roku, począwszy od pierwszego dnia Zielonych Świątek, a uczestniczący w nim tancerze, przyjmowani do grupy po przejściu tajemnego procesu inicjacji, wędrowali od wioski do wioski, niosąc obietnicę uzdrowienia bezpłodnym kobietom oraz ludziom cierpiącym na budzące powszechny lęk choroby, takie jak np. epilepsja. Jak zauważa Hulubaş, w efekcie wpisania go na listę, wszystkie mistyczne aspekty tego zwyczaju uległy zapomnieniu, a jedyną wiedzą, jaką otrzymują nowi adepci

tej sztuki, jest taneczna wirtuozeria, prezentowana przez cały rok podczas różnorodnych festiwali, wesel, procesji i innych imprez.

Kwestię efektów ubocznych związanych z funkcjonowaniem Konwencji, a zarazem filozofię ochrony dziedzictwa niematerialnego, doskonale streszcza dowcip autorstwa Valdimara Hafsteina, wskazujący na obecny w wielu środowiskach sposób myślenia o dziedzictwie niematerialnym jako o zjawisku (w domyśle – problemie, chorobie), które należy przede wszystkim „zdiagnozować” (udokumentować, ocenić, wpisać na listę), by następnie móc zdecydować o zastosowaniu właściwych środków ochronnych.

W gabinecie lekarskim:

Pacjent: Panie doktorze, co mi dolega?

Lekarz: Nie wiem, jak panu to powiedzieć: cierpi pan na dziedzictwo.

Pacjent: Dziedzictwo? Poważnie? Jakiego rodzaju?

Lekarz: Niematerialne. Niezmiernie mi przykro.

Pacjent: Dziedzictwo niematerialne... Czy to groźne?

Lekarz: Stan wymaga pilnej ochrony. Wszedł już w fazę metakulturową.

Pacjent: Jakie są rokowania?

Lekarz: Obawiam się, że dziedzictwo niematerialne to choroba przewlekła. Często kończy się śmiercią, ale w Pana przypadku są pewne nadzieje. Może pan żyć z dziedzictwem jeszcze długi czas, pod warunkiem, że podejmiemy natychmiastowe działania w celu jego ochrony.

Pacjent: Czy to będzie bolesne?

Lekarz: Nie będę pana oszukiwał, leczenie nie jest przyjemne. Będzie Pan musiał od tej pory nauczyć się inaczej myśleć o sobie i o swoim dziedzictwie.

Pacjent: Nie powinniśmy zasięgnąć drugiej opinii?

Lekarz: Polecam skontaktować się z UNESCO. Jeżeli potwierdzą moją diagnozę, będziemy mogli wpisać pana na ich listę.

Pacjent: Czy to pomoże?

Lekarz: Wpisany na listę UNESCO pomaga udokumentować dziedzictwo, zidentyfikować jego elementy, przeanalizować sposób przekazu, zwiększyć świadomość na jego temat, a nawet sporządzić pięcioletni plan ochrony.

Pacjent: Ale czy to jest naprawdę niezbędne?

Lekarz: Obawiam się, że bez właściwego leczenia pana dziedzictwo może stracić resztki swojej autentyczności. W najgorszym przypadku może rozwinąć się nawet w postać zaawansowanego pseudofolkloru.

Pacjent: Zaraz, zaraz. Tak właśnie mówiono, gdy pokolenie naszych rodziców zapadło na tradycję. Jednak im udało się z tego wyjść.

Lekarz: Tak, dzięki dużej ilości proszków. To dlatego, że w tamtych czasach tradycja dobrze reagowała na takie medykamenty. Dziedzictwo niematerialne to poważniejsza sprawa. Jest wysoce zaraźliwe. Nie znaleźliśmy jeszcze skutecznego sposobu na jego opanowanie (Hafstein 2015, 282).

Żart ten ukazuje problem, jaki może pojawić się w momencie wkroczenia z działaniami zewnętrznymi wobec dotychczasowej sytuacji dziedzictwa: skutki uboczne mogą w niektórych przypadkach przeważać nad oczekiwanymi korzyściami wynikającymi z podjęcia działań ochronnych. Refleksja nad tym paradoksem być może ma w sobie coś z potocznego przekonania, że „lepiej nie chodzić do lekarza, bo wynajdzie mi jakąś chorobę”; w roli konsylium lekarskiego występują tu eksperci oraz UNESCO. Wiemy jednak, że w wielu przypadkach zastosowanie go w praktyce przynosi naprawdę złe skutki. Konwencję 2003 należy być może zatem traktować tak, jak aspirynę: choć wydaje się dobra na wszystko i rzeczywiście dość często pomaga leczyć stany zapalne, to jednak w określonych przypadkach grozi wystąpieniem poważnych reakcji alergicznych – tak jak stało się to w przypadku ceramiki z Horezu czy rytuału Căluș.

Spostrzeżenie 4: Lista reprezentatywna jest wszystkim. I żyje własnym życiem.

„Światowe dziedzictwo to przede wszystkim lista” pisała Barbara Kirschenblatt-Gimblett (2004, 7)⁷. Zdanie to pasuje z powodzeniem do Listy reprezentatywnej. Jak i opinia Valdimara Hafsteina (2009, 93), że „listy [dziedzictwa – przyp. H.S.] żyją często własnym życiem”, sugerująca, że obiekty, najpierw zdekontekstualizowane przez procedurę nominacji, a następnie zrekontekstualizowane przez umieszczenie ich na listach, zaczynają funkcjonować w nowy, odmienny sposób. Ogromne znaczenie Listy reprezentatywnej można dostrzec na kartach niniejszej publikacji. Nie ma tu tekstu, który chociaż raz by się do niej nie odwoływał lub o niej nie wspominał (w zdecydowanej większości przypadków traktując ją jako osiągnięcie kraju, ewentualnie coś neutralnego, tylko w niektórych krytycznie – zob. teksty Evy Románkovej-Kuminkovej czy Adiny Hulubaş).

⁷ W oryg.: „World heritage is first and foremost a list”.

Eva Románková-Kuminková zaczyna wręcz swój tekst stwierdzeniem: „Każdy chce znaleźć się na liście!”. Lista staje się bowiem miernikiem, namacalnym dowodem na potęgę kultury – element *soft power* (Schreiber 2016a) danego państwa, któremu udało się dokonać wpisu przejawu swojego dziedzictwa na forum międzynarodowym, a zatem sprawić, by stał się on widoczny, zauważany, szeroko doceniany. Lista stanowi bowiem bardzo klarowne źródło informacji na temat tego, co jest uznawane za nośnik społecznych (ale nie tylko takich!) wartości (por. Schuster 2002, 15).

Wyposażenie Konwencji w Listę z pewnością należy uznać także za element szerzenia wiedzy o tym instrumencie prawa międzynarodowego, podnoszenia świadomości społecznej i podkreślenia znaczenia dziedzictwa niematerialnego. „To istotne, bo oznacza, że ludzkość – a to brzmi dumnie – rozpoznaje nasze tradycje jako wartość. Taki wpis kieruje oczy całego świata na nasze zwyczaje i zwraca na nie uwagę, jako autentyczne, wartościowe, atrakcyjne” – zauważa dyrektor Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, komentując złożenie w 2017 roku pierwszego wniosku z Polski o wpis na Listę reprezentatywną, dotyczącego szopkarstwa krakowskiego (Gazur 2017). „Ludzkość” w przypadku Listy reprezentatywnej zastąpiła zatem bezpośrednio „świat” z Listy światowego dziedzictwa (Konwencja 1972). I choć Konwencja 2003 jak ognia unika obecnie takich określeń, jak „unikatowość” czy „autentyczność”, „mistrzostwo” czy „arcydzieło”, „światowy” czy „uniwersalny” (UNESCO 2016a, par. 31), w powszechnej świadomości to właśnie te pojęcia są nierozzerwalnie związane z samą koncepcją listy: coś zatem musi „zasługiwać” na wpis, dowodem zaś na to, że określone zjawisko na ten wpis zasługuje, jest jego „wyjątkowość”, „autentyczność” czy „unikatowość”. W ten sposób zespół znaczeń i konotacji przywiązanych do Listy światowego dziedzictwa zostaje przekazany – niemalże genetycznie – Liście reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. Dla wielu tytuł tej ostatniej mógłby zresztą równie dobrze brzmieć „Światowa lista autentycznego niematerialnego dziedzictwa kulturowego”, bo przecież każdy z 365 obecnie wpisanych elementów dziedzictwa (stan na grudzień 2016 roku) można by uznać za „fenomen na skalę światową” (Gazur 2017), tak jak wprost napisali o tym przedstawiciele różnorodnych organizacji i wspólnot, składając deklarację woli wpisania jogi jako „światowego dziedzictwa” na Listę reprezentatywną, co nastąpiło w 2016 roku.⁸ Co ciekawe, podobnie brzmiący tytuł listy proponowany był we wstępnej wersji Konwencji: Lista skarbów światowego niematerialnego dziedzictwa kulturowego (*List of Treasures of the World Intangible Cultural Heritage*, ówczesny artykuł 11C; zob. UNESCO 2003, par. 20), a wśród argumentów przedstawianych na rzecz jej osta-

⁸ Wniosek nominacyjny nr 01163 i deklaracja woli społeczności są dostępne w Internecie, zob. UNESCO 2017.

tecznego powstania znalazł się m.in. i taki (zaprezentowany przez delegata Beninu w imieniu grupy krajów afrykańskich): jeśli nie powołamy w ramach tej Konwencji Listy arcydzieł niematerialnego dziedzictwa, to w efekcie spowodujemy, że będzie ona uznawana za „konwencję drugiej kategorii” w stosunku do Konwencji 1972 (Hafstein 2009, 103).

Ogromne znaczenie wpisu na Listę reprezentatywną dla państw uwidaczniają także usilne zabiegi narodowych delegacji o to, by – w razie negatywnej rekomendacji dla zgłoszonego przez nich wniosku przygotowanej przez Zespół Ewaluacyjny⁹ – Komitet Międzyrządowy i tak ostatecznie podjął pozytywną decyzję o wpisie. Sytuacja ta stała się w 2016 roku wręcz rażąca i wzbudziła powszechne niezadowolenie, zarówno wśród państw obserwujących posiedzenie Komitetu Międzyrządowego, jak i ostatecznie w łonie samego Komitetu, obradującego w grudniu 2016 roku w Addis Abebie. Na sesji tej przyjęto do wpisu na Listę reprezentatywną aż 15 z 19 wniosków mających negatywną rekomendację, lekceważąc tym samym wskazówki Zespołu Ewaluacyjnego. Trwają prace specjalnej grupy ad hoc poszukującej rozwiązania, które pozwoli zapobiec takiej sytuacji w przyszłości. To także można uznać z jednej strony za „dziedzictwo” Listy światowego dziedzictwa, z drugiej zaś – za element funkcjonowania prawie każdego aktu prawa międzynarodowego, który jest przyjmowany, zarządzany za pomocą właściwych organów i implementowany przez poszczególne państwa.

Taka percepcja znaczenia Listy reprezentatywnej powoduje u państw naturalną chęć, by zgłaszać wnioski z wpisami o charakterze ogólnonarodowym – gdyż ich znaczenie społeczne i polityczne wtedy wzrasta (por. Duvelle 2014). W ten zatem sposób pojawiają się wpisy, w których pojęcie „wspólnoty” zostaje zreinterpretowane: „wspólnotą”, która w założeniach twórców Konwencji miała odnosić się do konkretnie zdefiniowanej grupy społecznej zamieszkującej określone terytorium, staje się cały „naród-państwo”, jak w przypadku kultury kawy tureckiej (2013), francuskiej sztuki biesiadowania (2010), czy chińskiej kaligrafii (2009).

Równocześnie zauważyć należy, że w ramach walki o zmianę tej percepcji Listy reprezentatywnej pojawia się coraz większy nacisk na rejestry, które były dotychczas „niedoceniane”: Listę dziedzictwa niematerialnego wymagającego pilnej ochrony (art. 17 Konwencji, liczba wpisów do roku 2016: 47) oraz Rejestr dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego (art. 18 Konwencji, liczba wpisów do roku 2016: 17). Postrzeganie tych rejestrów, za znaną metaforą Janusza

⁹ Zespół Ewaluacyjny (Evaluation Body) został powołany do oceny wniosków w 2015 roku jako sukcesor Zespołu Pomocniczego (Subsidiary Body) i Zespołu Konsultacyjnego (Consultative Body). Ten ostatni w projekcie Konwencji nazwano wstępnie Komitetem Naukowym (Scientific Council), zob. UNESCO 2003, par. 17.

Symonidesa (powstała na określenie praw kulturalnych, zob. Symonides 1998), jako „kopciuszków” w obszarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego, choć zgodne z prawdą – zaczyna się także bardzo powoli zmieniać. Niektóre kraje debiutują na forum międzynarodowym w tej dziedzinie, składając swój pierwszy wniosek o wpis właśnie do Rejestru dobrych praktyk (przypadek Norwegii w 2016 roku: „Tradycja i umiejętności budowania drewnianych łodzi Oselvar”, brak wpisów na inne listy) lub na Listę pilnej ochrony (jak w przypadku Łotwy w 2009 roku: „Przestrzeń kulturowa Suiti”, brak wpisów na inne listy).

Powstają zatem w tym kontekście trzy zasadnicze pytania: po pierwsze, czy w ciągu kolejnych 10 lat uda się naprawdę zrównoważyć Listę reprezentatywną wpisami na Listę pilnej ochrony oraz do Rejestru dobrych praktyk i zmienić w ten sposób wektor zainteresowań państw i punkt ciężkości Konwencji? Po drugie, czy i jakie mechanizmy ograniczające polityczny charakter działań związanych z procedurą wpisywania na Listę reprezentatywną uda się w kolejnych latach przygotować i wdrożyć do realizacji? Po trzecie, jak wspomagać wspólnoty, grupy i jednostki po wpisie na Listę reprezentatywną, aby pielęgnowane przez nie zjawiska nie utraciły pierwotnego kontekstu i roli dla ważnego dla nich także przed wpisem zjawiska.

Spostrzeżenie 5: Konwencja 2003 wzmacnia prestiż i *soft power* zarówno państw, jak i UNESCO.

Ten aspekt związany z funkcjonowaniem Konwencji nie jest jedynie miłym dodatkiem do „normalnej” aktywności państw, ale niezwykle ważnym elementem strategii w „konkursie piękności” panującym w stosunkach międzynarodowych i w walce o wysokie pozycje w rankingach „atrakcyjności międzynarodowej”, czyli rankingach *soft power* państw. Niewątpliwie narzędziem budowania tej „miękkiej siły” są wpisy na Listę reprezentatywną, choć nie są one jeszcze widoczne w konstrukcji kryteriów oceny *soft power* w najpopularniejszych rankingach państw: Soft Power 30 czy Elcano Global Index (Schreiber 2016a). O tym niezwykle ważnym aspekcie związanym z Konwencją 2003 pisze w tym tomie Eva Románková-Kuminková:

Wpis na Listę reprezentatywną ma również aspekt prestiżowy i tak też traktują go wszystkie Państwa-Strony Konwencji. Oznacza to, że motywacja o charakterze politycznym nierzadko spycha na dalszy plan ideały czy dobre intencje specjalistów, pragnących zapewnić poszczególnym elementom międzynarodową ochronę w rozsądnym, odpowiedzialnym zakresie. [...] W efekcie z jednej strony Lista reprezentatywna

przyczynia się do promowania celów oraz ideałów wskazanych w treści Konwencji, z drugiej jednak tworzy także przestrzeń dla politycznej oraz instytucjonalnej manipulacji.

Joseph Nye stwierdza: „*Soft power* kraju opiera się zasadniczo na trzech rodzajach zasobów: jego kulturze (w miejscach gdzie jest ona atrakcyjna dla innych), jego wartościach politycznych (jeśli postępują zgodnie z nimi w kraju i za granicą) i jego polityce zagranicznej (gdy jest ona postrzegana jako prawomocna i posiadająca autorytet moralny)” (Schreiber 2016a, 56). Analitycy polityki kulturalnej zauważają, że w XXI wieku państwa świadome pierwszorzędnej roli ich kultury zaczęły brać udział w „światowym wyścigu po *soft power*” (Holden 2013). Łączy się to także z niezwykle popularną od 10 lat koncepcją *nation branding* Simona Anholt, czyli budowaniem tzw. marki państwa (Anholt 2006, 23). Nie bez przyczyny państwa, które dysponują największymi zasobami „miękkiej siły”, sytuują się wysoko także jeśli chodzi o siłę ich „marki”. Równolegle do rankingów *soft power* powstają zatem rankingi marek państw¹⁰. Jednak koncepcja ta nie ogranicza się tylko do państw, ale jest wykorzystywana także do wskazywania na „atrakcyjność” aktorów niepaństwowych (*non-state actors*), takich jak organizacje międzynarodowe, w tym zwłaszcza UNESCO. Organizacja ta, w związku z pełnioną rolą arbitra w dziedzinie kultury i dziedzictwa kulturowego, posiada spore zasoby *soft power* i jest ich świadoma, wykorzystując swój potencjał do pozycjonowania siebie w środowisku ważnych organizacji międzynarodowych. Pojawienie się nowego aktu prawa międzynarodowego: Konwencji 2003 i wprowadzenie przez nią nowej koncepcji niematerialnego dziedzictwa kulturowego spowodowało zwiększenie *soft power* samej UNESCO, jako organizacji stojącej na straży powiększającej się liczby procesów legitymizowania dziedzictwa (Schreiber 2016a).

Koncepcja *soft power* stała się wiodącą w określeniu roli i zadań UNESCO w szeroko zakrojonym procesie konsultacji nad nowymi celami rozwojowymi ONZ po 2015 roku (*Post-2015 Development Agenda*), przyjętymi we wrześniu 2015 roku jako Cele Zrównoważonego Rozwoju (*Sustainable Development Goals – SDGs*). We wprowadzeniu do przygotowanego przez UNESCO w kwietniu 2014 roku dokumentu, nazywanego w skrócie *Soft Power Agenda* (UNESCO 2014), Dyrektor Generalna UNESCO Irina Bokowa stwierdziła, że organizacja ta jest kluczowym aktorem *soft power* (UNESCO 2016b; Schreiber 2016a).

Prestiżowy charakter bycia widocznym na forum UNESCO oraz posiadania wpisów na listach dziedzictwa może mieć jednak także pozytywne skutki. Państwa, które chcą być widoczne i sz-

¹⁰ Do najbardziej znanych zalicza się Nation Brand Index S. Anholt (NBI) i Country Brand Index (CBI) Future Brands.

Powitanie gości Forum przez orkiestrę górniczą w Kopalni Soli „Wieliczka”, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Polskie tańce narodowe w Kopalni Soli „Wieliczka”, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

nowane za działania dotyczące ochrony niematerialnego dziedzictwa, podejmują przecież realne wysiłki na poziomie administracyjnym czy legislacyjnym w celu zmiany sytuacji w obszarze dziedzictwa niematerialnego w ich krajach. Mogą też dzięki temu stawać się przewodnikami dla tych państw, które dopiero rozpoczynają swoją drogę w tej materii. O takim postrzeganiu swojej roli przez Chiny pisze w tym tomie Chen Fafen, zaznaczając: „W szczególności uchwalenie w roku 2011 pierwszej ustawy – Prawa Chińskiej Republiki Ludowej o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego – przyspieszyło rozwój ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Chinach, podniosło poziom wiedzy społeczeństwa na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego i, co więcej, znacznie zwiększyło wpływy Chin na świecie”. Zarazem bezpośredni impuls do takiego działania dało UNESCO, które programem Arcydzieła Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości zachęciło państwa do rozwijania systemu ochrony na swoim terenie. Dzisiaj ochrona NDZK w Chinach opisywana jest w kategoriach celu narodowego.

Podobnie o prestiżu wpisanym w funkcjonowanie Konwencji 2003 i jego możliwych pozytywnych skutkach wypowiada się w tym tomie Adina Hulubaș:

Kroki podjęte w celu zapewnienia tradycji bezpieczniejszej przyszłości może symbolizować obraz fal rozchodzących się koncentrycznie po powierzchni wody, które pojawiają się w chwili, gdy wpadnie do niej jakiś przedmiot. W samym centrum usytuowane jest uznanie opinii publicznej dla wartości, jaką stanowi kultura; niemniej jednak inicjatywy realizowane na poziomie lokalnym muszą być wspomagane i chronione przed presją wynikającą z funkcjonowania scentralizowanych standardów. [...] Inicjatywy te, wraz z działaniami Narodowego Komitetu ds. Ochrony NDZK stopniowo, na kształt rozchodzących się na wodzie fal, pobudzają społeczną świadomość i służą budowaniu zrównoważonego rozwoju w obszarze NDZK na terenie Rumunii, angażując obywateli, społeczność, biznes oraz władze publiczne. [...] firma telekomunikacyjna wykorzystuje na przykład program Żyjących Skarbów Ludzkości na potrzeby promowania własnej marki; kampania ta mogła również stanowić inspirację dla ceremonii, która odbyła się w 2015 roku w pałacu prezydenckim. Tego rodzaju przejawy publicznego uznania stanowią doskonały przykład rozchodzących się koncentrycznie fal, w których centrum znajduje się to, co określamy jako prestiż; omawiane działania zdołały bowiem zyskać zainteresowanie ze strony wszystkich wymienionych wyżej podmiotów.

Prestiż w dziedzinie kultury budowany jest zatem poprzez tworzenie przestrzeni do współpracy i dialogu. W ten sposób działania podejmowane przez państwa na forum UNESCO legitymizują tę organizację jako swoistego arbitra, stojącego na straży międzynarodowego reżimu ochrony dziedzictwa kulturowego (a w zasadzie różnorodnych reżimów funkcjonujących w obrębie UNESCO, por. Bendix, Eggert i Peselmann 2013).

Jak zauważają w tym tomie badaczki Welika Stojkowa Serafimowska i Iwona Opetczewska Tatarczewska: „Włączenie do systemu działań Narodów Zjednoczonych oraz równoprawna współpraca z innymi państwami są również kwestią prestiżu. Niematerialne dziedzictwo kulturowe posiada moc rozwiązywania konfliktów, głównie dlatego, że pod wieloma względami przekracza polityczne granice”. Dowodem na to mogą być wpisy wielonarodowe na Listę reprezentatywną, które jednoczą wspólnoty, grupy i jednostki, a zaraz za nimi państwa, wokół wspólnego celu i wywołują konkretne i namacalne skutki poprzez tworzenie forów do komunikowania, edukowania, dialogu i wspólnych działań.

Spostrzeżenie 6: Konwencja uruchomiła nowe procesy patrymonializacji.

Pojęcie „patrymonializacji” odnosi się do swojego łacińskiego źródłostowu: *patrimonium*, znaczącego tyle, co „ojcowizna”, ale też „mienie”, wskazuje jednak nie na przedmiot, obiekt – dziedzictwo, ale na istnienie określonej polityki tworzenia dziedzictwa, podkreśla akt wyboru tego, co ma dopiero stać się dziedzictwem (w literaturze obcojęzycznej pojęcie to stosowane jest wymiennie z „heritagization”, zob. Adell i in. 2015). Dotyczy zatem dziedzictwa, które jest poddawane transformacjom i nieustającym praktykom nadawania statusu wybranym świadectwom przeszłości w celu wykorzystania go na potrzeby teraźniejszości. Na poziomie stosunków międzynarodowych pojęcie „patrymonializacji” odnosić się będzie do badania procesów politycznych, których przedmiotem jest koncepcja dziedzictwa kulturowego jako określonego zasobu, który musi zostać poddany procedurom legitymizacji i instytucjonalizacji. Odbywa się to na różnorodnych forach międzynarodowych, w oparciu o określoną politykę selekcji, klasyfikacji i hierarchizacji tych elementów tego zasobu, które uznane zostają za wartościowe z punktu widzenia określonej jednostki, grupy, wspólnoty, administracji samorządowej, państwowej czy międzynarodowej oraz spełniają kryteria stworzone i narzucone przez legitymizowane do tego gremia: rady, komisje, komitety, zespoły eksperckie (Schreiber 2016b). Patrymonializacja jest zatem elementem polityki kulturalnej prowadzonej dziś nie tylko przez państwa, ale także przez organizacje międzynarodowe, społeczności lokalne oraz inne podmioty, w realiach funkcjonowania różnorodnych reżimów międzynarodowej ochrony dziedzictwa kulturowego (fragmentacja – zob. spostrzeżenie 10). Ta polityka kulturalna proponuje

„określoną lekturę przeszłości” (Kowalski 2013, 11), w której wszakże przeszłość odgrywa coraz mniejszą rolę, a coraz wyraźniejszą – wyzwania teraźniejszości, gdzie ludzie jako depozytariusze dziedzictwa i ich potrzeby stają się ważniejsi bądź równie ważni, co samo dziedzictwo (zob. spostrzeżenie 6).

Konwencja 2003 namawia do takiej lektury przeszłości, która uczyni z niej jedynie trampolinę, punkt wyjściowy umożliwiający podkreślenie ciągłości praktyk odnoszących się do depozytariuszy dziedzictwa. Filozofia Konwencji obejmuje bowiem przede wszystkim teraźniejszość i przyszłość oraz zakorzenione w podtrzymywaniu praktyk odnoszących się do dziedzictwa niematerialnego wspólnoty, grupy i jednostki.

Taki sposób działania Konwencji zauważają także autorzy niniejszego tomu. Welika Stojkowa Serafimowska i Iwona Opetczewska Tatarczewska piszą w ten sposób o tańcu *kopaczka*, który był jednym z pierwszych elementów zgłoszonych przez Republikę Macedonii do wpisu na listy NDZK UNESCO w 2011 roku. Działania podjęte w celu przygotowania tego zgłoszenia uruchomiły nowe procesy patrymonializacji, powiązane zarówno z wytycznymi UNESCO dotyczącymi wdrożenia systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jak i z aktualnymi czynnikami politycznymi (Stojkowa Serafimowska i Opetczewska Tatarczewska, w tym tomie). To samo zadziało się, choć bez udziału UNESCO, na którego listy nie udało się go wpisać, z weselem w Galiczniku, w którym w obecnej postaci zacierają się granice pomiędzy obrzędem narodowym a rytuałem sponsorowanym przez korporacje, pomiędzy festiwalem dla turystów, zainscenizowanym folklorem i cyklicznym wydarzeniem (Opetczewska Tatarczewska, w tym tomie). Iwona Opetczewska Tatarczewska zauważa, że z jednej strony, zinstytucjonalizowane systemy ochrony NDZK są zawsze osadzone w politycznych procesach patrymonializacji i rekontekstualizacji, i podlegają ich wpływom, jednak z drugiej strony, sposób, w jaki procesy te wpływają na praktyki kulturowe, oraz stopień, w jakim na nie oddziałują, różnią się znacząco nawet w obrębie tego samego kraju. Używając metafory Adiny Hulubaş o kręgach rozchodzących się po wrzuceniu kamienia w wodę, nietrudno zauważyć, że nawet elementy oficjalnie pozostające poza procesami patrymonializacji wywołanymi przez Konwencję 2003 podlegają jej oddziaływaniu – choćby w dalszym planie, gdyż muszą się do tych zachodzących równolegle procesów ustosunkować.

Procesy te zostają uruchomione w zasadzie przy każdym wniosku, niezależnie od kraju, a odbywa się to poprzez redefiniowanie dziedzictwa na potrzeby procedury nominacyjnej na listy UNESCO, wyraźne identyfikowanie instytucji ochronnych i tworzenie przestrzeni do pozyskiwania zgód depozytariuszy na wpis.

Uruchomienie tych procesów wywołuje równocześnie potrzebę powołania instytucji stojących na straży procedur legitymizujących, klasyfikujących i selekcjonujących, które jedne elementy włączają do zasobu dziedzictwa, a drugie z niego wykluczają. Zwracają na to uwagę badaczki z Chorwacji (Hrovatin i Šimunković, w tym tomie), pisząc, że

przygotowanie zgłoszeń do dwóch edycji programu UNESCO Arcydzieła Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości w roku 2003 oraz 2005 doprowadziło do powstania w 2002 roku specjalnej eksperckiej Komisji ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Chorwacji, a w 2004 roku specjalnego Departamentu ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w Ministerstwie Kultury, który przygotował pierwsze elementy do wpisania do Krajowego rejestru dóbr kultury Republiki Chorwacji.

Najszerzej do wyzwań związanych z tym zagadnieniem odnosi się w niniejszej publikacji Welika Stojkova Serafimowska, która dostrzega w procesach patrymonializacji uruchamianych przez Konwencję ich wymiar pozytywny – wszędzie tam, gdzie skutkują one usamodzielnieniem lokalnych depozytariuszy:

tradycyjne sztuki widowiskowe są niczym żywy organizm, ulegający nieustannym przemianom i transformacjom, są odrębnym bytem, który niejako wchłania wszystkie przemiany, jakim ulegają poszczególni ludzie, wykonawcy, społeczności, zbiorowość, regiony oraz narody, z których sztuki te się wywodzą, przez co wszystkie te przemiany znajdują w nich swoje odzwierciedlenie. Tradycyjna sztuka widowiskowa przeistacza się z formy osobistej bądź kolektywnej ekspresji w publiczny przejaw dziedzictwa kulturowego narodu, z dobra o charakterze duchowym – w produkt o charakterze komercyjnym, z ograniczonej formy artystycznej i elementu synkretycznej obyczajowości i życia codziennego – w zróżnicowane formy i przejawy ekspresji muzycznej, z elementu lokalnej wiejskiej kultury – w składnik kultury wielkomiejskiej, ogólnonarodowej (Pejczewa 2014). Mimo iż na długofalowe konsekwencje w omawianej sprawie trzeba będzie poczekać, wydaje się, że procesy służące ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego – w przypadku wdrażania ich w sposób skutkujący usamodzielnieniem lokalnych depozytariuszy tradycji – mogą pozwolić na zapewnienie skutecznej ochrony tradycji kulturowych, nawet jeśli podlegające ochronie elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego są jednocześnie wykorzystywane również w celach politycznych bądź ideologicznych.

Choć bowiem w ramach procesów patrymonializacji dokonuje się wybór tego, czyje dziedzictwo kulturowe będzie chronione mocą regulacji prawnych, uznane za godne pokazania, także na różnych międzynarodowych forach, zapamiętania – to równocześnie samo uruchomienie procesu wyboru oddaje mocą Konwencji głos samym depozytariuszom. I tu objawia się emancypacyjny, wyzwalający element Konwencji 2003.

Spostrzeżenie 7: Konwencja 2003 jako pierwsza oddała głos i podmiotowość wspólnotom, grupom i jednostkom.

„Wspólnoty są sercem systemu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego” – to kolejne obowiązkowe stwierdzenie, które pojawia się zawsze, gdy mowa o Konwencji 2003 (zob. np. Sko-unti 2017, w druku; Blake 2009, 2017; Duvelle 2014). Rzeczywiście, w samym tekście Konwencji pojęcie „wspólnot” (*communities*) pojawia się aż 11 razy, podczas gdy wzmianki odnoszące się do ekspertów – raptem dwa: w art. 21 pkt b) mówiącym o międzynarodowej pomocy w zapewnianiu ekspertów oraz art. 6 ust. 7 mówiącym o nominacji do Komitetu Międzrządowego osób dysponujących kwalifikacjami w zakresie różnych aspektów niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Archeologię instytucjonalnej obecności koncepcji ochrony jednostek, a potem dopiero grup i wspólnot można uprawiać, sięgając do propozycji Korei z 1993 roku dotyczącej ustanowienia przez UNESCO systemu ochrony Żywych Dóbr Kultury (*Living Cultural Properties*), co w rezultacie zakończyło się przyjęciem programu Żyjących Skarbów Kultury (*Living Human Treasures*; UNESCO 1993), a następnie wyewoluowało w stronę Programu Arcydzieł Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości, którego 90 elementów zostało inkorporowanych do systemu Konwencji 2003 (art. 31).

We wszystkich aktach prawa międzynarodowego przyjmowanych po 2003 roku – czy to na forum UNESCO, czy Rady Europy – wyraźny jest jego nowy, oddolny, społeczny, otwarty wymiar: zarówno w zakresie tworzenia, jak i podtrzymywania, ochrony i podejmowania decyzji dotyczących dziedzictwa kulturowego. Dwie najważniejsze, przyjęte po 2003 roku, konwencje międzynarodowe chroniące dziedzictwo kulturowe to *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego z 2005 roku* i *Konwencja Rady Europy o znaczeniu dziedzictwa dla społeczeństwa z 2005 roku* (tzw. Konwencja z Faro)¹¹. Obie podkreślają znaczenie partycypacji społecznej jako kluczowej dla zachowania dziedzictwa kulturowego. Konwencja z Faro wprowadza wręcz w art. 2 b) pojęcie *heritage communities*, czyli „wspólnot dziedzictwa”, składających się „z ludzi ceniących określone aspekty dziedzictwa kulturowego, które chcą podtrzymać i przekazać przyszłym pokoleniom w ramach działań publicznych”¹².

¹¹ *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, Faro, 27 października 2005 roku. Niestety, konwencja jest obecnie ratyfikowana tylko przez 17 z 47 państw członkowskich Rady Europy. Z krajów członkowskich UE ratyfikowało ją tylko 8 państw.

¹² Tłum. B. Szmygin.

Oddanie głosu wspólnotom, grupom i jednostkom doprowadziło również do dostrzeżenia kolejnych grup, tzw. biernych depozytariuszy praktyk kulturowych, o których pisze w tym tomie An Deming:

Przez długi czas, analogicznie do sytuacji w środowisku akademickim, uwaga większości członków programu NDZK skupiała się na czynnych depozytariuszach, którzy zazwyczaj bardzo aktywnie przekazują innym „swoje” elementy kultury i posiadają szczególne zdolności w zakresie jej konkretnych gatunków. Jednak po przedstawieniu opinii publicznej koncepcji społeczności polegającej na integracji, wraz z rozróżnieniem na „aktywnych depozytariuszy” i „biernych depozytariuszy” postulowanym przez niektórych folklorystów (Yang i in. 2011, 23–24), zaakceptowano stopniowo fakt, że w rzeczywistości to zwykli ludzie, którzy nie są specjalistami w zakresie któregośkolwiek elementu kultury, kształtują podstawy stabilności i żywotności danych tradycji. W wyniku licznych dyskusji i po rozpowszechnieniu stosownych informacji koncepcja mówiąca o tym, że „każdy jest depozytariuszem kultury tradycyjnej”, doczekała się promocji.

Poszerzające się rozumienie i coraz większe znaczenie i świadomość roli „depozytariuszy” dostrzegają również badaczki z Chorwacji, które piszą: „Możemy również zaobserwować, że społeczeństwo jest coraz bardziej świadome wyjątkowej wartości niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz przekonane, że odpowiedzialność za jego ochronę i przekazywanie przyszłym pokoleniom powinna spoczywać na depozytariuszach, lokalnych społecznościach oraz odpowiednich instytucjach, ponieważ jest to istotne dla tożsamości lokalnej społeczności, narodu lub mniejszości” (Hrovatin i Šimunković, w tym tomie).

Znaczenie depozytariuszy nie jest wyłącznie deklaratywne i jest od dawna przedmiotem namysłu badawczego (Onciul, Stefano i Hawke 2017; Adell i in. 2015; Rudolff i Raymond 2013; Kono 2009). Wszystkie procedury nominacyjne przyjmowane na poziomie UNESCO uwzględniają jako element konieczny ich uprzednią, świadomą i dobrowolną zgodę na jakiegokolwiek działania ich dotyczące i choć lektura tych zgód możliwa za pośrednictwem strony UNESCO przynosi czasami zaskakujące odkrycia (jak np. fakt podpisywania przygotowanych instytucjonalnie formularzy zgód przez czasami dziesiątki czy setki depozytariuszy, bądź zgód na wpisanie elementu NDZK na Listę światowego dziedzictwa, zamiast na Listę reprezentatywną...), nie zmienia to faktu, że po raz pierwszy wspólnot, grup i jednostek nie da się pominąć. Ich współpraca, współdziałanie, a zarazem współodpowiedzialność za trwanie danego zjawiska kulturowego są fundamentem Konwencji 2003.

Jednak, jak zauważa w tym tomie An Deming, ambitnych celów związanych z obecnością wspólnot, grup i jednostek w systemie Konwencji nie udało się w pełni osiągnąć, gdyż projekt ochrony NDZK, mimo że powstał w oparciu o zasady równości i różnorodności kultur, w rzeczywistości

doprowadził do powstania nowej hierarchii tych kultur i poszczególnych elementów w ich obrębie: „Eksperci i UNESCO mają prawo decydować, który element może zostać wpisany na Listę reprezentatywną, co z punktu widzenia opinii publicznej oznacza uznanie go za bardziej wartościowy, podczas gdy faktyczni depozytariusze danego dobra kultury nie mogą zabrać w tej sprawie głosu”. Należy zatem zauważyć, że nawet tak istotna zmiana języka aktów prawa międzynarodowego nie skutkuje wcale od razu zmianą praktyki państw, w tym mechanizmów implementacyjnych. Rewolucyjny krok, czyniący ze wspólnot, grup i jednostek najważniejsze podmioty w systemie ochrony NDZK, okazał się więc w praktyce funkcjonowania UNESCO – organizacji tworzonej przez państwa i dla państw – rzeczywiście istotnym krokiem, jednak dość łatwym do zmanipulowania, zwłaszcza w sytuacji, w której Konwencja nie podaje ani definicji wspólnot, grup i jednostek, ani wskazówek dotyczących tego, jak powinien przebiegać wybór przedstawiciela takiej wspólnoty, ani na jakiej zasadzie rozróżnić wspólnoty od grup oraz czy należy potępiać oczekiwania wspólnot, grup czy jednostek związane z korzyściami wiążącymi się ze wpisem na listę UNESCO?

Chociaż na te pytania nie ma jeszcze jasnych odpowiedzi, to niewątpliwie Konwencja 2003 i jej różnorodne fora, w szczególności forum akredytowanych przez Konwencji organizacji pozarządowych (ICH NGO Forum), tworzą szansę na to, aby te problemy identyfikować, dyskutować nad nimi i proponować w przyszłości praktyczne rozwiązania.

Spostrzeżenie 8: Konwencja 2003 stworzyła nowe pola władzy dla nauk o człowieku i jego kulturze, zwłaszcza dla antropologii kultury (etnologii, etnografii, folklorystyki).

Znaczenie nauk o kulturze, zwłaszcza takich, które oparte są o badania terenowe, niewątpliwie wzrosło na arenie międzynarodowej dzięki powstaniu Konwencji 2003. Jest to wyjątkowo ciekawe zjawisko, gdyż refleksja nad dziedzictwem kulturowym od dawna przebiega między dyscyplinami nauki i między różnorodnym ich dziedzinami, wprost uznaje się ją za obszar refleksji łączącej wiele dyscyplin (Bendix, Eggert i Peselmann 2013, 11; Logan, Nic Craith i Kockel 2016, 2), a zatem niewyróżniającej żadnej: czy będzie to konserwacja, architektura, historia sztuki, etnologia, folklorystyka, socjologia, czy filozofia, prawo, ekonomia, nauki o polityce. A jednak dostrzeżenie potencjału antropologii kulturowej (etnologii, etnografii) na poziomie międzynarodowych reżimów dziedzictwa stało się w pełni możliwe dopiero po 2003 roku. To Konwencja 2003 stworzyła bowiem jasno

Depozytariusze NDZK z prof. Małgorzatą Rozbicką i prof. Magdaleną Gawin podczas II Gali wręczenia decyzji o wpisie na Krajową listę NDZK, która odbyła się w krakowskich Sukiennicach na zakończenie Forum, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Publiczność i depozytariusze NDZK uczestniczący w II Gali wręczenia decyzji o wpisie na Krajową listę NDZK, która odbyła się w krakowskich Sukiennicach na zakończenie Forum, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

zdefiniowaną przestrzeń dla uaktywnienia się i pokazania – w obszarach dotychczas zdominowanych przez ekspertów innych dziedzin nauki – stowarzyszeń antropologicznych i etnograficznych, reprezentowanych chociażby za pośrednictwem forum organizacji pozarządowych akredytowanych przy Konwencji 2003. Liczy ono obecnie 164 organizacje, które nominują zgodnie z zasadą sprawiedliwego podziału geograficznego 6 ekspertów do 12-osobowego Zespołu Ewaluacyjnego, oceniającego wnioski o wpis na Listę reprezentatywną, Listę pilnej ochrony i do Rejestru dobrych praktyk. Na Państwach-Stronach Konwencji spoczywa także obowiązek nominowania ekspertów związanych z namysłem i praktyką w obszarze dziedzin chronionych przez Konwencję w przypadku kandydowania do Komitetu Międzyrządowego (art. 6 ust. 7: „Państwa-Członkowie Komitetu wybierają jako swoich przedstawicieli osoby dysponujące kwalifikacjami w zakresie różnych aspektów niematerialnego dziedzictwa kulturowego”).

Tę niezwykłą karierę antropologii kulturowej dostrzegają także eksperci piszący w tym tomie. Przejawia się to wzrostem znaczenia antropologii i jej reprezentantów zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i krajowym. Tworzone w związku z niemalże uniwersalną ratyfikacją Konwencji 2003 rozwiązania na poziomie narodowym uwzględniają bowiem przy tworzeniu gremiów eksperckich bądź ciał oceniających wnioski składane do inwentarzy krajowych przede wszystkim antropologów (etnografów, etnologów, folklorystów). An Deming, odnosząc się do doświadczeń chińskich i niezwykle ważnej roli, jaką odgrywa obecnie w Chinach Towarzystwo Folklorystyczne, zwłaszcza za sprawą działań, jakie zostały podjęte w tym kraju po ratyfikacji Konwencji 2003, pisze:

Folklorystyka i inne powiązane dyscypliny również cieszą się z nowych możliwości. Nie jest to tylko pozorna koniunktura [...]. Ruch ten umożliwia badaczom dokładną i głęboką analizę związku między kulturą a życiem ludzi; pozwala im na badanie chińskiego folkloru w bardziej dogłębny i kompleksowy sposób przy silnym wsparciu agend rządowych [...]. A zatem umożliwia wniesienie zarówno do działalności akademickiej, jak i do kampanii na rzecz NDZK nowych perspektyw i metod opartych na chińskich doświadczeniach.

Takie doświadczenie szczególnej roli antropologów, etnografów, folklorystów w systemie ochrony, a zatem systemie, w którym niezbędne są także nadzór, selekcja, ocena i kontrola określonych praktyk i zjawisk kulturowych dokonywane na potrzeby tego systemu, przedstawia również Eszter Csonka-Takács, opisując sieć ekspertów ustanowioną na Węgrzech dla systemowego wzmocnienia ochrony NDZK:

Dyrekcja [Skansenu w Szentendre – przyp. H.S.] korzysta z pomocy powiatowych sprawozdawców. Skansen stworzył taką sieć fachowców w oparciu o instytucje powiatowego systemu muzealnego, by koordynować i ułatwić promocję dziedzictwa i podnoszenie świadomości na jego temat oraz zapewnić profesjonalne

doradztwo dla społeczności. Z każdego powiatu wybrano eksperta, najczęściej etnografa, tworząc grupę fachowców, która pomaga w przekazywaniu informacji, kontaktowaniu się ze społecznościami i przygotowaniu zgłoszenia. Fachowcy udzielają profesjonalnych porad zainteresowanym społecznościom i organizują spotkania informacyjne z udziałem Dyrekcji, umożliwiając nawiązanie kontaktu pomiędzy zainteresowanymi stronami. Zadaniem Powiatowych Koordynatorów jest inicjowanie i koordynowanie dokumentowania elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego w swoich powiatach i regionach, organizowanie lokalnych forów i spotkań, przekazywanie informacji społecznościom, zapewnianie profesjonalnego doradztwa społecznościom, które tego potrzebują, nawiązywanie współpracy pomiędzy społecznościami a siecią ekspertów oraz utrzymywanie stałych kontaktów z Dyrekcją ds. NDZK.

Opis zadań powiatowych koordynatorów pokrywa się w dużej mierze z zakresami działań większości ekspertów ds. NDZK działających w Państwach-Stronach Konwencji i wskazuje na ogromną odpowiedzialność, jaką ponoszą oni jako ogniwa pośredniczące, tzw. brokerzy kulturowi (*cultural brokers*, Jacobs, Neyrinck i van der Zeijden 2014), między lokalnymi wspólnotami a systemami i strukturami władzy. W tym tomie o znaczącej roli antropologów piszą także Filipowicz, Židov i Hrovatin.

Ta niezwykle kariera antropologii prowadzi jednak nieuchronnie do napięć między różnorodnymi rolami, jakie zmuszony jest odgrywać antropolog: dążącego do prawdy badacza, przedstawiciela własnej kultury, reprezentanta określonego zawodu/kultury organizacji zawodowej, np. stowarzyszenia antropologicznego, zaufanego przedstawiciela interesów badanej grupy. Są one przedmiotem regulacji środowiskowych, przybierających formę kodeksów etycznych opracowywanych przez stowarzyszenia antropologiczne.

Antropologowie już dawno, za sprawą krytyki postkolonialnej obecnej w ich gronie od lat 70. XX wieku (Asad 1973), postawili sobie za punkt honoru oddanie głosu wykluczonym i zepchniętym na margines społecznościom. Dzisiaj ponownie, za sprawą Konwencji 2003, zmuszeni są wytyczać kręte ścieżki, nawigując między interesem osób badanych, własnym i tych, którzy sponsorowali ich działania, a ideałami wspierania naukowych i humanistycznych celów antropologii. Muszą też ustosunkować się do nowego aktu prawnego, po raz pierwszy tak mocno odwołującego się do ich wiedzy, co wywołuje skrajne reakcje w większości krajów, w tym w Polsce (Schreiber 2014) czy we Francji. Wpisują się one w schemat przedstawiony przez Christiana Hottin'a i Sylvie Grenet (2017, 63): od radykalnego odrzucenia do entuzjastycznego poparcia, ze sporą rzeszą mniej lub bardziej krytycznych, ostrożnych obserwatorów, przyglądających się rozwojowi sytuacji. Dość widoczne jest wszakże to, że wchodząc w ramy prawne i ideologiczne Konwencji, czy to na poziomie krajowym, czy międzynarodowym, antropologowie zaczynają podejmować działania, które

mają mniej badawczo-naukowy charakter, a bardziej współgrają z polityką kulturalną (ich własnego państwa lub tą oferowaną przez UNESCO) (Hottin i Grenet 2017).

A jednak antropologia czyni ze związku między badaczem a badanymi związek szczególny, wyjątkowy, w sytuacji zaś współpracy badacza, eksperta ze wspólnotą nominowaną na jakąkolwiek listę UNESCO (za przyczyną i zgodą państwa) nakłada na niego obowiązki zarówno wobec badanej grupy, jak i wobec sfery władzy, która ma na nią szczególnie wpływ poprzez możliwość stanowienia i egzekwowania prawa czy tworzenia określonych programów ochronnych (Hrovatin, w tym tomie). Wikłając się w procesy, które są czasami niezwykle złożone i trudne, badacz, ekspert staje się sam przedmiotem manipulacji. Ewa Nowicka (2006, 150) zauważa:

Nie jest bowiem do końca jasne, czy antropolog ma być chłodnym obserwatorem i analitykiem, czasem tylko służącym swą wiedzą na zamówienie, czy ma być aktywnym uczestnikiem życia społecznego, pełniącym rolę mediatora, adwokata stron skonfliktowanych. Wspomina się w tym kontekście także o wychowawczej, edukacyjnej, a nawet moralizatorskiej roli antropologii i antropologów. Takie zadania stawiane dyscyplinie rodzą wiele problemów natury etycznej, praktycznej, a także politycznej, w które antropolog – chce czy nie chce – jest uwikłany. Jednym z ideologicznych założeń antropologii, wywodzącym się z jej wcześniejszych okresów rozwoju, jest dążenie do obrony istniejącej odrębności kulturowej, różnorodności, która staje się osobną wartością.

Pytanie, czy antropolog, poruszający się w strukturach reżimu dziedzictwa, na poziomie krajowym czy międzynarodowym, jest rzeczywiście w stanie bronić tej różnorodności, nie idąc na (etyczne bądź polityczne) kompromisy, pozostaje otwarte i silnie uzależnione od kontekstu. Konwencja 2003, otwierając te przestrzenie władzy, niewątpliwie wodzi jednak całe środowisko antropologiczne na swoistego rodzaju intelektualne, etyczne i praktyczne „pokuszenie”.

Spostrzeżenie 9: Przemysłana implementacja Konwencji 2003 na poziomie lokalnym jest jej największą siłą, która może w praktyce zapewnić realizację koncepcji zrównoważonego rozwoju.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju mająca swoje źródła w latach 80. XX wieku jest jedną z tych, o których z pewnością można powiedzieć, że odniosły międzynarodowy sukces. W kontekście UNESCO drogę do tego wytyczyło przyjęcie w 2013 roku Deklaracji z Hangzhou (UNESCO 2013b),

która wezwała do podjęcia próby wpisania kultury do wypracowywanych, nowych celów rozwojowych ONZ na kolejne 15 lat. Należy zauważyć, że choć kultury nie udało się wpisać jako samodzielnego celu wśród 17 nowych Celów Zrównoważonego Rozwoju, pojawia się ona w różnych formach (*local culture, cultural diversity, intercultural understanding, culture of peace*) w kilku miejscach Agendy (pkt 8 i 36 oraz cele 4, 8, 11 i 12). Znaczenie samego dziedzictwa kulturowego zostało szczególnie podkreślone w celu 11: Budowa otwartych, bezpiecznych, odpornych na katastrofy i zrównoważonych miast i osiedli ludzkich. W ramach tego celu sformułowane zostało zadanie 11.4: wzmocnienie wysiłków w celu ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego i naturalnego na świecie. Jest to jednak jedyne miejsce w Agendzie, gdzie w ogóle pojawia się pojęcie „dziedzictwa”.

Wpisania zrównoważonego rozwoju w serce systemu ochrony dokonano dzięki przyjęciu na posiedzeniu Państw-Stron Konwencji w czerwcu 2016 roku osobnego rozdziału VI w *Dyrektywach operacyjnych* do Konwencji. Konwencja 2003 stała się tym samym pierwszym aktem międzynarodowego prawa ochrony dziedzictwa kulturowego, który w sposób bardzo konkretny i wiążący Państwa-Strony wpisał kategorię zrównoważonego rozwoju w swój system ochrony. Osobnym wyzwaniem pozostaje natomiast zapewnienie, by przy tworzeniu programów i strategii zrównoważonego rozwoju na różnych szczeblach i przez różnorodne podmioty kategoria dziedzictwa niematerialnego, jako niezbędnego ich elementu, była brana pod uwagę i włączana w praktyce (Duvellé 2014, 41). O ile bowiem system ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego traktuje zrównoważony rozwój niezwykle poważnie, to już z perspektywy programów zrównoważonego rozwoju wdrażanych na poziomie globalnym i krajowym kategoria dziedzictwa niematerialnego (jeszcze) poważnie traktowana nie jest.

Jak można zatem w praktyce przełożyć ideę zrównoważonego rozwoju na obszar działania Konwencji 2003? Zastanawiają się nad tym autorzy w niniejszej publikacji. Poruszają różnorodne aspekty związane z koncepcją zrównoważonego rozwoju – tak istotną z punktu widzenia Konwencji i zajmującą w systemie ochrony dziedzictwa niematerialnego wyjątkowe miejsce (zob. tekst Timothy’ego Curtisa). Adina Hulubaś zauważa w kontekście ochrony niematerialnego dziedzictwa, że cel zrównoważonego rozwoju może być realizowany, jeśli zaangażuje się w to zarówno młode pokolenie, jak i pokolenie rodziców. Oznacza to jego zrównoważenie poprzez zapewnienie udziału w praktykach ochronnych co najmniej dwóch pokoleń. Anita Vaivade zwraca z kolei uwagę na to, że istotą zrównoważonego rozwoju jest holistyczne traktowanie zjawiska i zapewnienie różnorodnych środków jego ochrony, w tym – co ciekawe – zagwarantowanie prawa do odmowy uczestniczenia w tych środkach, wpisanego do łotewskiej ustawy o ochronie NDZK, przyjętej we wrześniu

2016 roku przez tamtejszy Sejm. Służy to umocnieniu podstawowej idei, że społeczność powinna móc samodzielnie decydować o tym, co jest dla niej dobre i w jaki sposób powinna chronić swoje tradycje kulturowe. W tym ujęciu zrównoważony rozwój oznacza balans i różnorodność środków ochronnych oraz pozostawienie decyzji co do ich wyboru samym wspólnotom.

Katarzyna Smyk z kolei widzi potencjał dla realizacji idei zrównoważonego rozwoju za sprawą Konwencji 2003 w tym, że wymusza ona autorefleksję po stronie depozytariuszy oraz ich bardziej świadome zaangażowanie w procesy ochronne. Zrównoważeniu podlegają zatem działania własne wspólnot, grup i jednostek (*bottom-top*) z działaniami inspirowanymi w sposób zewnętrzny (*top-bottom*).

Również Mirela Hrovatin, analizując tę kwestię, zwraca uwagę, że wdrażanie zrównoważonego rozwoju w praktyce polega przede wszystkim na włączeniu depozytariuszy i całej lokalnej społeczności na wszystkich etapach planowania projektów rozwojowych. I zauważa: „nie wszystkie problemy dotyczące poszczególnych rodzajów niematerialnego dziedzictwa kulturowego można rozwiązać na poziomie teoretycznym lub uniwersalnym. Dlatego im bardziej lokalne i specyficzne podejście do niematerialnego dziedzictwa kulturowego, tym lepiej”. Również i w tym ujęciu chodzi o zrównoważenie: tym razem proponowanych schematów ochronnych, tworzonych na poziomie teorii i rozwiązań o charakterze międzynarodowym, oraz aspektów praktycznych, dostosowanych do lokalnych uwarunkowań. Eva Románková-Kuminková pisze z kolei o potencjalnych i realnych zagrożeniach dla zrównoważonego rozwoju, które wiążą się z wpisaniem danego elementu na listy UNESCO, i wskazuje na fakt, że samo uwzględnienie poszczególnych przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego na liście dziedzictwa nie zapewni jego zrównoważonego rozwoju. Konieczne jest jego zrównoważenie świadomymi działaniami podejmowanymi przez wspólnoty, grupy i jednostki, wśród których znaleźć się może także decyzja o odmowie wpisania swoich praktyk do inwentarza krajowego, nie wspominając nawet o samej liście UNESCO.

Biorąc pod uwagę ogromne zróżnicowanie poruszanych wątków odnoszących się do zrównoważonego rozwoju, widzimy, że sama koncepcja jest tak pojemna, że staje się równocześnie niezwykle mglista i rozmyta; to doskonały koncept do dysput i rozważań dla badaczy, ale bardzo trudny do wyjaśnienia wspólnotom w praktyce i do przełożenia na bardzo konkretne propozycje rozwiązań. Podsumowując rozważania dotyczące tego zagadnienia zawarte w niniejszym tomie, należy zatem przesunąć punkt ciężkości z kategorii „rozwoju” na kategorię „zrównoważenia”. Wydaje się ona dużo łatwiejsza do operacjonalizacji i praktycznego zastosowania, jak również do zbadania, czy jest realizowana w praktyce, na co wskazują sami autorzy.

Spostrzeżenie 10: Konwencja jest największym osiągnięciem współczesnego międzynarodowego prawa ochrony dziedzictwa kulturowego, prowadzącym równocześnie do jego dalszej fragmentacji.

Dziedzictwo niematerialne dołączyło w 2003 roku do już istniejących reżimów ochronnych stworzonych dla różnych wymiarów dziedzictwa (kulturowego, przyrodniczego, podwodnego), funkcjonujących w ramach UNESCO, oraz – co ważne z perspektywy państw biorących udział w Forum – innych organizacji regionalnych, w tym Rady Europy (architektonicznego, audiowizualnego, archeologicznego – zob. poniżej).

Mnogości definicji „dziedzictw kulturowych” towarzyszy mnogość rozwiązań legislacyjnych, skutkująca fragmentacją koncepcji (definicji) dziedzictwa kulturowego oraz międzynarodowych reżimów jego ochrony. Pojęcie „fragmentacji” upowszechnił Martti Koskenniemi w 2006 roku w raporcie dla Komisji Praw Człowieka ONZ poświęconym temu zjawisku (Koskenniemi 2006)¹³. Można je rozumieć jako rozgałęzianie się prawa na wysoce wyspecjalizowane „dziedziny” (oryg. *boxes*), roszcujące sobie prawo do wzajemnej względnej autonomii oraz autonomii od prawa o charakterze ogólnym (ogólnych przepisów i zasad prawa międzynarodowego – przyp. H.S.) (Koskenniemi 2006, par. 13). Jedną z takich dziedzin jest współcześnie międzynarodowe prawo dziedzictwa kulturowego (*international cultural heritage law*), co doprowadziło do powstania określonego środowiska eksperckiego, w tym również do wyodrębnienia się wąskiego grona prawników międzynarodowych zajmujących się tym obszarem¹⁴.

Fragmentacja w obszarze prawa międzynarodowego postępuje także w obrębie poszczególnych jego dziedzin, doprowadzając do dalszej, wewnętrznej fragmentacji. Tak dzieje się z koncepcją dziedzictwa kulturowego i reżimami jego międzynarodowej ochrony, co widać choćby przy analizie dorobku legislacyjnego tylko dwóch organizacji, które przyjęły najwięcej regulacji prawnomiędzynarodowych chroniących dziedzictwo kulturowe: UNESCO i Rady Europy¹⁵.

¹³ Z najnowszych publikacji temu zjawisku poświęconych zob. Jakubowski i Wierczyńska 2016.

¹⁴ O roli środowiska eksperckiego prawników-heritologów zob. np. Lixinski 2013. Zob. także powstanie osobnej komisji ds. prawa ochrony dziedzictwa kulturowego w ramach Stowarzyszenia Prawa Międzynarodowego (Committee on Cultural Heritage Law of the International Law Association).

¹⁵ Zatem przy wyłączeniu z analizy rozproszonych regulacji dotyczących dostępu do dziedzictwa kulturowego i możliwości jego pielęgnowania w ramach reżimów ochrony praw człowieka, np. w Powszechnej deklaracji praw człowieka z 1948 roku czy Międzynarodowych paktach z 1966 roku. Szerzej: Schreiber i Budziszewska 2015.

W samym tylko UNESCO mamy do czynienia z odrębnymi koncepcjami i reżimami międzynarodowej ochrony: dziedzictwa podwodnego (Konwencja 2001), kulturalnego (Konwencja 1972), przyrodniczego (Konwencja 1972), przyrodniczo-kulturalnego (Konwencja 1972), niematerialnego (Konwencja 2003).

Jeśli analizie poddamy obszar regulacji europejskich, to wiodącą organizacją, pod której auspicjami przyjmowane są akty prawne dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego, jest Rada Europy. W jej ramach mamy do czynienia z dziedzictwem architektonicznym (Konwencja 1985)¹⁶, archeologicznym (Konwencja 1992)¹⁷, audiowizualnym (Konwencja 2001)¹⁸ oraz z regulacją poświęconą znaczeniu dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa (tzw. Konwencja z Faro 2005)¹⁹. Obie organizacje: UNESCO i Rada Europy, współpracują ze sobą w praktyce w tym obszarze w sposób bardzo ograniczony. Powielają bądź tworzą zbliżone rozwiązania albo ignorują refleksję i pracę wykonaną w tym samym obszarze przez inną organizację (vide: prace nad konwencją z Delphi prowadzone w Radzie Europy).

Budowane definicje „dziedzictw” obrastają w swoje własne instytucje, procedury, kryteria i nawet w obrębie tej samej organizacji rzadko się ze sobą „komunikują”²⁰. Zaraz za tym dochodzi do fragmentacji środowisk: wspólnot, grup i jednostek, ekspertów, organizacji rządowych i pozarządowych. Mamy więc ekspertów: historyków (sztuki), konserwatorów, archeologów, architektów (krajobrazu), etnografów, językoznawców i innych, którzy dbają o własne poletko i nie dopuszczają do wejścia na nie intruzów z innych „reżimów” i organizacji stojących – dosłownie i w przenośni – „na straży” swoich dziedzictw kulturowych (zjawisko to określane jest mianem ekspertyzacji ochrony dziedzictwa kulturowego) (por. Lixinski 2013). Choć więc oficjalnie podkreśla się, że dziedzictwo kulturowe jest niepodzielne i należy traktować je w sposób holistyczny bądź zintegrowany²¹, zwłaszcza zaś nie rozdzielać dziedzictwa na materialne i niematerialne, to istniejące odrębne rozwiązania prawne i odrębne instytucje sprzyjają utrzymywaniu sektorowości, przez co – jak w błędnym kole – nadal podtrzymywana jest fragmentacja prawna, organizacyjna i ekspercka,

¹⁶ Dz. U. 2012 poz. 210.

¹⁷ Dz. U. 1996 nr 120 poz. 564.

¹⁸ Jeszcze nie ratyfikowana.

¹⁹ Jeszcze nie ratyfikowana.

²⁰ Do wyjątków należy obecne nawiązanie współpracy między zespołami eksperckimi np. Konwencji 1954, Konwencji 1970 i Konwencji 1972 w związku ze zidentyfikowanymi zagrożeniami dla dziedzictwa kulturowego na Bliskim Wschodzie i w Północnej Afryce.

²¹ Zob. np. Komisja Europejska 2014; Human Rights Council 2015, par. 8.

zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Istotnym aspektem tego procesu jest postępująca profesjonalizacja dyskusji i wypracowywania rozwiązań w poszczególnych obszarach, co z kolei prowadzi do tworzenia warunków podtrzymujących istnienie określonych „reżimów dziedzictwa”. Pojęcie to zostało poddane szczególnie pogłębionej refleksji przez Reginę F. Bendix, Adityę Eggert i Arnika Peselmann (2013).

Autorki zaznaczają, że stosują to pojęcie tak, jak zostało ono ujęte w teorii międzynarodowej regulacji (Bendix, Eggert i Peselmann 2013, 12–13), w której „reżim międzynarodowy” (a za taki należy uznać np. reżim Konwencji 2003) oznacza wynegocjowane między aktorami działającymi na poziomie międzynarodowym reguły i normy (tutaj: w postaci reguł i norm spisanych w Konwencji 2003). Taki reżim prowadzi do powstania nowych instytucji (np. organów Konwencji), których zadaniem jest podejmowanie decyzji i tworzenie zasad, także w odpowiedzi na powstające nowe zagadnienia (tutaj: np. kwestia zrównoważonego rozwoju i jej uregulowanie w postaci przyjęcia nowego rozdziału VI do *Dyrektyw operacyjnych*).

Praktycznym i wręcz przyziemnym problemem związanym z fragmentacją ochrony dziedzictwa kulturowego oraz istnieniem wielu różnych reżimów są narastające problemy finansowe na poziomie organizacji międzynarodowych związane z „obsługą” coraz większej liczby konwencji i coraz większej liczby ich Państw-Stron.

Raport przedstawiony w UNESCO w 2013 roku wprost zwracał uwagę na fakt, że choć obciążenie ilością pracy sekretariatów poszczególnych „konwencji kulturowych” UNESCO z biegiem lat stale rośnie, to nie szedł za tym w parze wzrost środków finansowych.

Aby w jakiś sposób wyjść naprzeciw rozwiązaniu tego problemu, jeszcze w 2012 roku powołano Grupę Łącznikową ds. Konwencji Kulturowych (the Cultural Conventions Liaison Group – CCLG), składającą się z sekretarzy poszczególnych konwencji, której zadaniem było zwiększenie efektywności i współpracy pomiędzy konwencjami, dzielącymi przecież podobne kłopoty i wyzwania.

Jednakże opinia o skuteczności i efektywności działań tej Grupy jest raczej umiarkowanie optymistyczna, a nawet sceptyczna (Duvell 2017, w druku), i jeśli nie zostaną podjęte kroki radykalnie odmienne od dotychczasowych, proces fragmentacji będzie się pogłębiał, a jego nieuniknionym elementem będzie istnienie Konwencji 2003. I choć zarówno państwa, jak i organizacje międzynarodowe mogą być zainteresowane podtrzymywaniem fragmentacyjnego *status quo*, to z perspektywy koherentności zadań ochronnych, których realizację stawia się następnie przed aparatem administracyjnym, prowadzi on do wielu trudności, rozwiązywanie istniejących sprzeczności wydaje się zaś przekraczać możliwości, jakimi dysponują same państwa. Największy potencjał i moż-

liwość zatrzymania, a nawet cofnięcia procesu fragmentacji tkwi tutaj zatem w wizji i konkretnym programie, który przedstawić może organizacja międzynarodowa, oraz w pozyskaniu dla takiego programu poparcia państw, które ją, de facto, tworzą. Scenariusz ten wydaje się jednak mało prawdopodobny.

Konkluzje

Konwencja z 2003 roku, stawiając w centrum wspólnoty, grupy i jednostki, ustawiła równocześnie w centrum pytanie o etykę postępowania w kwestiach związanych z człowiekiem i jego tożsamością kulturową. Etyka ta sytuuje się – w wielu przypadkach – na drugim biegunie w stosunku do polityki. Choć Konwencja 2003 ma z pewnością charakter polityczny, jako akt prawa międzynarodowego, podlegający ratyfikacji przez państwa, oraz gromadzący – za pośrednictwem powołanych na jego podstawie organów – reprezentantów tych państw i będący platformą realizacji ich interesów, to jednocześnie łamanie prób jej funkcjonowania w przestrzeni wolnej od polityki jest dla niej największym zagrożeniem. System *checks and balances*, kształtujący się na naszych oczach po 10 latach jej funkcjonowania, w ramach którego współpracują ze sobą depozytariusze dziedzictwa (wspólnoty, grupy i jednostki), przedstawiciele państw (także za pośrednictwem i przy udziale Sekretariatu Konwencji) i reprezentanci świata nauki (eksperti), wymaga nieustannej troski o zachowanie między nimi właściwej równowagi. Pesymistyczna, choć zarazem realistyczna, ocena tego wyzwania sugeruje, że „implementacyjny optymizm” wynikający z niemalże uniwersalnej ratyfikacji Konwencji 2003 oraz presja państw do „bycia na listach” nigdy całkowicie nie uwolnią Konwencji 2003 od polityki i od prób zwiększania roli państw kosztem pozostałych dwóch kluczowych elementów tego systemu. Równocześnie realistyczna ocena tej sytuacji może pozwolić na wypracowywanie takich (proceduralnych) rozwiązań, które umożliwią praktyczne wzmocnienie roli samych depozytariuszy, uwypuklą znaczenie zasad etycznych obejmujących ich dziedzictwo i wreszcie, możliwie zobiektywizują kryteria ewaluacji wniosków o wpisy na listy, jak i ewaluacji samej Konwencji; w ten sposób ograniczą procesy jej upolityczniania, choć zapewne nigdy ich nie wyeliminują. Stworzenie realnie działającego systemu *checks and balances* jest zatem możliwe, ale będzie wymagało wysiłków wszystkich stron tego konwencyjnego „trójpodziału władzy”: zarówno depozytariuszy (wspólnot, grup i jednostek), jak i przedstawicieli państw oraz ekspertów. Ustępstwa silniejszych na rzecz słabszych w obecnym systemie będą być może największym wyzwaniem w kolejnym 10-leciu funk-

cjonowania Konwencji 2003. Mogą również okazać się tym, co ostatecznie odróżni ją od innych aktów międzynarodowego prawa ochrony dziedzictwa kulturowego i sprawi, że powszechne dzisiaj stwierdzenie o jej „rewolucyjnym” charakterze naprawdę stanie się faktem.

Teksty zebrane w niniejszym tomie pozwoliły na wydobywanie kluczowych zagadnień, charakteryzujących założenia wyjściowe, filozofię ochrony i działanie w praktyce Konwencji 2003. Z pewnością przedstawione wyżej 10 spostrzeżeń nie wyczerpuje tego, co o Konwencji można i należałoby powiedzieć. Na szczęście proliferacja badań, szybki wzrost świadomości dotyczącej Konwencji 2003 wśród państw oraz rosnące zaangażowanie depozytariuszy NDZK w jego identyfikację, trwanie i rozwój każą mieć nadzieję, że za kolejne 10 lat niektóre analizowane tutaj kwestie choć częściowo zmienią swój kształt i charakter na lepsze, a najbardziej palące problemy uda się (choćby częściowo) rozwiązać. Z pewnością należy tego życzyć zarówno samej Konwencji 2003, jak i jej Państwom-Stronom oraz jej „strażnikowi”, czyli UNESCO, ale przede wszystkim życzyć tego należy tym, dzięki którym i dla których ona w ogóle istnieje: depozytariuszom niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Badania nad zagadnieniami przedstawionymi w niniejszym tekście zostały przeprowadzone w ramach grantu dla młodych naukowców (2016) przyznanego przez Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. Autorka pragnie podziękować dr. Andrzejowi Jakubowskiemu za pomocne uwagi do pierwszej wersji tego tekstu.

Bibliografia

- „Most-Ratified International Treaties [Traktaty międzynarodowe o największej liczbie ratyfikacji]”. 2012. *United Nations Blog*. Data dostępu: 10 maja 2017. <https://blogs.un.org/blog/2012/09/24/most-ratified-international-treaties/>.
- Adell, Nicolas, Regina F. Bendix, Chiara Bortolotto i Markus Tauschek, red. 2015. *Between Imagined Communities and Communities of Practice: Participation, Territory and the Making of Heritage* [Między wspólnotami wyobrażonymi

- a wspólnotami działań: partycypacja, terytorium oraz tworzenie dziedzictwa]. Göttingen: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek.
- Anholt, Simon. 2006. *Sprawiedliwość marek: jak branding miejsc i produktów może uczynić kraj bogatym, dumnym i pewnym siebie*. Przetłumaczone przez Martę Hereźniak i Mirosława A. Boruca. Warszawa: Fundacja Promocja Polska. Instytut Marki Polskiej.
- Asad, Talal. 1973. *Anthropology and the Colonial Encounter* [Antropologia i spotkanie kolonialne]. London: Ithaca Press.
- Bendix, Regina, Aditya Eggert, i Arnika Peselmann, red. 2013. *Heritage Regimes and the State* [Reżimy ochrony dziedzictwa i państwo]. Wyd. 2 popr. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Blake, Janet. 2009. „UNESCO’s 2003 Convention on Intangible Cultural Heritage. The Implications of Community Involvement in ‘Safeguarding’ [Konwencja UNESCO o niematerialnym dziedzictwie kulturowym z 2003 roku. Implikacje zaangażowania społeczności w „ochronę”]”. W *Intangible Heritage* [Niematerialne dziedzictwo], pod redakcją Laurajane Smith i Natsuko Akagawy, 45–73. London: Routledge.
- Blake, Janet. 2017. „The Impact of UNESCO’s 2003 Convention on National Policy-Making: Developing a New Heritage Protection Paradigm? [Wpływ Konwencji UNESCO z 2003 roku na tworzenie polityki krajowej: tworzenie nowego paradygmatu ochrony dziedzictwa?]”. W *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage* [Podręcznik niematerialnego dziedzictwa kulturowego], pod redakcją Michelle L. Stefano i Petera Davisa, 69–78. Abingdon: Routledge.
- Brown, Michael F. 2012. „Safeguarding the Intangible [Ochrona niematerialnego]”. *Museum Anthropology Review* 6 (2):93–97.
- Duvelle, Cécile. 2014. „A Decade of Implementation of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage: Challenges and Perspectives [Dekada implementacji Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego: wyzwania i perspektywy]”. *Ethnologies* 36 (1–2):27–46.
- Duvelle, Cécile. 2017. „Interview with Cécile Duvelle [Wywiad z Cécile Duvelle]”. Przeprowadzony przez Hanne Schreiber i Lucasa Lixinskiego. *Santander Art and Culture Law Review* 3, w druku.
- Gazur, Łukasz. 2017. „Szopki światowym dziedzictwem”. *Dziennik Polski*, 16 marca 2017. Data dostępu: 15 czerwca 2017. <http://www.dziennikpolski24.pl/aktualnosci/kultura/a/szopki-swiatowym-dziedzictwem,11888482>.
- Hafstein, Valdimar Tr. 2009. „Intangible Heritage as a List: From Masterpieces to Representation [Dziedzictwo niematerialne jako lista: od arcydzieł do reprezentacji]”. W *Intangible Heritage* [Niematerialne dziedzictwo], pod redakcją Laurajane Smith i Natsuko Akagawy, 93–111. London: Routledge.
- Hafstein, Valdimar Tr. 2015. „Intangible Heritage as Diagnosis, Safeguarding as Treatment [Dziedzictwo niematerialne jako diagnoza, ochrona jako leczenie]”. *Journal of Folklore Research* 52 (2–3):281–98.

- Holden, John. 2013. *Influence and Attraction: Culture and the Race for Soft Power in the 21st Century* [Wpływ i atrakcyjność: kultura i wyścig o soft power w XXI wieku]. London: British Council.
- Hottin, Christian i Sylvie Grenet. 2017. „Is Intangible Cultural Heritage an Anthropological Topic? Towards Interdisciplinarity in France [Czy niematerialne dziedzictwo kulturowe to temat dla antropologii? W stronę interdyscyplinarności we Francji]”. W *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage* [Podręcznik niematerialnego dziedzictwa kulturowego], pod redakcją Michelle L. Stefano i Petera Davisa, 59–68. Abingdon: Routledge.
- Human Rights Council. 2015. „Promotion and protection of the rights of indigenous peoples with respect to their cultural heritage [Promocja i ochrona praw ludności tubylczej w odniesieniu do jej dziedzictwa kulturowego]”, A/HRC/30/53.
- Jacobs, Marc, Jorin Neyrinck i Albert van der Zeijden, red. 2014. *Brokers, Facilitators and Mediation: Critical Success (F)actors for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage* [Brokerzy, pomocnicy i mediacja: kluczowi aktorzy (czynniki) sukcesu w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego]. Numer specjalny „Volkskunde. Tijdschrift over de cultuur van het dagelijks leven”. Kontich: Volkskunde.
- Jakubowski, Andrzej i Karolina Wierczyńska, red. 2016. *Fragmentation vs the Constitutionalisation of International Law: A Practical Inquiry* [Fragmentacja a konstytucjonalizacja prawa międzynarodowego: badanie praktyki]. London: Routledge.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 2004. „Intangible Heritage as Metacultural Production [Dziedzictwo niematerialne jako produkcja metakulturowa]”. *Museum International* 56 (1–2):52–65.
- Komisja Europejska. 2014. „Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Ku zintegrowanemu podejściu do dziedzictwa kulturowego w Europie”, COM(2014) 477 final.
- Kono, Toshiyuki, red. 2009. *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property: Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development* [Niematerialne dziedzictwo kulturowe i własność intelektualna: wspólnoty, różnorodność kulturowa i zrównoważony rozwój]. Antwerp: Intersentia.
- Koskeniemi, Martti. 2006. „Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law. Report of the Study Group of the International Law Commission [Fragmentacja prawa międzynarodowego: trudności wynikające z dywersyfikacji i rozszerzenia prawa międzynarodowego. Raport grupy analitycznej Komisji Prawa Międzynarodowego]”, A/CN.4/L.682.
- Kowalski, Krzysztof. 2013. *O istocie dziedzictwa europejskiego: rozważania*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Kurin, Richard. 2012. „Tangible Progress: A Response to “Safeguarding the Intangible” by Michael F. Brown [Namacalny postęp: odpowiedź na „Ochronę niematerialnego” autorstwa Michaela F. Browna]”. *Museum Anthropology Review* 6 (2):98–101.

- Lixinski, Lucas. 2013. „International Cultural Heritage Regimes, International Law, and the Politics of Expertise [Międzynarodowe reżimy dziedzictwa kulturowego, prawo międzynarodowe i polityka eksperckości]”. *International Journal of Cultural Property* 20 (4):407–29.
- Logan, William, Máiréad Nic Craith, i Ullrich Kockel, red. 2016. *A Companion to Heritage Studies* [Podręcznik do studiów nad dziedzictwem]. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Luengo, Ana i Mechtild Rössler, red. 2012. *World Heritage Cultural Landscapes* [Krajobrazy kulturowe światowego dziedzictwa]. Elche: Ayuntamiento de Elche.
- Meskeel, Lynn, Claudia Liuzza i Nicholas Brown. 2015. „World Heritage Regionalism: UNESCO from Europe to Asia [Regionalizm światowego dziedzictwa: UNESCO od Europy do Azji]”. *International Journal of Cultural Property* 22 (4):437–70.
- Nowicka, Ewa. 2006. *Świat człowieka – świat kultury*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Onciul, Bryony, Michelle L. Stefano i Stephanie Hawke, red. 2017. *Engaging Heritage, Engaging Communities* [Angażując dziedzictwo, angażując społeczności]. Woodbridge: Boydell Press.
- Rudolff, Britta i Susanne Raymond. 2013. „A Community Convention? An Analysis of Free, Prior and Informed Consent Given under the 2003 Convention [Konwencja dla wspólnot? Analiza wolnej, uprzedniej i świadomej zgody wydanej zgodnie z zapisami Konwencji z 2003 roku]”. *International Journal of Intangible Heritage* 8:153–64.
- Schreiber, Hanna i Anita Budziszewska. 2015. „W stronę prawa do kultury?”. W *Ochrona dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego i krajowego: 60 lat konwencji haskiej i 15 lat jej protokołu II*, pod redakcją Elżbiety Mikos-Skuzy i Krzysztofa Sałacińskiego, 63–86. Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej.
- Schreiber, Hanna. 2014. „Konwencja UNESCO z 2003 roku: między prawniczą pewnością a antropologicznymi wątpliwościami. W 10-lecie istnienia Konwencji (2003–2013)”. W *Kultura ludowa: teorie, praktyki, polityki*, pod redakcją Barbary Fatygi i Ryszarda Michalskiego, 375–406. Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych.
- Schreiber, Hanna. 2016a. „Niematerialne dziedzictwo kulturowe jako element *soft power* państw”. *e-Politikon* 18:54–78.
- Schreiber, Hanna. 2016b. „Patrymonializacja w stosunkach międzynarodowych. Wybrane tendencje w międzynarodowej ochronie dziedzictwa kulturowego (2006–2016)”. W *Tendencje i procesy rozwojowe współczesnych stosunków międzynarodowych*, pod redakcją Marcina Floriana Gawryckiego, 385–98. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Schuster, J. Mark. 2002. *Making a List and Checking It Twice: The List as a Tool of Historic Preservation* [Sporządzenie listy i jej dokładne sprawdzenie: lista jako narzędzie utrwalania historii]. Chicago: The Cultural Policy Center at the University of Chicago.

- Skounti, Ahmed. 2011. „The lost ring: UNESCO’s world heritage and intangible cultural heritage [Brakujące ogniwo: światowe dziedzictwo UNESCO i niematerialne dziedzictwo kulturowe]”. *Milli Folklor* 89:28–40.
- Skounti, Ahmed. 2017. „The Intangible Cultural Heritage System: Many Challenges, Few Proposals [System niematerialnego dziedzictwa kulturowego: wiele wyzwań, kilka propozycji]”. *Santander Art and Culture Law Review* 3, w druku.
- Smeets, Riëks i Harriet Deacon. 2017. „The Examination of Nomination Files under the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage [Analiza wniosków nominacyjnych w ramach Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. W *The Routledge Companion to Intangible Cultural Heritage* [Podręcznik niematerialnego dziedzictwa kulturowego], pod redakcją Michelle L. Stefano i Petera Davisa, 22–39. Abingdon: Routledge.
- Smith, Laurajane i Natsuko Akagawa, red. 2009. *Intangible Heritage* [Niematerialne dziedzictwo]. London: Routledge.
- Stojkova Serafimowska, Welika. 2014. „Makedonska wokalna muziczka tradicija wo procesot na opshtestwenata tranzicija [Macedońska tradycja muzyki wokalnej w procesie przekształceń społecznych]”. Praca doktorska, Uniwersytet Świętych Cyryla i Metodego w Skopje.
- Symonides, Janusz. 1998. „Cultural Rights: A Neglected Category of Human Rights [Prawa kulturowe: niedoceniana kategoria praw człowieka]”. *International Social Science Journal* 50 (158):559–72.
- Turgeon, Laurier. 2014. „The Politics and the Practices of Intangible Cultural Heritage [Polityki i praktyki niematerialnego dziedzictwa kulturowego]”. *Ethnologies* 36 (1–2):5–25.
- UNESCO. 1993. „Establishment of a system of «Living Cultural Properties» (Living Human Treasures) at UNESCO [Ustanowienie systemu „Żywych Dóbr Kultury” (Żyjące Skarby Ludzkości) w UNESCO]”, 142 EX/18. <http://unesdoc.unesco.org/images/0009/000958/095831eo.pdf>.
- UNESCO. 2003. „Intersessional Working Group of Government Experts on the Preliminary Draft Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris, UNESCO Headquarters, 22–30 April 2003, Report [Międzysesyjna Grupa Robocza Ekspertów Rządowych ds. Wstępnego Projektu Konwencji w Sprawie Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, Paryż, siedziba UNESCO, 22–30 kwietnia 2003 r., Raport]”. <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001303/130350e.pdf>.
- UNESCO. 2013a. „Audit of the Working Methods of Cultural Conventions [Audyt metod działania konwencji kulturalnych]”, IOS/AUD/2013/06.
- UNESCO. 2013b. „The Hangzhou Declaration: Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies, adopted in Hangzhou, People’s Republic of China, on 17 May 2013 [Deklaracja z Hangzhou: umieszczając kulturę w sercu polityki zrównoważonego rozwoju, przyjęta w Hangzhou, Chińska Republika Ludowa, 17 maja 2013 roku]”. <http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/FinalHangzhouDeclaration20130517.pdf>.

- UNESCO. 2014. „UNESCO’s Participation in the Preparations for a Post-2015 Development Agenda. Overview of Goals and Targets Proposed [Wkład UNESCO w przygotowanie Agendy Rozwoju po Roku 2015. Omówienie zaproponowanych celów]”. <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002273/227355e.pdf>.
- UNESCO. 2016a. „Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Eleventh session, Addis Ababa, Ethiopia, 28 November to 2 December 2016, Report of the Evaluation Body on its work in 2016 [Międzyrządowy Komitet ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego, 11. sesja, Addis Abeba, Etiopia, 28 listopada – 2 grudnia 2016 r., Raport z działalności Zespołu Ewaluacyjnego w 2016 roku]”. <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/ITH-16-11.COM-10-EN.docx>.
- UNESCO. 2016b. „Soft Power Agenda”. Data dostępu: 12 marca. <http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/director-general/my-priorities/soft-power-agenda>.
- UNESCO. 2017. „Yoga [Joga]”. Data dostępu: 15 lipca. <https://ich.unesco.org/en/RL/yoga-01163>.

Podziękowania

Publikacja książki, która składa się z blisko 40 tekstów prezentujących doświadczenia w zakresie wdrażania Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku w 17 krajach, w dwóch wersjach językowych: polskiej i angielskiej, w wersji papierowej oraz elektronicznej, to wielkie wyzwanie.

Sprostanie mu nie byłoby możliwe, gdyby nie życzliwość, zaangażowanie i współpraca wielu osób, dla działań których redaktor naukowy pozostaje jedynie kłamrą spinającą całość.

Niniejsza publikacja jest pokłosiem pierwszego dużego przedsięwzięcia międzynarodowego w Polsce poświęconego właśnie niematerialnemu dziedzictwu kulturowemu: I Forum Eksperckiego Chiny – Europa Środkowa i Wschodnia, które odbyło się w Krakowie w październiku 2016 roku. Jego organizatorami były polskie Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Narodowy Instytut Dziedzictwa, współpracujące w kwestiach merytorycznych z Ministerstwem Kultury Chińskiej Republiki Ludowej.

Książka, którą Czytelnik trzyma w dłoniach, jest trwałym i bardzo potrzebnym śladem tego spotkania, umożliwiającym powrót do ważnych dyskusji oraz istotnych wątków, dotyczących ochrony dziedzictwa niematerialnego, podnoszonych podczas debat w krakowskim Międzynarodowym Centrum Kultury. Pragnę zatem przede wszystkim podziękować osobom, bez których wsparcia ta książka nie mogłaby się ukazać: pani prof. Magdalenie Gawin, Wiceminister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Generalnej Konserwator Zabytków oraz pani prof. Małgorzacie Rozbickiej, dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Uczestnicy Forum w Kopalni Soli „Wieliczka”, październik 2016. Fot. Paweł Kobek, © Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Dzięki tej publikacji głos zaproszonych do Polski ekspertów może dotrzeć do zdecydowanie większego grona zainteresowanych, jak również włączyć się w toczone obecnie żywe dyskusje nad kształtem systemu ochrony dziedzictwa kulturowego we wszystkich 17 krajach.

Eksperci, którzy przyjechali do Polski, sprawili, że atmosfera tego Forum była nie tylko merytoryczna, ale również niezwykle serdeczna, a nawiązane podczas niego kontakty podtrzymywane są do dzisiaj i z pewnością znajdą swoją kontynuację w przyszłych przedsięwzięciach, być może także wspólnych wnioskach o wpisy na listy UNESCO łączącego nas dziedzictwa niematerialnego o charakterze regionalnym, a zarazem transnarodowym. Życzliwa i cierpliwa współpraca wszystkich ekspertów – autorów tekstów zamieszczonych w niniejszej publikacji, była kluczowym czynnikiem umożliwiającym jej powstanie – dziękuję za nią z całego serca!

Za podjęcie się recenzji tak obszernego tomu dziękuję serdecznie prof. Andrzejowi Rottermundowi. Jego uwagi pomogły nam dostrzec nowe kwestie, ważne z punktu widzenia nie tylko książki, ale budowania systemu ochrony. Przyjazną i wnikliwą pomocą konsultacyjną wybranych tekstów i fragmentów służyli także prof. Piotr Dahlig, prof. Katarzyna Smyk oraz Klementyna Rozwadowska.

Takie przedsięwzięcie ma także swoich – ukrytych za nazwiskami autorów – „cichych bohaterów”. Chciałabym ogromne wyrazy uznania i wdzięczności skierować do redaktora językowego, który dokonał ostatecznej korekty wersji angielskiej książki – Tomasza Wiśniewskiego. Nie mniej – wyrazy podziwu i podzięków kieruję do redaktor językowej wersji polskiej, która dokonała także korekty technicznej wszystkich tekstów – Aleksandry Zych. Bez Was obojga ta książka po prostu by nie powstała w takim kształcie, jaki był od początku naszym zamierzeniem. Nad kwestiami formalnymi, towarzyszącymi całemu procesowi wydawniczemu, czuwała z zaangażowaniem i zrozumieniem Katarzyna Sadowska-Mazur, kierownik zespołu ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego w NID, bez której pomocy w kluczowych momentach całe przedsięwzięcie by się nie powiodło. Za profesjonalne złożenie i przygotowanie książki do druku w obu wersjach językowych dziękuję Magdzie Piotrowskiej-Kloc (Printomato).

Mam wielką nadzieję, że niniejszy tom będzie stanowił punkt odniesienia dla dalszych działań i projektów ochrony dziedzictwa niematerialnego w 17 Państwach-Stronach tej niezwykle ważnej Konwencji UNESCO oraz pomoże nam w budowaniu lepszego, bardziej inkluzywnego i zrównoważonego systemu ochrony dziedzictwa niematerialnego w naszych krajach.

Hanna Schreiber
Lipiec 2017

